

Міністерство освіти і науки України
Черкаський державний технологічний університет

О. В. Коломицева, І. В. Горяна, Л. С. Васильченко

**УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ В
УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОТИРІЧ**

Монографія

За загальною редакцією професора Т.М. Качали

Черкаси
ЧДТУ
2015

УДК 332.14
ББК 65.050.2
К 61

Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського державного технологічного університету Міністерства освіти і науки України (протокол № 5 від 26.12.2014 р.)

Рецензенти:

Ю. В. Пасічник, доктор економічних наук, професор

І. П. Мігус, доктор економічних наук, професор

В. О. Шпильова, доктор економічних наук, професор

Коломицева О. В., Горяна І.В., Васильченко Л.С.

Управління сталим регіональним розвитком в умовах глобальних протиріч: монографія / О. В. Коломицева, І. В. Горяна, Л. С. Васильченко — Черкаси : ЧДТУ, 2015. — 241 с. ISBN 978-966-493-985-7

В монографії розглядаються методичні підходи до комплексної оцінки сталого розвитку регіональних систем. Проналізовано масштаби, динаміка, а також результати сталого розвитку регіонів України. Запропоновано напрями інституційних змін у процесі сталого зростання регіональних соціально-економічних систем. Сформовано алгоритм управління сталим розвитком й розроблено дорожню карту сталого розвитку регіону. Удосконалено організаційно-економічний механізм регулювання сталого розвитку регіону на основі державно-приватного партнерства. Обґрунтовано прогноз сталого розвитку досліджуваного регіону з розрахунком інтегральних значень цього процесу за варіантами сценаріїв.

Реалізація запропонованих заходів формування та управління сталого розвитку в регіональних системах дозволить досягти стабільності поступального руху, збалансованого економічного зростання, поліпшення якості життя населення

УДК 332.14
ББК 65.050.2
К 61

ISBN 978-966-493-985-7

О.В. Коломицева, І.В. Горяна, Л.С. Васильченко, 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ	6
1.1. Генезис підходів до сталого соціально-економічного розвитку регіону.....	6
1.2. Принципи та фактори реалізації сталого розвитку регіональних систем.....	19
1.3. Методичні підходи до комплексної оцінки сталого розвитку регіональних систем	35
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН...	48
2.1. Масштаби та динаміка регіонального розвитку	48
2.2. Оцінювання результативності сталого розвитку регіонів України	64
2.3. Обґрунтування специфіки сталого розвитку міст і районів Черкаської області.....	83
РОЗДІЛ 3 МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ	101
3.1. Відтворювальний підхід до управління соціально-економічним розвитком регіонального комплексу.....	101
3.2. Збалансованість і пропорційність розвитку регіональних соціально-економічних систем.....	107
3.3. Напрями інституційних змін у процесі сталого зростання регіональних соціально-економічних систем.....	116
РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	128
4.1. Формування регіональної політики в контексті завдань сталого регіонального розвитку.....	128
4.2. Формування дорожньої карти забезпечення сталого регіонального розвитку.....	143
4.3. Специфіка управління і трансформація державно-приватної взаємодії щодо регулювання сталого соціально-економічного розвитку регіону.....	157
ВИСНОВКИ	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177
ДОДАТКИ	195

ВСТУП

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. в Україні пов'язаний з перетвореннями, які кардинально змінили не тільки суспільно-політичну, а й соціально-економічну ситуацію в країні. В умовах неоднозначності трансформаційних процесів і нестабільності інституціональних структур особливої ваги набуває проблема забезпечення сталого розвитку країни та її регіонів.

Пріоритетність вирішення проблем сталого розвитку регіонів пов'язана з реалізацією завдань державних та регіональних органів влади щодо підвищення рівня та якості життя населення, забезпечення економічного зростання та екологічної стабільності, розвитку регіональної інфраструктури, а також підвищення рівня інноваційної активності в регіонах. Однак до цього часу існує низка об'єктивних причин, які негативним чином впливають на ефективність дій з досягнення встановлених цілей сталого розвитку. Насамперед, це пов'язано з відсутністю комплексного розуміння самої категорії сталого регіонального розвитку. При її визначенні увага акцентується на екологічній складовій, тоді як вона є лише однією з трьох визначальних, до яких ще належать економічна й соціальна. Чітко невизначена також методика комплексної оцінки сталого розвитку регіонів, придатна для практичного застосування. Потребують належного наукового обґрунтування й підходи до з'ясування сутності та особливостей механізму забезпечення та підтримки сталого розвитку регіонів, недостатніми є дослідження по визначенню ролі державно-приватного партнерства, проведених структурних перетвореннях для забезпечення сталого розвитку регіонів в умовах глобальних протиріч.

В процесі управління сталим розвитком регіону ключовим завданням є розробка механізму сталого соціально-економічного розвитку регіону, що являє собою сукупність цілей, критеріїв, факторів, ресурсів управління та методів впливу на сталий розвиток регіону. Механізм управління сталим регіональним розвитком спрямований на досягнення конкретних цілей шляхом впливу на конкретні фактори, що забезпечують досягнення поставленої мети, і цей вплив здійснюється за допомогою використання конкретних ресурсів. У ринкових умовах механізм сталого розвитку регіону являє собою планомірну систему цілеспрямованих заходів впливу організаційно-економічного, нормативно-правового та мотиваційно-стимулюючого характеру на діяльність господарюючих суб'єктів, підвищення ефективності їх взаємодії через узгодженість інтересів всіх активних учасників стабільного регіонального розвитку.

Управління сталим регіональним розвитком залежить від удосконалення державної регіональної політики, посилення державного регулювання,

удосконалення форм і методів впливу на соціально-економічні процеси, створення системи управління, адекватної новим реаліям.

Разом з тим, проблема управління сталим розвитком регіону та розробки, обґрунтування й впровадження в практику управління організаційно-економічних рішень, спрямованих на посилення позитивної динаміки в процесі якісних перетворень з урахуванням тенденцій та особливостей трансформаційних процесів, потребують подальшого вивчення, систематизації та пошуку ефективних шляхів їх реалізації.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

1.1. Генезис підходів до сталого соціально-економічного розвитку регіону

Одним із значущих явищ початку ХХІ ст. стало усвідомлення глобальних проблем існування і розвитку світової спільноти: екологічної, демографічної, ресурсно-сировинної, проблеми соціальної нерівності та ін. Відбулися значні економічні й екологічні зміни, які призвели до глобального зростання господарської підсистеми планети і серйозної деградації біосфери, що спричинило винищення лісів, ерозію ґрунтів, забруднення вод, втрату видової різноманітності тварин і рослин.

За таких умов людство поставило перед необхідністю забезпечення сталого (самопідтримуваного, невичерпного) розвитку, при якому усуваються суперечності між соціально-економічним зростанням, використанням природних ресурсів і збереженням екосистем.

Сталість, або гомеостаз, у більш загальному сенсі означає «здатність складної системи в змінних умовах зберігати свої основні властивості і функції» [217, с. 225].

Основні положення сучасних концепцій сталого розвитку формувалися в процесі розвитку людства та соціально-економічних відносин і базувались на принципах забезпечення рівноважного природокористування. Існують історичні факти відносно «розробки» державних програм раціонального природокористування (Шумерсько-Аккауське царство – III тисячоліття до н.е., стародавня Месопотамія – II тисячоліття до н.е.), коли формувались перші спроби визначення понять справедливості та добробуту в системі соціально-економічних відносин стосовно землі, природи [73, с.184]

У III ст. до н.е. висувається концепція прогресивного розвитку суспільства, пов'язана зі спробою оцінити залежність між чисельністю народонаселення та виробництвом матеріальних благ (Китай, 233 р. до н.е.). Теоретичні погляди щодо формування теорії сталого розвитку мають витоки ще з філософських поглядів Аристотеля (IV ст. до н.е.), вони пов'язані, зокрема, з його двома концепціями вартості: вартість як витрати праці та вартість за суб'єктивними оцінками корисності товару, що використовується в економічній оцінці природних ресурсів.

У концентрованому вигляді концепція вартості знайшла своє відображення у відкриттях В. Петті, який визначає відповідність та рівноправність природних і трудових факторів при формуванні вартості

продукції. «Оцінку всіх предметів варто було б привести до двох природних знаменників – землі та праці» [73, с. 208].

У працях К. Маркса, а саме в третій книзі «Капіталу», наведено дуже багато положень, що корелюють із сучасними концепціями сталого розвитку. У першу чергу, йдеться про обґрунтування на основі законів вартості та прибуткової вартості визначення земельної ренти [16, с. 161].

Представники неокласичної школи економічної теорії (Д. Кларк, А. Маршалл та ін.) сформулювали основні тези, які обумовили розвиток концептуальних положень раціонального природокористування. Особливим здобутком неокласичної школи в плані формування основних засад концепції сталого розвитку є поняття оптимуму або принципу Парето (1971 р.) «... коли економіка досягає оптимуму Парето (стан, при якому поліпшити становище будь-кого з учасників обміну неможливо без того, щоб не погіршити стан хоча б одного з інших), то подальше поліпшення будь-яких з важелів показників можливе тільки внаслідок глибокого структурного зрушення» [189, с. 214].

Особливе значення для формування сучасної концепції сталого розвитку мають роботи українського вченого С. Подолинського (1880 р.), у яких він, поєднуючи енергетичну та трудову складову в вартості, довів тісний взаємозв'язок економічного розвитку з глобальним енергетичним балансом планети [164, с. 187].

Слід зазначити, що дослідження з проблем гармонізації економічних і екологічних інтересів суспільства, збалансованого розвитку економіки з урахуванням стану навколишнього середовища проводилися також вітчизняними вченими, основні положення яких базувалися на вченні В.І. Вернадського [75, с. 8]. Його ідеї сталого розвитку з позиції глобалізації допустимо розглядати як сучасний підхід до концепції ноосферної еволюції людства. Роботи Вернадського, пов'язані з розвитком біосфери, викликали необхідність розгляду планетарного аспекту діяльності людства і визнання необхідності зміни способу його існування: «...людина своєю працею, свідомим управлінням суспільством і природою гармонізує їхні взаємовідносини, не допускаючи з боку суспільства руйнівного впливу на природу» [26, с. 34].

У контексті визначення динаміки розвитку обґрунтування напрямів екологоорієнтованої діяльності слід згадати дослідження Римського клубу. Як відомо, на початку 1970-х років здійснено спроби знайти шляхи протидії наростаючим загрозам глобальної енергетичної та екологічної катастроф. У рамках Римського клубу сформовано групу інтелектуалів на чолі з А. Печчеї, які об'єдналися з метою дослідження цих проблем. При цьому головними для групи стало глобальне моделювання, яке враховує

взаємозв'язки різних аспектів людського життя – соціального, політичного, морального, культурного, економічного [142, с. 5].

Концепт сталого розвитку формувався суспільством поступово. У пакеті міжнародних документів, підготовлених Комісією з навколишнього середовища і розвитку ООН під керівництвом прем'єр-міністра Норвегії Г.Х. Брунтланд, було запропоновано прийняти концепцію сталого розвитку. Перед комісією були поставлені такі завдання: запропонувати нові довгострокові стратегії в галузі сталого навколишнього середовища, які б дозволили забезпечити сталий розвиток у довгостроковому періоді; рекомендувати шляхи співпраці розвинених країн і країн, що розвиваються, у галузі охорони навколишнього середовища; розглянути засоби, за допомогою яких світове співтовариство змогло б ефективно розв'язувати проблеми навколишнього середовища; допомогти виявити спільні підходи до розуміння проблем навколишнього середовища й того, що необхідно зробити для успішного вирішення проблем захисту та підвищення якості стану навколишнього середовища, сформулювати довгострокову програму дій для наступних десятиліть і цілі, які повинно поставити перед собою світове співтовариство [172, с. 312].

Значного поширення поняття «сталий розвиток» набуло після публікації доповіді «Наше спільне майбутнє», підготовленої для ООН у 1987 р. спеціально створеною Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку. У цьому дослідженні визначено, що сталий розвиток – це така форма розвитку або прогресу суспільства, яка задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби [245, с. 103].

Головним напрямом розвитку світової спільноти була оголошена стратегія сталого розвитку, що являє собою тріаду: стаке економічне зростання, сприятливі соціальні умови життя та «екологізація» всіх сфер діяльності людини.

На конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, що проходила в 1992 р. в Ріо-де-Жанейро, була представлена програма «Порядок денний на ХХІ століття», яку ухвалили представники 179 держав. Цей документ є глобальною програмою економічного і соціального розвитку в ХХІ ст. На Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі в 2002 р. була досягнута домовленість, згідно з якою, починаючи з 2005 р., країни повинні підготувати і реалізовувати стратегії сталого розвитку. Як цілі, так і способи їх досягнення формуються в різних країнах неоднаково, оскільки в сучасному світі дуже великою є диференціація економічних, соціальних, демографічних та екологічних умов. Проте основоположні принципи, що безпосередньо стосуються економіки природокористування, є єдиними [246, с. 78]. До них відносять,

зокрема, такі принципи: а) принцип задоволення потреби в розвитку і збереженні навколишнього середовища нинішнього і майбутнього поколінь; б) принцип органічної єдності і взаємозв'язку економіки та екології; в) принцип відшкодування екологічних витрат, або принцип компенсації заподіяного збитку; г) принцип оцінювання впливів на стан навколишнього середовища виявляється в необхідності оцінювання можливих наслідків для стану навколишнього середовища, які можуть зробити на нього істотний негативний вплив, та ін.

Як наголошується в рекомендаціях Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [247, с. 62], з погляду сталого розвитку економічне зростання розглядається з позицій кількісних і якісних змін. У зв'язку з цим виділяють три ключові взаємозалежні сфери суспільного розвитку: економічну, екологічну і соціальну. Соціальна складова сталості потребує уваги до таких явищ, як добре розвинені ринки праці та висока зайнятість; адаптація до демографічних змін, наприклад, старіння населення; рівність в оплаті праці; участь громадськості в прийнятті рішень. Екологічна сталість припускає стабільність біологічної та фізичної систем і збереження здорового навколишнього середовища. Ці вимоги визнаються не менш важливими, ніж економічне зростання та ефективність.

Економічні процеси чинять як позитивний, так і негативний вплив на навколишнє середовище. Посилення економічної активності в більшості випадків припускає збільшення споживання енергії та інших природних ресурсів, а також емісію викидів і відходів виробництва. Вплив господарської діяльності на навколишнє середовище залежить від моделей споживання і виробництва, від поведінки інвесторів, громадськості, втручання адміністративних і контролюючих органів. Важливим чинником також є технологічний рівень виробництва. У той же час економічне зростання створює можливості для фінансування заходів щодо охорони навколишнього середовища через впровадження чистих і менш ресурсомістких технологій та виробництво безпечної для навколишнього середовища продукції.

Нині у сфері теоретичного знання про процеси сталого розвитку умовно можна виділити три головні підходи в конструюванні моделі сталого розвитку (рис. 1.1). Всі вони базуються на єдиному філософському і природничо-науковому фундаменті. Таке об'єднання наукових зусиль математиків, природничиків, соціологів, гуманітаріїв, економістів, управлінців відбулося після того, як у міру вивчення проблем, що накопичилися до ХХ ст., стало ясно, що ситуація на нашій планеті, найскладніший характер нелінійних відносин у системі «людина – суспільство – природа» потребують комплексного аналізу і об'єднання

зусиль вчених різних спеціальностей.

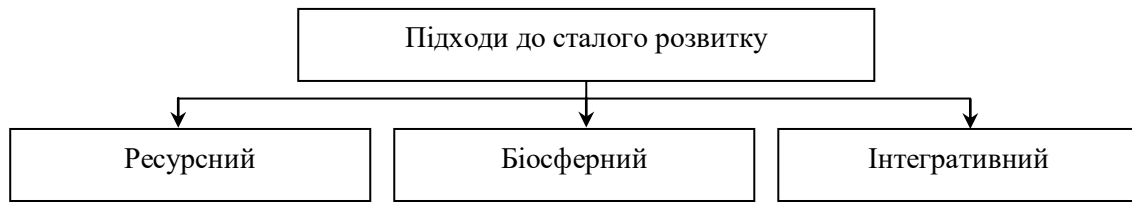

Рис. 1.1. Підходи до визначення «сталий розвиток»

Однак, при всій важливості екологічної орієнтації, проблема сталого розвитку залишається, на нашу думку, більш соціальною та економічною. Відповідно до моделі сталого розвитку досягнення сталого економічного зростання, збереження природних комплексів і усунення соціальної несправедливості є для суспільства взаємодоповнюючими.

На нашу думку, слід умовно виділити три основні етапи еволюції підходів до змісту поняття «сталий розвиток», що склалися до сьогодення часу.

На першому етапі (до 1990 р.) сталий розвиток пов'язувався переважно з необхідністю охорони природи і раціонального використання природних ресурсів для задоволення життєвих потреб нинішніх і майбутніх поколінь людей.

На другому етапі (1990–2000 рр.) ідеї сталого розвитку світового, глобалізаційного характеру почали доповнюватися регіонально-крайніми аспектами, що, наприклад, відбилося у відповідних офіційних документах, прийнятих рядом держав. Так, в Україні була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003-2015 роки» (№ 634 від 26.04.2003 р.), Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів» (№ 1359-XIV від 24.12.1999 р.) [166; 171, с. 325]. При цьому методологія сталого розвитку, що ґрунтувалася на підходах до збереження природи і раціонального використання природних ресурсів, була розширена за рахунок введення нових наукових напрямів – політики, економіки, соціології та ін. Крім того, соціально-економічні аспекти сталого розвитку стали предметом уваги вчених у дослідженні та вирішенні внутрішньорегіональних проблем держав [77, с. 36; 88, с. 124].

На третьому етапі (з 2000 р. по теперішній час) змістовний характер ідеї сталого розвитку був ще більш конкретизований і розвинений як у

межах регіону (наприклад, на рівні окремого муніципального утворення), так і на рівні локальних об'єктів, зокрема, на рівні окремого підприємства.

Нині існує велика кількість визначень терміна «сталий розвиток», що пов'язано зі складністю самого поняття, яке включає соціальні, економічні, екологічні та інші аспекти розвитку людства, з різними, часто суперечливими поглядами вчених, дослідників, підприємців, політиків [37, с. 71; 39, с. 136]. У різних країнах термін «сталий розвиток» набув різного трактування (Додаток А).

Фахівці відзначають спотворення значення цього терміна при перекладі. Очевидно, що для зручності вживання перші розробники проблеми вибрали найкоротший варіант перекладу – «сталий розвиток». Українською оригінал-термін «sustainable development» було перекладено як «сталий розвиток», хоча слово «sustainable» має й інші значення: «стійкий», «підтримуваний, самопідтримуваний», «тривалий, безперервний», «підкріплюваний», «захищений», «незрушуваний», «твердий». Саме у такому вигляді термін використовується в офіційних документах, науковій і публіцистичній літературі.

Так, у деяких працях англійський оригінал «sustainable development» піддається критиці з точки зору словосполучення, сумнівної щодо формальної логіки, оскільки розвиток є процесом еволюційним, а термін «сталий» означає незмінну величину, розраховану на тривалий час [4, с. 9].

Сталість у філософському розумінні уявляється як постійність, перебування в одному стані, протилежність зміні [217, с. 195].

Часто дискусії про «сталий розвиток» перероджуються в суперечки про слова. І справді, «сталий» неадекватно відображає значення «sustainable». Критики стверджують, що слова «сталий» і «розвиток» суперечать одне одному, що розвиток у принципі не може бути сталим, «від чогось треба відмовитися: або від розвитку, або від сталості» [209, с. 33].

У буденному розумінні сталість означає, що об'єкт нерухомий, не схильний до коливань, постійний, стабільний тощо. Разом з тим сталість, стабільність – зовсім не синоніми окостенілості, нерухомості. Зрозуміло, що свою стійкість та стабільність зберігають нерухомі системи до того часу поки не зазнають значних змін, що призведуть до їх руйнування. Між іншим, більш складніші системи, а саме соціальні, біологічні та деякі інженерні – забезпечують своє існування завдяки внутрішнім якісним переходам, за рахунок яких відбуваються процеси адаптації та розвитку.

Не беручи навіть до уваги охарактеризовану нечіткість визначення сутності цього поняття, все ж таки в ньому прослідковується стрижньовий

зміст. У найпростішому випадку проблема сталості виникає при вивченні збуреного руху деякої точки у фазовому просторі, тобто коли ззовні діють збурення рівноважного стану системи. У математичній теорії стійкість рівноважного стану системи визначається за змінами координат у збуреному русі системи, тобто за її поведінкою, після того як, отримавши початкове збурення, вона потім набуває змоги діяти самостійно. У цій теорії вважається, що рівноважний стан системи, що визначається нульовими значеннями координат, буде стійким за Ляпуновим, або просто стійким, «якщо для будь-якого скільки завгодно малого позитивного числа можна буде знайти таке інше позитивне число, залежне від першого, що під час збуреного руху координати будуть за абсолютною величиною не більшими першого числа» [10, с. 221].

Таким чином, «сталість – це здатність системи функціонувати в станах, близьких до рівноваги, в умовах постійних зовнішніх і внутрішніх збурювальних впливів» [179, с. 75]. Отже, сталість – належить до основних динамічних характеристик системи, суть якої полягає у властивості повертатися до початкового або близького до нього стану в результаті впливу будь-якого фактору. Тобто, суть поняття сталості передбачає можливість реагувати на впливи, які в певних межах компенсуються.

Таким чином, по-перше, цей термін, використаний як відображення стану спокою окремої системи (стійка рівновага), так і її руху (стійкий рух). По-друге, поняття сталості включає можливість існування внутрішніх і (або) зовнішніх впливів, які повертають систему в початковий стан чи траєкторію при найменшому її відхиленні від стану рівноваги.

Згідно з В.Р. Алієвим, «існують два роди стійкості. Стійкістю першого роду називають властивість системи знову повертатися в початковий стан після виходу зі стану рівноваги. Цей вид стійкості відповідає статичній рівновазі. Стійкість другого роду відмічається тоді, коли після виходу системи зі стану рівноваги вона починає коливатися поблизу нового рівноважного стану. Цей вид стійкості відповідає динамічній або морфогенетичній рівновазі, при якій збурювальні впливи пригнічуються за допомогою внутрішньої перебудови структури і нового зростання» [210, с. 184].

Якісна специфіка теоретичної стадії науки в її розвиненій формі полягає в тому, що при її досягненні повною мірою реалізується здатність наукового мислення до відтворення теоретичного знання на власній основі. У фізиці саме на власній основі використовується математична сутність поняття «стійкість». «Стійкість руху», «стійкість рівноваги», «термодинамічна стійкість», «стійкість пружних систем» –

ці та інші терміни поширені у фізиці.

Стійкість також часто ототожнюють з можливістю руху «по накату», з інерційністю розвитку. Інерція функціонує як межа стабілізації, доки система не зіткнеться з внутрішніми або зовнішніми обмеженнями. Однак як тільки починає відчуватися вплив нових обмежень, вона стає згубною, не тільки не стабілізує, але й розхитує систему. З таким змістом поняття «стійкість» цілком може бути упроваджене в дослідження соціальних і гуманітарних явищ як термін, доступний аналітичному опрацюванню.

Вважається, що наближення до стійкого розвитку можливий тільки у випадку повної переорієнтації всіх наук. Будь-яка наука має можливість зробити внесок, відповідно до свого призначення, аналізуючи стан досліджуваного об'єкта в сучасних умовах нестійкості, розкриваючи напрями, закономірності та засоби переходу цього об'єкта до стійкого стану, його значення в загальній структурі стійкого світу.

Система у будь-якому вигляді і будь-якій формі має дві тенденції свого існування: функціонування і розвиток. І, якщо, розвиток, зокрема сталий розвиток, припускає зміну (поліпшення) якості системи, то функціонування – це підтримка наявного рівня системи. Л.Г. Шморгун визначає функціонування як «підтримку життєдіяльності, збереження функцій, що визначають цілісність системи, якісну визначеність, сутнісні характеристики», а розвиток розглядає як «набуття нової якості, що зміцнює життєдіяльність організації в умовах мінливого середовища». Функціонування соціально-економічної системи характеризується обов'язковою наявністю предмета праці, засобів праці і людини, що здійснює трудову діяльність [228, с. 267].

Розвиток характеризується зміною якісних показників, які призводять до підвищення рівня складності системи. Мірою зазначених змін є виникнення якості, що забезпечить стабільність функціонування соціально-економічної системи. Чинниками розвитку є: підвищення продуктивності праці, зміна її характеру, виникнення нових технологій, посилення мотивації діяльності, вдосконалення процесу праці, креативність, постійне нарощування потенціалу розвитку та його раціональне використання.

В економічній літературі звичайно розвиток – це рух уперед, формування нових цілей, становлення нових системних, якісних і структурних характеристик. Розвиток включає зростання, розширення, поліпшення, вдосконалення, якісні зміни. Р.Л. Акофф розмежовує поняття «зростання» і «розвиток», але не протиставляє їх, вважає, що вони можуть підсилювати один одного: «Зростати – означає збільшуватися в розмірах або кількості. Розвиватися – означає

збільшувати здатність і бажання задовольняти власні потреби, законні бажання і потреби інших» [3, с. 62]. Енциклопедичний словник визначає, що «розвиток – це зміна, пов'язана з виникненням якісного нового стану об'єкта, яка виступає як зміна його складу або структури» [92, с. 435].

Повертаючись до трактування поняття «сталий розвиток» слід визначити, що різні вчені і фахівці, розглядають це комплексне поняття під різним кутом зору, пропонуючи різні варіанти його тлумачення. Одні науковці поняття «сталий розвиток» характеризують, як зміну в тенденціях зростання; інші акцентують увагу на взаємовідносинах розвинених країн з країнами, що розвиваються; треті – наголошують на обов'язковому глобальному управлінні світовими процесами; в деяких поняттях підкреслюється зміна рівня життя і т.п. (табл. 1.1)

З часом сталий розвиток перетворився на науковий напрям, актуальність якого не втрачена й нині. Якщо на початковому етапі введення терміну «сталий розвиток» зміст його був пов'язаний переважно з вирішенням екологічних проблем, то надалі його сутнісні межі були помітно розширені, а сама ідея стала затребуваною в інших сферах досліджень, зокрема, політиці, економіці, соціальній сфері, державному і регіональному розвитку.

Підходи вчених до трактування змісту «сталий розвиток»*

Автори	Зміст поняття
Всесвітня комісія з навколишнього середовища і розвитку (WCED голова – доктор Гру Харлем Брундтланд)	– розвиток, який задовольняє потреби теперішнього покоління, не наражаючи на ризик здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби [106, с. 7]
Всесвітній саміт ООН по сталому розвитку, 1992 р.	– розвиток, що являє собою не незмінний стан гармонії, а скоріше процес змін, у якому масштаби експлуатації ресурсів, напрямок капіталовкладень, орієнтація технічного розвитку й інституціональних змін узгоджуються з нинішніми і майбутніми потребами [246, с. 78]
Інститут світових ресурсів	– розвиток, при якому природні ресурси, людство і фінанси управляються і використовуються таким чином, щоб збільшити багатство і благоустрій людей без погіршення умов їх життєдіяльності у майбутньому [244, с. 12]
Міжнародний союз охорони природи	– покращення якості життя в межах можливостей (місткості) екосистем, які залишатимуться в стані відносної рівноваги. При цьому сталість є характеристикою процесу чи стану, який може зберігатися (підтримуватися) необмежено [241, с. 34].
Економічний енциклопедичний словник за редакцією С.В. Мочерного	– незворотні та закономірні сутнісно-якісні зміни суспільства на основі оптимального поєднання і раціоналізації економічної, екологічної та соціальної сторін такого розвитку з урахуванням потреб майбутніх поколінь [91, с. 277]
Н.Н. Моїсєєв	– стратегія перехідного періоду до такого стану природи і суспільства, які можна характеризувати термінами «кoeволюція» або «епоха ноосфери». Поняття «сталий розвиток» не може обмежуватися жорсткими формально-логічними визначеннями, оскільки має різні природничо-наукові та соціально-політичні аспекти, а також суперечності сучасного світового розвитку [138, с. 18].
Є.М. Борщук	– біогармонійний або стійкий розвиток суспільства, прийнятний для збереження екологічної ніші людини [24, с. 117]
Л.Г. Мельник	– перманентне відтворення так званого стану гомеостазу (динамічної рівноваги) з періодичною зміною його рівня, за якого відбувалося б постійне розв'язання суперечностей між внутрішніми компонентами системи, а зміна параметрів біосфери не виходила за межі катастрофічних (фатальних) для системи трансформацій [151, с. 259]

Продовження табл. 1.1

Автори	Зміст поняття
Б.В. Буркинський, В.Н. Степанов, С.К. Харічков	– розвиток еколого-економічної системи є здатністю цієї системи витримувати зміни, спричинені зовнішніми і внутрішніми впливами в економічних та екологічних підсистемах, а також здатність збереження визначеної динамічної рівноваги [27, с. 312].
Б.М. Данилишин, Л.Б. Шостак	– система суспільного виробництва, за якої досягається оптимальне співвідношення між економічним розвитком, нормалізацією якісного стану природного середовища, зростанням матеріальних і духовних потреб населення [78, с. 148].
Л.С. Гринів	– розвиток як виживання і безперервний розвиток цивілізації і країни в умовах збереження навколишнього природного середовища і, насамперед, біосфери. Розвиток, що забезпечує збалансоване вирішення соціально-економічних завдань і проблем збереження сприятливого навколишнього середовища та природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь людей [71, с. 6].
З.В. Герасимчук, І.М. Вахович	– соціо-еколого-економічний розвиток, що супроводжується гармонізацією та одночасним забезпеченням: по-перше, належних рівня та якості життя населення; по-друге, раціонального безпечного господарювання для задоволення потреб населення; по-третє, якісного стану довкілля і підтримки самовідтворювальної здатності навколишнього середовища [53, с.22]
І.С. Кондіус	– багатовимірний процес змін, який відображає здатність системи стабільно забезпечувати динамічне зростання, зберігаючи рівновагу та збалансованість рівноцінних за своєю значимістю взаємозв'язаних соціальної, економічної та екологічної сфер, протидіючи негативному впливу зовнішніх та внутрішніх факторів [117, с. 6]
В.Я. Шевчук	– процес гармонізації продуктивних сил, задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи та вимогами людей усіх поколінь [226, с. 23]
Н.В. Багров	– гармонізація відносин трьох структурних підсистем цивілізованого світу – соціуму, економіки та навколишнього середовища [13, с. 91].

*Складено авторами за: [106, с. 7; 246, с. 78; 244, с. 12; 241, с. 34; 91, с. 277; 138, с. 18; 24, с. 117; 151, с. 259; 27, с. 312; 78, с. 148; 71, с. 6; 53, с. 22; 117, с. 6; 226, с. 23; 13, с. 91]

Нині такі споріднені поняття, як «сталість» (як стан об'єкта), «сталий розвиток» (як динамічний процес) вивчаються багатьма науками, тому, цілком природно, що при цьому не слід прагнути до єдиного визначення цього поняття. Адже в результаті вивчення різних поглядів на проблему сталого розвитку можна отримати точніше уявлення про нього як про процес, про стан, виявити його ознаки, межі, визначальні чинники і механізми досягнення.

У монографії зроблено спробу показати можливі напрями трансформації змісту поняття «сталий розвиток» за основними сферами діяльності в процесі переходу до сталого суспільства (Додаток Б). В Україні проблема сталого розвитку обговорюється достатньо давно. З 1992 р. створено значний науковий доробок, який заклав підґрунтя новим орієнтирам розвитку країни на засадах постіндустріальної економіки. Утім, аналізуючи ситуацію, можна визначити, що поза увагою залишається насамперед швидкість змін, яку несе не тільки і не стільки сучасний світ, скільки власне людина, що трансформується. І це можливо простежити у процесі аналізу динаміки пріоритетів, які перед собою ставило людство. За нетривалий в історичних вимірах період часу вони змінювалися тричі.

У теперішній час еволюція ідей сталого розвитку призвела до того, що в галузі забезпечення економічних, екологічних та соціальних імперативів сталого розвитку системи світового господарства сучасні науковці виділяють п'ять основних стратегічних тенденцій:

- людство має можливість задати стійкий і тривалий напрям для розвитку, для забезпечення людських потреб сьогодення, при цьому не перешкоджати майбутнім поколінням задовольняти свої потреби;
- наявні обмеження в галузі експлуатації природних ресурсів відносні, вони пов'язані з нинішнім рівнем техніки і соціальних організацій, а також зі здатністю біосфери справлятися з наслідками людської діяльності;
- якісні показники сталості і тривалості розвитку неможливі без задоволення основних елементарних потреб суспільства і надання можливості людям на забезпечення реалізації їх надій на більш краще майбутнє;
- необхідно врівноважити екологічні можливості планети та спосіб життя, тих хто керує більшими матеріальними засобами, особливо що стосується енергії;
- кількість населення планети повинна бути врівноважена із продуктивним потенціалом Землі.

Усі питання сталого розвитку є дуже актуальними для України. Неузгодженість темпів економічного розвитку і вимог екологічної безпеки, домінування природомістких галузей з високою питомою вагою ресурсо- та енергомістких застарілих технологій, сировинна

орієнтація експорту, відсутність культури праці та споживання тощо призвели до формування техногенного типу економічного розвитку. Наслідком є гранична межа екологічної стійкості природи, через антропогенне навантаження на неї. Після неї відбуваються катастрофічні зміни в екосистемі, які ведуть за собою несприятливі зміни життєдіяльності суспільства та людини. Для оновлення ціннісних орієнтирів сталого розвитку виникає потреба розроблення інноваційних підходів, які стануть поштовхом до реалізації концепції сталого розвитку в наступні десятиліття [141, с. 42].

Проект Концепції переходу України до сталого розвитку, розробленого Національною академією наук України та оприлюдненого 15 травня 2012 р., складається із семи розділів, присвячених проблемам визначення довготривалих пріоритетів розвитку економіки, природокористування і охорони навколишнього середовища, соціального, науково-технічного і регіонального розвитку, питанням екологізації виробничої діяльності. Концепція переходу України до сталого розвитку характеризує загальну систему напрямів та шляхів взаємоінтегрованого гуманітарного, соціального, економічного та екологічного розвитку країни. Вона визначає також правові засади, принципи, цілі та першочергові завдання щодо переходу країни до сталого розвитку і є базовою для подальшого розроблення стратегії, плану дій, державних, регіональних та інших програм, проектів сталого розвитку на найближчу і віддалену перспективу.

Грунтуючись на працях, пов'язаних із розкриттям питань сталого розвитку, що є результатом дослідження проблем виходу із соціальної, економічної та екологічної кризи і розробки напрямів довгострокового розвитку України, можна виділити такі взаємопов'язані складові сталого розвитку: економічна; екологічна; соціальна; інституційна; науково-технічна та інноваційна; політична; міжнародна. При цьому частина складових охоплює цільові аспекти сталого розвитку, а решта характеризує різні способи досягнення його цілей.

Найбільш прийнятним, на наш погляд, є дефініція сталого розвитку, пов'язана зі скороченням порушення рівноваги від глобального до місцевого рівнів, що базується на моделі розвитку, яка забезпечує баланс економічних, соціальних та екологічних критеріїв. У зв'язку з цим у розуміння сталого розвитку слід включити:

- 1) збалансованість економіки і екології, а саме, забезпечення ступеня розвитку, коли людство перестає руйнувати своєю виробничою чи іншою економічною діяльністю навколишнє середовище, в якому проживає;

- 2) збалансованість економічної і соціальної сфер, що включає забезпечення максимального використання на користь населення тих

ресурсів, які дають економічний розвиток;

3) вирішення завдань, пов'язаних із розвитком не тільки для поточних ситуацій, але й з урахуванням перспективи, з орієнтацією не тільки на громадян, що живуть нині, але й на майбутні покоління.

З наведених вище визначень видно, що досягнення цілей сталого розвитку багато в чому залежатиме від характеру економічного розвитку, оскільки саме в економіці, з одного боку, створюються матеріальні основи життєдіяльності суспільства, формуються базисні відносини соціального розвитку, з другого – закладаються параметри антропогенного впливу на біосферу.

Сталий розвиток повинен бути не просто безперервним рухом без мети і зміни якості, а планетарним керованим сталим рухом до ноосфери, до нового якісного стану людства. Бачення перехідного процесу до сталого розвитку дає змогу оцінити можливості ролі розуму і раціонального управління цим процесом [81, с. 134].

Таким чином, на основі проведеного аналізу «сталий розвиток» системи визначено як закономірний і безперервний процес підтримки її цілісності, економічного використання ресурсного потенціалу і своєчасного запобігання ендегенним суперечностям через застосування таких механізмів, які б забезпечували відносну динамічну рівновагу економічного, соціального стану за умови збереження навколишнього середовища. Тобто, сталий розвиток - процес змін, у якому використання ресурсів, інвестиційна діяльність, напрями науково-технічного прогресу та інституційні зміни узгоджені один з одним і забезпечують зміцнення існуючого потенціалу задоволення потреб людей.

1.2. Принципи та фактори реалізації сталого розвитку регіональних систем

У сучасній макроекономічній теорії проблеми сталого розвитку знайшли своє відображення, перш за все, у розробленій Л. Вальрасом моделі загальної економічної рівноваги, що відтворює взаємозв'язок різних ринків в умовах ринкового господарювання з досконалою конкуренцією [94, с. 178].

Сьогодні при розробці проблем макроекономічної рівноваги, як і раніше, чітко простежується економічний підхід: сукупний попит, сукупна пропозиція, заощадження, інвестиції, рівновага на товарному ринку, рівновага на грошовому ринку тощо. Так, відповідно до «Золотого правила», під сталим економічним розвитком розуміється максимізація економічного добробуту, що досягається при оптимальному рівні капіталоозброєності [112]. Якщо під рівноважним розвитком розуміти тільки стале економічне зростання, то необхідно

зазначити, що загалом світовий економічний розвиток відзначається стабільністю і макроекономічною рівновагою, але не сталим розвитком [55, с. 257].

Цей традиційний підхід до сталості розвитку як до макроекономічної рівноваги, що ігнорує соціальні та екологічні аспекти, призводить до однобічного розгляду сталого розвитку та спрощеного обґрунтування сучасних проблем не лише у світових масштабах, але й на рівні регіону.

Становить інтерес точка зору, що розглядає регіон як відкриту систему, умовно розділену на підсистеми, що перебувають у взаємодії та обмінюються потоками речовин, енергії та інформації. Нами досліджується (соціо-еколого-економічна) система, що має таку структуру (рис. 1.2).

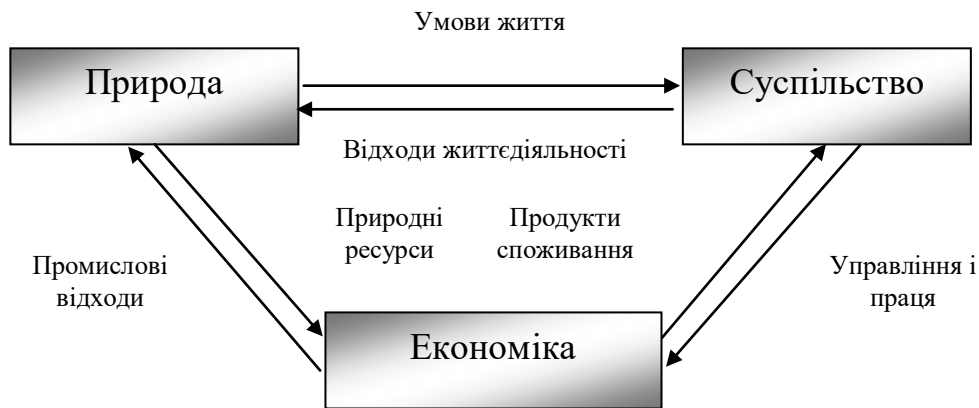

Рис. 1.2. Структура соціо-еколого-економічної системи

Природа є початковою передумовою будь-якого виробництва (економіки), але також зазнає сильного і всезростаючого зворотного впливу. Людину породжує природа, формуючи з нею універсальний суперечливий взаємозв'язок та залежність.

Людина безпосередньо та за допомогою економіки зворотно впливає на природу. Таке визначення зв'язків економіки, природи і людини забезпечує визначення макроекономічної рівноваги як сталий та розширений розвиток економіки зі збереженням рівноваги між суспільством і природою і як наслідок, забезпечення соціального розвитку.

Наведені підсистеми мають свої функції. Людство обґрунтовує необхідність розвитку економічної підсистеми та споживає її продукцію. Економічна підсистема використовує ресурси природної підсистеми для досягнення поставлених перед нею цілей. Природа змінює свої властивості під впливом відходів, що надходять із суспільства та економіки, тим самим впливаючи на суспільство. Отже, сталий розвиток

не може бути зведений до критеріїв традиційної макроекономічної рівноваги. Саме ця суперечлива взаємодія привела до появи парадигми сталого розвитку як результату усвідомлення людством такої зміни середовища проживання в результаті його діяльності, яка загрожує самому існуванню людства [141, с. 34].

У світі існує ієрархія економічних систем, де одні системи є складовими елементами інших. Тому слід розрізняти рівні їхньої організації (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Рівні економічних систем

Будь-яка система входить до складу іншої (більшої) системи, яка є для даної системи зовнішнім середовищем. Таку характеристику можна повністю застосувати до регіону, який є підсистемою вищого ієрархічного рівня. Зовнішнім середовищем для регіону виступають інші регіони країни, регіони зарубіжних країн, також іноземні держави, їх спілки та ін.

Основна увага регіональних досліджень приділяється просторовому аспекту різних явищ. До наук, що вивчають зв'язки явищ у просторі, які мають вплив на напрями вивчення регіональних проблем відносяться галузева економіка, статистика та соціологія.

Первинний варіант розгляду регіону як еколого-економічної системи виник наприкінці 70-х років ХХ ст., з того часу інтенсивно розвивався услід за становленням і утвердженням парадигми сталого розвитку. Дотепер початкова концепція представлення регіону як еколого-економічної системи переросла в соціо-еколого-економічну.

У нашому дослідженні регіон представлений як соціо-еколого-

економічна система, в якому при аналізі акцентується увага на активних інноваційних процесах та інфраструктурній складовій, що є найважливішими чинниками розвитку будь-якого регіону. До інновацій належать нові продукти, технології, способи комерційного використання товару, пошук нових ринків збуту, залучення нових джерел сировини та інші якісні перетворення, що змінюють економічну ситуацію; розвиток інфраструктури, спрямований на забезпечення успішного функціонування виробничо-господарських систем, формування соціального середовища життєдіяльності людини.

Інноваційні процеси можна розглядати як засіб забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності, економічної діяльності за рахунок комплексу якісних змін, для забезпечення успіху на ринку збуту. Для сучасної парадигми сталого розвитку характерні вимоги все більш обмеженого природокористування і налагодження циклів відтворення природних ресурсів, «чистого» природного середовища (природного капіталу), що разом із соціальним капіталом і накопиченими знаннями повинні створювати «умови задоволення потреб людей, що живуть нині, та не ущемляти можливості майбутніх поколінь» [80, с. 7]. Такі вимоги сучасного сталого розвитку можуть бути виконані лише на основі використання науково-технічних досягнень, тобто при високій інноваційній активності.

Регіональний рівень дослідження накладає свої методичні особливості на підходи до проблеми сталості. У зв'язку з цим необхідно уточнити представлення сталості на рівні регіону, зокрема поняття «регіон». Термін «регіон» має латинське походження (regio) – «область, місцевість, частина країни, що відрізняється від інших областей сукупністю природних та (або) історично сформованих, відносно стійких економіко-географічних та інших особливостей, що нерідко поєднуються з особливістю національного складу населення». Територіальні економічні відносини виявляються у встановленні специфічних регіональних пропорцій на макро- і мікрорівні [76, с. 123].

Регіон - територія у межах адміністративних кордонів країни, яка є однорідною за певними критеріями (економічними, демографічними, екологічними, соціальними, культурними) і за цими критеріями дана територія відрізняється від інших територій та характеризується наявністю політико-адміністративних органів управління.

У світовій практиці під терміном «регіон» часто розглядають групу країн або яких-небудь територіальних утворень [143, с. 84]. Огляд наукової літератури дозволяє стверджувати, що поняття «регіон» і відповідно «регіоналізм» трактуються вченими неоднозначно. Не заглиблюючись в аналіз цих трактувань, відзначимо таке. До розкриття сутності поняття

«регіон» в економічній літературі застосовується кілька підходів, серед яких можна виділити гео економічний, світогосподарський, технократичний («виробничий») і підхід до вивчення регіону як соціально-економічної системи [219, с. 112]. Проведений аналіз трактування терміна «регіон» дає можливість виділити такі ознаки регіону:

- комплексність, що означає збалансованість, пропорційний узгоджений розвиток продуктивних сил регіону;
- цілісність, що являє собою раціональне використання природно-ресурсного потенціалу, пропорційне поєднання різних галузей, формування стійких внутрішньорегіональних і міжрегіональних виробничих і технологічних зв'язків;
- спеціалізація, що визначається такими показниками, як: індекс рівня спеціалізації регіону за галузями, індекс ефективності спеціалізації, загальний індекс спеціалізації тощо;
- керованість, що безпосередньо пов'язана з адміністративно-територіальним поділом країни і сприяє певною мірою цілісності регіону;
- економічна самостійність, що характеризується забезпеченням фінансовими ресурсами, що в свою чергу дасть можливість самостійно вирішувати соціально-економічні питання, які входять до компетенції регіональних органів влади.

Регіон – цілісна система зі своїми структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення, яку характеризують: висока розмірність; велика кількість взаємопов'язаних підсистем різних типів з локальними цілями; багатоконтурність управління; ієрархічність структури; значне запізнювання координуючих дій при високій динамічності елементів; неповна визначеність станів елементів [33, с. 48].

Усі регіони мають індивідуальний характер природокористування, який полягає в тому, що ресурси й екосистеми кожного регіону відносно відокремлені в часово-просторовому відношенні від інших регіонів; ефект і збиток, спричинені господарською діяльністю, виявляються, насамперед, на конкретній території; кількісна та якісна характеристики сільськогосподарського і промислового виробництва та використання природних ресурсів, розміщення виробничих сил, як і демографічні процеси, багато в чому знову ж таки зумовлені специфікою регіону.

З позиції системного підходу регіон є:

- відносно відокремленою системою відтворення;
- відносно відокремленою соціально-економічною системою;
- підсистемою виробничих зв'язків різних регіонів.

Управління галузями економіки на різних рівнях (регіон, місто) є

прерогативою функціонального управління регіоном. Взаємозв'язок підсистем дає змогу науково обґрунтувати склад макросистем регіону на основі теорії організації та спроектувати нову систему управління, яка може служити основою для системного аналізу регіону залежно від масштабу управління, виробничого потенціалу, складу населення і ринкової інфраструктури.

Для аналізу сталого розвитку регіональної системи необхідно визначитися з економічною природою регіону, типом регіону, виявити загальні й специфічні риси, пріоритетні напрями регіонального розвитку.

Р.І. Шніпер вважає, що основними характеристиками сталого розвитку регіону є: надійність економічної конструкції регіональних систем, адаптивність та еластичність регіонального відтворення, коли наявні природні варіації попиту і немає різких коливань соціально-економічних процесів [229, с. 224].

Таким чином, сталий розвиток в соціо-еколого-економічній системі передбачає збалансованість такої системи та забезпечення екологічних, соціальних та економічних інтересів, які зберігаються на фоні екзогенних впливів.

Регіональні соціо-еколого-економічні системи складаються з поєднання пов'язаних різнорівневих функціонально-структурних підсистем (блоків), об'єднаних системоутворюючими зв'язками і загальною метою розвитку.

У їх складі можна виділити такі підсистеми: демографічна (населення), соціальна, виробнича, рекреаційна, природне середовище, інституційно-інфраструктурна, виробничо-інфраструктурна, соціально-інфраструктурна, екологічна, духовне середовище, ресурсна (рис. 1.4).

Усі ці підсистеми (блоки) взаємодіють між собою і у своєму розвитку підпорядковані єдиній меті – задоволенню матеріальних і духовних потреб населення регіону при збереженні стійкості природного середовища.

Основою регіональної соціо-еколого-економічної системи є люди (населення, соціум), конкретна людина. Діяльність людей відбувається в кожній підсистемі, у свою чергу, функціонування підсистем спрямоване на створення умов життєдіяльності людей. Найважливішим організуючим елементом усіх складових досліджуваної системи є трудова діяльність людей. Важливо підкреслити, що життєдіяльність населення істотно змінюється залежно від природних і соціально-економічних умов регіону країни.

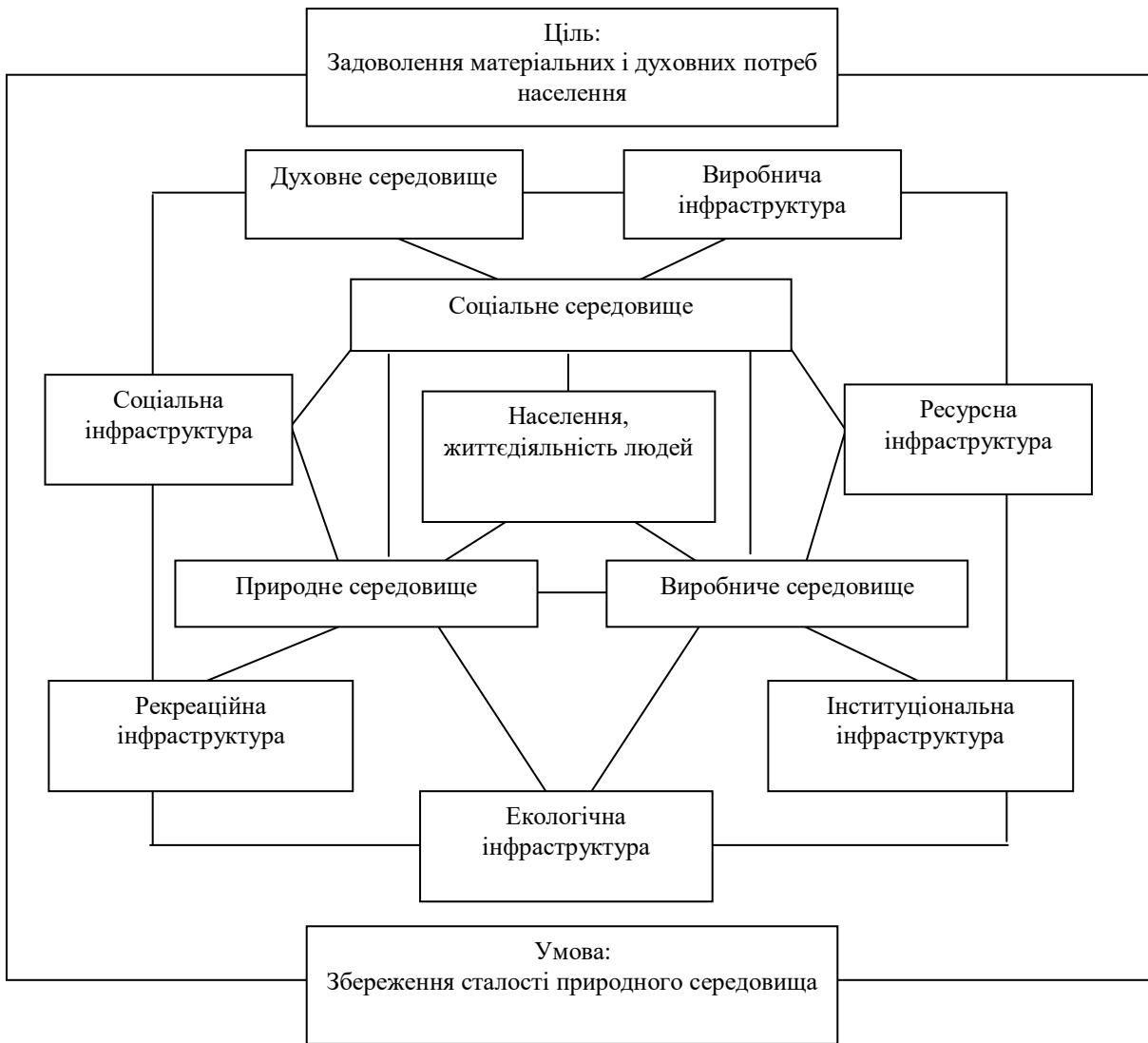

Рис. 1.4. Регіон як соціо-еколого-економічна система

У процесі трудової діяльності людей формується виробнича підсистема, її основна функція – створення економічних умов життя суспільства. Ця підсистема існує у формі різних виробничих компонентів – галузевих («вертикальних») і територіальних («горизонтальних»), а поєднання цих компонентів (шляхом спеціалізації та кооперування, концентрації та комбінування виробництва) забезпечує територіально-виробниче комплексоутворення, тобто формування територіально-виробничих комплексів – взаємопов'язаного і взаємозумовленого поєднання підприємств на території регіону [37, с. 112].

Відповідно до характеру зв'язків виробничої підсистеми з природою виділяють природно-ресурсні галузі, що ґрунтуються на використанні ґрунтово-земельних, водних, біологічних, мінерально-сировинних ресурсів. Як профільні форми їх організації виступають відповідно сільськогосподарські, лісозаготівельні, гідроенергетичні, рибпромислові, гірничодобувні підприємства та підприємства, що переробляють

сировину. Головна особливість природно-ресурсних галузей – значний вплив на природу, тому особливо важливо удосконалювати технологічні процеси, нормативно-правову базу природокористування й охорони навколишнього середовища.

Розвиток інфраструктурних підсистем направлений, з одного боку, на забезпечення виробничо-господарської діяльності, а з другого - на створення соціального та духовного середовища життєдіяльності людей. Відповідно, регіональна соціо-еколого-економічна система включає організацію ефективного функціонування виробничої і соціальної інфраструктури, та є підґрунтям формування умов відтворення всіх благ населення. До складу духовної сфери включають національні та культурні цінності, а також все те, що спрямоване на підтримку традицій і навиків населення, форм спілкування людей, стилю життя тощо. Соціальні й духовні зв'язки і відносини між людьми служать основною передумовою утворення територіальних спільнот людей, або соціумів, що складаються на різних рівнях: регіональному, локальному, поселенському. У кожному соціумі формуються своєрідні ставлення людей до усіх виробничих і соціально-економічних процесів та явищ.

Специфічну функціонально-структурну роль у складі регіональних соціо-еколого-економічних систем відіграє рекреаційна підсистема, що утворює середовище відпочинку і відновлення здоров'я населення. Вона використовує природу як обов'язкову умову розміщення об'єктів культурно-оздоровчої діяльності, туризму, заповідно-природоохоронної справи. При цьому природа, будучи «адаптованою» до людини, зберігається майже в первозданному стані.

В умовах сьогодення соціо-еколого-економічна система характеризується як нестійка, так як досягти рівноваги інтересів підсистем загальної системи, або дуже складно, або взагалі неможливо. На рівні різних національних господарств майже завжди існує протиріччя між національними і глобальними інтересами, що є об'єктивною реальністю.

Соціо-еколого-економічну систему не можна віднести до систем, що самоорганізуються. Роль макроекономічного регулювання динамічного розвитку всіх підсистем – соціальної, економічної та екологічної – є високою. Це пов'язано з недосконалістю ринкового механізму; провалом ринку, джерела яких залежать від зовнішніх ефектів; відсутністю ринків, суспільних благ, трансакційних витрат, не окреслених точно правами власності; відсутністю знань і невизначеності, безповоротності екологічних процесів.

Закономірності розвитку системи можна виявити через аналіз взаємодії окремих підсистем. Деякі з них можна сформулювати таким чином:

- посилення в часі ступеня взаємозалежності в досліджуваній

системі;

- встановлення балансу між підсистемами, враховуючи вплив екологічних чинників та дотримання екологічних інтересів;
- підвищення значущості якісних показників економічного розвитку в контексті соціо-еколого-економічної системи.

Отже, регіон, з одного боку, є складною соціо-еколого-економічною системою, внутрішнє середовище якої складають економічна, соціальна і екологічна підсистеми, а з іншої – підсистемою вищого ієрархічного рівня. Тобто, сталість регіональної соціо-еколого-економічної системи залежить як від сталості взаємодіючих підсистем, що входять до її складу так і від сталості соціально-економічних систем більш високого рівня, зокрема країни в цілому.

Сталий розвиток на мезорівні можна трактувати як процес поступового зростання, з одного боку, та як сукупність збалансованих та гармонійно доповнюючих елементів регіонального соціально-економічного комплексу, з іншого. Сталий регіональний розвиток – набагато ширше поняття, передусім, це зміна якісна. Для досягнення сталого розвитку регіону потрібно більше, ніж просто боротьба із забрудненнями і розробка численних екологічних нормативів і програм. Необхідна інтеграція екологічного складника в регіональні стратегії соціально-економічного розвитку. Потрібно також, щоб органи влади, інвестори й окремі громадяни керувалися у своїй діяльності міркуваннями екологічної доцільності. У фокусі уваги концепції сталого розвитку знаходиться людина, вона пов'язує в єдине ціле потреби нинішнього і майбутніх поколінь в охороні навколишнього середовища.

З урахуванням вищезазначеного уточнено поняття «сталий розвиток регіону» як закономірний, безперервний і керований комплексний процес нарощування потенціалу регіональної системи за рахунок забезпечення її динамічної рівноваги, мотивації економічних агентів до розширеного відтворення, збереження та відновлення цілісності навколишнього природного середовища і поступового поліпшення на цій основі якості життя населення з урахуванням інтересів майбутніх поколінь. Це трактування дає змогу враховувати такі характеристики, як інноваційна і соціальна спрямованість, екологічна сталість.

Грунтуючись на уточненому категоріальному апараті, автори виявили такі закономірності регулювання сталим розвитком регіону:

- 1) тісний зв'язок між сутністю і ефективністю реалізації управлінських рішень та рівнем вимог органів регіонального управління;
- 2) системний підхід у здійсненні розробок і реалізації управлінських рішень;

3) інтеграційна єдність методів, засобів, інструментів, рішень регіональних співтовариств і органів влади;

4) ефективність реалізації відтворювального потенціалу перебуває в тісній залежності від компетенції регіональних органів управління;

5) зворотній зв'язок між елементами схеми «органи регіонального управління – населення – бізнес – співтовариства» та розвитком системи їхньої взаємодії;

6) стратегічний вектор регіонального управління, спрямований на забезпечення сталості економіки регіону;

7) дотримання паритетності й врахування інтересів інших регіонів внаслідок прояву соціально-економічних перетворень і наслідків регіонального управління тощо.

Для теоретичного обґрунтування сталого розвитку та суспільних явищ слід визначити та дослідити умови, які приводять до їхнього розвитку, насамперед фактори, що впливають на аналізований процес. У науковій літературі не існує однозначної думки щодо систематизації факторів, які впливають на сталий регіональний розвиток, щодо регіонального виміру це питання також залишається недостатньо дослідженим.

У монографії виокремлено групи факторів сталого розвитку, які, на нашу думку, мають найсуттєвіший вплив на сталий розвиток процесів в економічних системах: соціально-економічні, інституційно-правові, природно-екологічні, інноваційно-інфраструктурні (рис. 1.5).

Соціально-економічні фактори сталого розвитку характеризують стан і динаміку регіонального бюджету, валового регіонального продукту, рівень підприємницької активності тощо та пов'язані зі ступенем розвиненості ринкового механізму.

Рис. 1.5. Фактори та умови сталого розвитку регіону

Природно-екологічні фактори сталого розвитку визначають раціональне використання природних ресурсів (надра, ліс, вода, родючість земель, тваринний світ) на принципах їх економії, забезпечення відтворення, зокрема для майбутніх поколінь людей. Даний підхід до поняття «сталість» передбачає зведення до мінімуму навантаження на природні ресурси з активним пошуком заміників та широкомасштабним впровадженням новітніх технологій ресурсозберігаючого спрямування.

Інституційно-правові фактори сталого розвитку характеризують стан і ефективність інституціональної структури, результативність генерованих управлінських рішень та пов'язані з трансформаційними змінами економічних відносин та інститутів при зміні економічних способів виробництва, співвідношень і структури економічних укладів.

Інноваційно-інфраструктурні фактори характеризують виробничо-господарський потенціал регіону, визначаються технічними й технологічними змінами регіональної господарської системи.

Взаємодія всіх груп факторів сталого розвитку регіональних соціально-економічних систем припускає цілісний і рівноважний стан регіону відповідно до заданих критеріїв: збалансованість матеріальних, трудових і фінансових показників; виконання зобов'язань перед державою, населенням і партнерами; здатність здійснювати розширене відтворення і тривалу життєдіяльність з урахуванням динаміки зовнішнього середовища тощо [191, с. 136].

Такий підхід до взаємодії факторів сталого розвитку має системно-конструктивістський характер і орієнтований на методи координації та управління, що дозволяють об'єкту забезпечувати не тільки опір зовнішнім викликам і внутрішнім ризикам, не тільки сталість і стабільність, але й здатність до глибоких змін, оперативної гнучкості й адаптивності до мінливих зовнішніх і внутрішніх умов. Звідси випливає безальтернативна необхідність управління факторами сталого розвитку регіональних соціально-економічних систем, що ґрунтується на сукупності комплексних методів регулювання всіх функціональних сфер і потенціалу, спрямованість на підтримку необхідних і достатніх реакцій та перетворень для забезпечення необхідних показників існування регіону на стратегічну перспективу. І тут головне завдання управління процесами сталого розвитку полягає не тільки в тому, щоб звести до абсолютного мінімуму всі ризики і втрати – це зробити неможливо, але ще й у передбаченні та умілому використанні факторів розвитку відповідно до тенденцій і закономірностей зовнішнього оточення.

У зв'язку з цим механізм сталого розвитку регіональних соціо-еколого-економічних систем, що виступає як вплив суб'єкта управління на об'єкт, повинен забезпечувати вирішення двох головних завдань: 1)

необхідну сталість і стабільність поточної діяльності; 2) своєчасність змін і досягнення необхідних темпів розвитку на перспективу.

Можна розглядати фактори сталого розвитку з іншої точки зору, оскільки рівень сталого розвитку регіональних соціо-еколого-економічних систем являє собою результат поєднання факторів зовнішнього і внутрішнього середовища регіону, що позитивно або негативно впливають на його господарську діяльність і визначають, наприклад, його конкурентоспроможність. Серед зовнішніх факторів необхідно відзначити політичні, правові, господарські, соціальні, технологічні та інші сили впливу зовнішніх систем, що мають суттєве значення для функціонування регіону. Подібну групу чинників слід віднести до чинників зовнішнього оточення. Серед внутрішніх факторів регіональних соціально-економічних систем слід розглядати: природно-ресурсні, суспільно-політичні, інституційні, організаційно-управлінські, ринкові, науково-технічний прогрес тощо. На нашу думку, всю сукупність внутрішніх факторів сталого розвитку регіональних соціально-економічних систем можна звести до двох груп: ресурсних, що визначають потенціал регіону, і регуляційних, що визначають можливість управлінського впливу на процес розвитку регіону.

При аналізі найбільш пильну увагу слід звертати на фактори, що негативно впливають на показники сталого розвитку регіону. До таких факторів слід віднести фактори загроз і фактори непередбачуваного характеру. Особливість прояву таких факторів на сталість розвитку регіональних соціально-економічних систем полягає в такому. По-перше, негативні фактори мають, як правило, широкий характер і вражають значну частину підсистем, елементів і зв'язків соціально-економічної системи регіону, порушуючи оптимальність організації і порядок речей, що склався [242, с. 16]. По-друге, порушення сталого стану регіону різко погіршує структуру економічного потенціалу, відволікаючи його ресурси на подолання негативних факторів. По-третє, знижуються темпи соціально-економічного розвитку (зростання показників), призводячи до ще більшого розбалансування елементів механізму стійкості.

Для успішного вирішення завдання сталого розвитку регіону необхідне виділення ключових факторів і обов'язкових умов їх застосування. Ключові фактори визначають потенціал соціально-економічного розвитку регіону, включаючи: наявність і стан чинників трудових ресурсів (ресурс знань і кваліфікації, незалучений трудовий ресурс, неоцінений і невживаний ресурс тощо); групу чинників природних ресурсів (яка також містить оцінені й залучені в обіг ресурси, невживані і неоцінені ресурси); групу факторів виробничих ресурсів тощо. Проте реальне використання і перетворення ключових факторів у результат діяльності багато в чому залежить від умов, серед

яких: політична стабільність, законодавча і нормативно-правова система, кримінальна ситуація, рівень бюрократизації й адміністративних бар'єрів у підприємстві, стабільність фінансової системи, податкова і кредитна системи, конкурентоспроможність продукції тощо.

Сталий розвиток регіону означає такий розвиток регіональної соціально-економічної системи, при якому дотримуються відповідні принципи сталого розвитку. У монографії принципи сталого розвитку регіону систематизовано в такий спосіб.

Принцип комплексності прийнятих рішень, які генеруються та відповідно до яких необхідно використовувати системний підхід у формуванні сталого розвитку регіону у всіх ланках.

Принцип наукового фундаменталізму, відповідно до якого при прийнятті й наступній реалізації управлінських рішень необхідно використовувати науково обґрунтовані методи й моделі управління.

Принцип відповідності вектора сталого розвитку, спрямованого на дотримання інтересів сучасного й майбутнього поколінь, ресурсо- й енергозбереження.

Принцип лобіювання соціально-економічних інтересів у напрямі здійснення ключових для регіонального господарства заходів і проектів, орієнтованих на забезпечення його сталості за допомогою розробки й впровадження оптимальних економічних вимог і режимів.

Принцип домінування цілей забезпечення сталості, що припускає збалансованість і результативність розвитку регіонального господарства, цільову впорядкованість забезпечення сталого розвитку регіону.

Принцип дотримання екологічного балансу припускає проведення постійного моніторингу з метою зниження й (або) ліквідації пагубного впливу на екологічний стан регіону, зумовлений здійсненням заходів управлінського впливу (характеру).

Принцип мінімізації збитків, що припускає дотримання норм, пріоритетів і правил безпеки (фінансової, ресурсної, інвестиційної, господарської, екологічної та ін.) у процесі прийняття й реалізації управлінських рішень.

Принцип соціальної спрямованості, відповідно до якого розроблювальні стратегічні рішення, програми й проекти в рамках стратегічного планування на різних рівнях повинні бути спрямовані на підвищення якості життя населення, підтримку соціальної стабільності в регіоні.

Принцип інтегративності, при якому реалізується механізм державно-приватного партнерства й дотримуються соціально-етичні норми.

Принцип комплементарності, відповідно до якого розробка,

прийняття й наступна реалізація рішень повинні базуватися на міцній науково-дослідній і методологічній основі, моніторинзі й прогнозуванні основних факторів розвитку й сталості економічної системи регіону в їхній нерозривній єдності й взаємодії з інституціональною структурою та бізнес-співтовариством.

Принцип підвищення ефективності роботи інституціональних структур, відповідно до якого розроблені й запропоновані ними програмні документи регіонального сталого розвитку, крім генеральної мети, завдань, функцій, операцій, стратегічних орієнтирів тощо, повинні містити інструменти, методи й механізм їхнього здійснення, а також можливості й напрями внесення змін у процесі реалізації заходів стратегічного характеру.

Принцип дотримання синергетичного ефекту, що передбачає облік впливу кожного із прийнятих управлінських рішень на інші.

Принцип адаптивності й гнучкості, що припускає динамічний розвиток системи відповідно до динаміки соціально-економічних показників внутрішнього й зовнішнього середовища.

Принцип інформаційної прозорості, що передбачає створення надійної відкритої інформаційної системи з налагодженим зворотнім зв'язком з боку інститутів цивільного суспільства, громадськості регіону та управлінських структур.

Принцип стимулювання інновацій, відповідно до якого необхідно забезпечити ефективну реалізацію нових інноваційних ідей і потенціалу в економічних, екологічних, соціальних підсистемах регіону в умовах модернізаційних перетворень.

Запропонована система принципів сталого розвитку регіону максимально враховує актуальні тенденції та закономірності, явища й процеси, організаційно-економічні перетворення, які спостерігаються в сучасній вітчизняній теорії та практиці регіонального розвитку, з метою вдосконалення інституціональних умов і підвищення результативності регіонального розвитку.

На основі виявлених закономірностей і принципів формування сталого розвитку регіону, основних факторів і умов, що визначають формування й функціонування результативної системи, можна сформулювати висновок, що сталий розвиток регіону повинен відповідати таким системним імперативам:

- формування прогресивної моделі функціонування регіональної економіки в умовах глобалізаційних викликів;
- підвищення й зміцнення конкурентоспроможності та іміджу регіону в системі міжрегіональних зв'язків;
- забезпечення високих темпів зростання економіки регіону, збільшення зайнятості, доходів і підприємницької активності населення;

- стимулювання розвитку інфраструктурної складової;
- збереження й збільшення природного багатства регіону;
- активізація механізму державно-приватного партнерства;
- забезпечення консолідації, удосконалення структури й розвитку регіонального господарства;
- стимулювання реалізації накопиченого в регіоні потенціалу з метою забезпечення розширеного відтворення;
- досягнення збалансованого розвитку території з урахуванням державної соціально-економічної політики й гармонізації процесів життєдіяльності населення;
- впровадження інструментів, методів, прийомів стратегічного планування сталого розвитку регіону в період модернізації;
- розвиток інтеграційних міжрегіональних процесів співробітництва й партнерства тощо.

Крім того, суттєвою проблемою забезпечення сталого розвитку є те, що джерелом дій, які впливають на розвиток регіону, є безліч різних суб'єктів, що приймають управлінські рішення самостійно, виходячи з власних цілей та інтересів. Серед таких суб'єктів – державні й регіональні органи влади, інші регіони, муніципальні утворення, корпорації, громадські організації та ін. Політика сталого регіонального розвитку не може диктувати цим суб'єктам загальну лінію поведінки, але вона може допомогти скоординувати їхню діяльність у тій її частині, яка стосується розвитку регіону.

Забезпечення сталого розвитку регіональних соціально-економічних систем слід розглядати як вирішення складної соціально-економічної, фінансової та організаційної задачі. Принципи, на основі яких повинен розвиватися підхід до сталого розвитку регіональних систем, включають:

- обґрунтований характер змін у соціально-економічних відносинах;
- дотримання інтересів усіх суб'єктів регіональних відносин;
- несуперечливе вирішення екологічних, соціальних та економічних проблем у регіоні.

Підвищення сталого розвитку регіональних соціально-економічних систем багато в чому пов'язане з підвищенням ефективності використання економічного потенціалу регіону. Так, фактори підвищення ефективності використання ресурсів приводять до зміни їхньої кількості та якості. Науково-виробничі фактори можуть забезпечити ефективність використання природних ресурсів. Трудові фактори дають змогу забезпечити підвищення ефективності виробництва. У свою чергу, фінансові чинники дають можливість підвищити ефективність використання природних ресурсів за рахунок активізації трудового потенціалу. Умови переходу регіону на шлях

сталого розвитку є достатньо складними, що свідчить про необхідність врахування дії цих факторів для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіонів.

1.3. Методичні підходи до комплексної оцінки сталого розвитку регіональних систем

Необхідність переходу на шлях сталого розвитку активно обговорюється в наукових і урядових колах упродовж чотирьох десятиліть. За цей час як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються, з'явилися власні національні концепції та методики оцінювання сталості. Держави розробляли різні системи показників сталого розвитку. У деяких випадках кількість індикаторів обчислювалася сотнями. Безумовно, факт того, що державні органи влади почали приділяти увагу питанням аналізу сталості, є позитивним, проте проблема полягає в тому, що не всі розроблені методики придатні до практичного застосування через відсутність достатніх статистичних даних, які використовуються в розрахунках. Водночас варто виділити проблему відсутності єдиної методики оцінювання сталості розвитку, що утруднює проведення аналізу як глобальних, так і регіональних тенденцій.

Про необхідність розробки індикаторів сталого розвитку було наголошено в «Порядку денному на XXI століття», затвердженому Конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку, що проходила в Ріо-де-Жанейро 14 червня 1992 р. [162]. У 40-ій главі цього документа («Інформація для прийняття рішень») зазначено: «З метою створення надійної основи для процесу прийняття рішень на всіх рівнях і сприяння полегшенню саморегульованої сталості комплексних екологічних систем і систем розвитку необхідно розробити показники сталого розвитку» [162].

Контроль досягнення цілей сталого розвитку, керування цим процесом, прийняття рішень, оцінювання ефективності використовуваних засобів і рівня досягнення поставлених цілей потребують розроблення відповідних критеріїв та показників – індикаторів сталого розвитку. Таким чином, головна мета створення системи індикаторів – моніторинг сталого розвитку суспільства. В останні роки значимі роботи у сфері розробки індикаторів виконані рядом колективів на локальному, регіональному й глобальному рівні як сталого розвитку загалом, так і окремих його аспектів [235, с. 14; 237, с. 12].

Одержання відповідного аналітичного та емпіричного обґрунтування для ефективного прийняття рішень є найважливішою основою

регіональної політики. За відсутності ефективних індикаторів сталого розвитку неможливо здійснити цикл процесу прийняття рішень – визначення і формулювання мети, впровадження та оцінювання результату. Замість цього на управлінські рішення щодо забезпечення сталого розвитку накладається дрейф характеристик, нечіткість вираження пріоритетів, некогерентність політичних цілей і відсутність можливості оцінювання характеристик розвитку суспільства від об'єктивних критеріїв [191, с. 94]. У зв'язку із цим на цьому етапі дослідження виникає необхідність аналізу та систематизації методик оцінювання сталого розвитку та розробки власної методики, придатної для практичного використання.

Перш ніж приступити до аналізу методик сталого розвитку, доцільно позначити деякі положення, актуальні для кожної з них. По-перше, у процесі аналізу сталості розвитку мають бути використані тільки поняття, які можна визначити в термінах стійко вимірних величин, що відповідатиме науковому принципу спостережуваності. Причому поняття повинні виражатися в термінах універсальних, просторово-часових величин. По-друге, досягнення сталого розвитку неможливе без взаємодії елементів відкритої та динамічної системи «природа – суспільство – людина». По-третє, необхідно визначити: якою б складною не була ця система, її сутність може бути представлена скалярним рівнянням. Саме пошуком такого рівняння займаються розробники методик. Цей процес є одночасно творчим і трудомістким. Як зазначає С.Н. Бобильов, процедура вироблення індикаторів сталого розвитку є процедурою комплексною і дорогою, яка потребує аналізу великої кількості інформації, що не завжди є достовірною [22, с. 4].

Нині існує кілька варіантів розрахунку показників сталого розвитку, в основі яких лежать два підходи (рис. 1.6). Перший полягає у формуванні єдиного агрегованого індикатора, другий – у побудові системи індикаторів. Перший підхід є зручнішим для прийняття рішень, оскільки на виході відбувається аналіз значень лише одного узагальненого показника. Недолік полягає в тому, що через ряд методологічних і статистичних проблем виникають складнощі в розрахунку цього показника. До методологічних проблем, як уже було зазначено вище, можна віднести відсутність уніфікованих на міжнародному рівні правил розрахунку агрегованих показників сталого розвитку. Статистичні проблеми виражаються у відсутності необхідної та достовірної статистичної бази. Роботи з усунення перелічених вище проблем ведуть організації, що мають міжнародний статус. Серед них можна виділити ООН, структури якої розробили систему інтегрованих економічних та екологічних національних рахунків, а також Всесвітній банк, що

представив агрегований показник дійсних заощаджень.

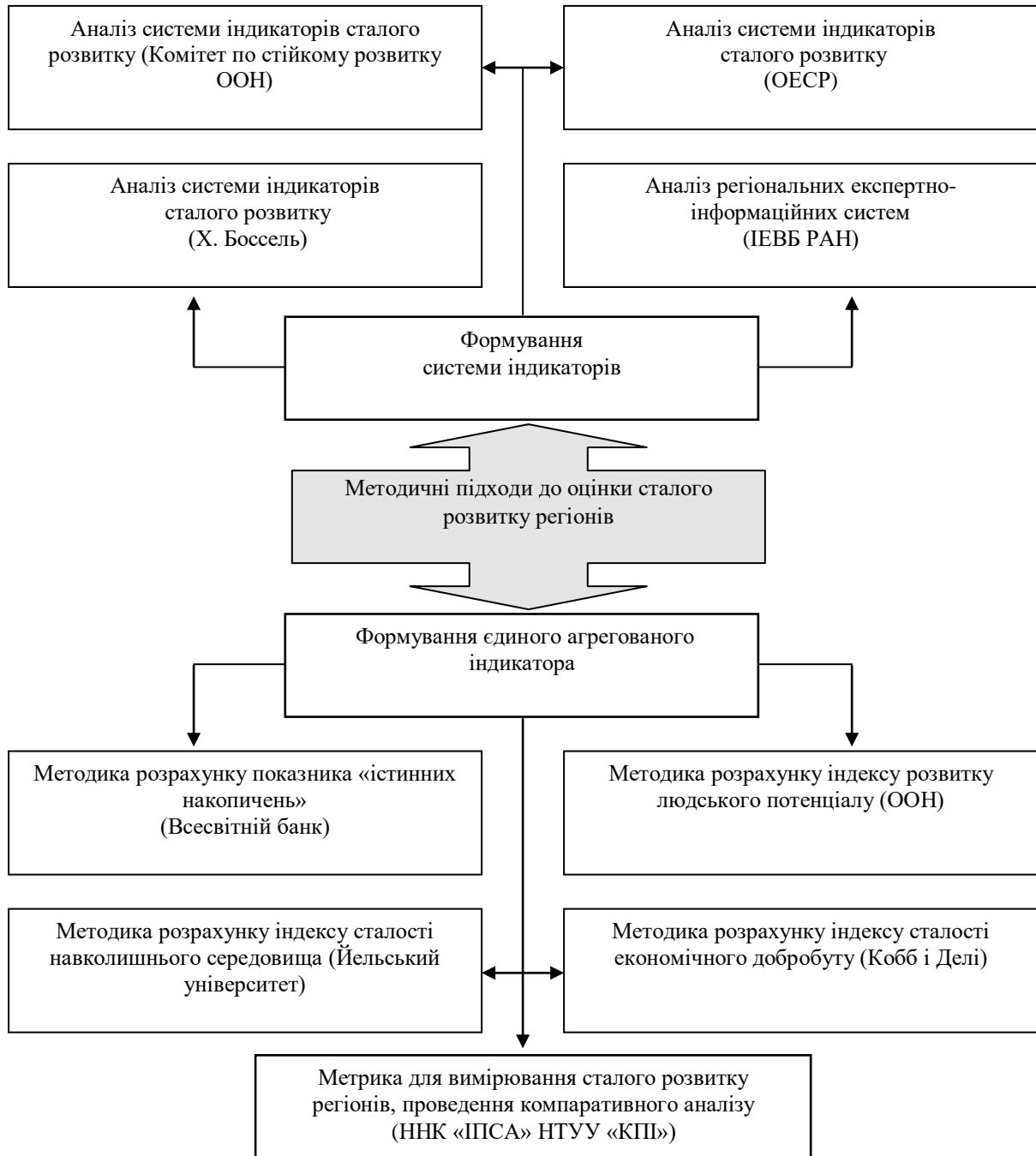

Рис. 1.6. Методичні підходи до оцінки сталого розвитку регіонів

Показник дійсних заощаджень визначає сталість розвитку в ширшому плані, ніж національні або регіональні рахунки. Основною метою розробників даного показника є відображення вартості чистої зміни в цілому спектрі активів, що є важливими для розвитку: природні та людські ресурси, якісні параметри навколишнього природного середовища, виробничі та іноземні активи. Розрахунок показника відбувається у два етапи. На першому – відповідно з методикою коригування валових внутрішніх заощаджень із врахуванням амортизації

виробничих активів, вираховується показник чистих внутрішніх заощаджень. На другому – із суми чистих внутрішніх заощаджень і витрат на утворення віднімають величину виснаження природних ресурсів і збиток від забруднення навколишнього середовища. Таким чином, формула розрахунку показника дійсних заощаджень має такий вигляд:

$$ДЗ = (ВВЗ - А) + ВУ - ВПР - ЗЗНС, \quad (1.1)$$

де $ДЗ$ – показник дійсних заощаджень;

$ВВЗ$ – валові внутрішні заощадження;

$А$ – амортизація;

$ВУ$ – величина витрат на освіту;

$ВПР$ – величина виснаження природних ресурсів;

$ЗЗНС$ – збиток від забруднення навколишнього середовища.

Переваги цієї методики полягають у тому, що з її допомогою можна зробити порівняльний аналіз характеру розвитку різних регіонів у єдиній системі координат. Збільшення величини показника дійсних заощаджень, що спостерігається впродовж кількох часових періодів, є свідченням того, що регіон йде стійким шляхом, що мінімізує можливість появи негативних ефектів у довгостроковій перспективі. Серед недоліків підходу можна виділити складність визначення у вартісному вираженні величини виснаження природних ресурсів і збитку від забруднення навколишнього середовища.

Становить інтерес методика вимірювання сталості розвитку з використанням індексу розвитку людського потенціалу, розробленого в рамках «Програми розвитку» ООН [67, с. 92]. Цей індекс розраховується за формулою

$$ІРЛП = \sum_{i=1}^4 a \frac{x_i - \min_i}{\max_i - \min_i}, \quad (1.2)$$

де $\max_i$ – максимальне значення базових показників людського розвитку;

$\min_i$ – мінімальне значення базових показників людського розвитку;

x_1 – очікувана тривалість життя при народженні:

$\min_1 = 25$ років;

$\max_1 = 85$ років;

x_2 – частка учнів у віковій категорії від 2 до 24 років:

$\min_2 = 0$ %;

$\max_2 = 100$ %;

x_3 – письменність дорослого населення:

$\min_3 = 0$ %;

$\max_3 = 100$ %;

x_4 – індикатор матеріального добробуту:

$$x_4 = \ln BPII.$$

Разом з цим існує методика оцінювання рівня сталого розвитку регіону за допомогою показника «тривалість життя ВВП (ВРП) на душу населення». Перевага цих методик полягає в тому, що за їх допомогою можна здійснити комплексне оцінювання розвитку держави загалом або окремих регіонів, а також провести порівняльний аналіз між ними. Ще один плюс полягає у відносній доступності інформації, яка потрібна для розрахунку інтегрованого показника. Проте не можна не визнати, що ІРЛП не повною мірою відображає характеристики таких підсистем сталого розвитку, як екологія або інфраструктура. Тому застосування цієї методики в процесі визначення сталості розвитку може призвести до неточних висновків, що є неприпустимим.

Інша методика оцінювання сталості розвитку на основі інтегрованого показника була запропонована вченими Йельського і Колумбійського університетів для Всесвітнього економічного форуму, який щорічно проводиться в Давосі. Інтегрований показник, що отримав назву індексу сталості навколишнього середовища, розраховується на основі 22 індикаторів, кожен з яких визначається усереднюванням 2-5 змінних. Зважаючи на відсутність загально визнаних пріоритетів у ранжуванні екологічних проблем, усім змінним при розрахунку індексу було привласнено рівну вагу.

Перевагою цієї методики є уніфікація одиниць вимірювання всіх індикаторів, використовуваних у розрахунку індексу.

Недолік полягає в тому, що область аналізу сталості обмежується лише сферою екології.

Вагомий внесок у вирішення проблеми оцінювання сталості розвитку зробили американські вчені Кобб і Делі, які представили методику розрахунку індексу сталого економічного добробуту. Цей індекс є величиною ВВП (ВРП) на душу населення за вирахуванням суми витрат на соціально-економічні й екологічні складові:

$$I\text{CED} = \text{ВВП(ВРП)} - (\text{СЕВ} + \text{ЕВ}), \quad (1.3)$$

де $I\text{CED}$ – індекс сталого економічного добробуту;

ВВП (ВРП) – валовий внутрішній (регіональний) продукт на душу населення;

СЕВ – соціально-економічні витрати;

ЕВ – екологічні витрати.

При розрахунку індексу сталого економічного добробуту у складі екологічних витрат враховують такі змінні, як збитки від забруднення води, повітря, шумового забруднення, втрата сільськогосподарських земель, компенсації майбутнім поколінням за втрату невідновлювальних джерел. Таким чином, можна зазначити, що розробники методики зробили

спробу визначити екологічні змінні у вартісних одиницях, у чому одночасно полягають її перевага і недолік. Процедура визначення вартісної оцінки екологічних параметрів є складною і часто веде до суб'єктивності оцінок. Сутність другого підходу до оцінювання сталості процесу розвитку полягає в розрахунку системи показників, кожен із яких відображає лише одну із сторін сталого розвитку: економічну, соціальну, екологічну. Цей підхід є більш поширеним, ніж перший.

Однією з найповніших за охопленням систем індикаторів сталого розвитку є система, розроблена Комісією із сталого розвитку ООН в 1996 р. Ця система складається з чотирьох сфер: соціальної, економічної, екологічної та інституційної. Відбір індикаторів здійснюється за схемою: тиск, стан, реакція. Первинний список включав 134 індикатори, потім він був зменшений до 60.

Крім цього, заслуговує на увагу система екологічних індикаторів, запропонована Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), автори якої спробували виявити причинно-наслідкові зв'язки між економікою, соціумом та екологією для того, щоб керівництво могло виробити політику для вирішення проблем сталого розвитку. Як приклади другого підходу можна навести також регіональні системи індикаторів США, Канади, Великобританії, Данії, Казахстану, а також систему показників UNEP і CIAT, яка була розроблена для оптимізації управління природокористуванням у Центральній Америці. За основу практично всіх регіональних підходів до оцінювання сталості розвитку було взято методику ООН. Інститут проблем освоєння Півночі РАН з метою популяризації цієї методики зробив її переклад і розповсюдив серед зацікавлених осіб.

Варто зауважити, що система показників, запропонована ООН, була піддана критиці. Так, канадський учений Х. Боссель у науковому звіті Міжнародного інституту сталого розвитку «Показники сталого розвитку: теорія, метод, практичне використання» звернув увагу на відсутність системності в підході ООН. Досліджуючи сталий розвиток, Х. Боссель виокремлює в ній шість підсистем: людина як індивідуум, соціальна підсистема, економіка, інфраструктура, природні ресурси та інститути влади.

Методологія Х. Босселя включає практичне керівництво з вибору показників і цілей з використанням аналітичного і експертного підходу. Крім цього, вчений пропонує параметри, що відбивають динаміку й еволюційну циклічність функціонування системи. Однак при цьому вимоги до показників пред'являються з акцентом на функціонування системи, забезпечуючи при цьому, по-перше, істотно важливу інформацію, що відбиває поточний стан життєздатності цієї

системи; по-друге, достатню інформацію про внесок даної системи в підтримку функціонування інших, залежних від неї систем.

Вагомий внесок у вирішення проблеми аналізу сталості регіонального розвитку зробили фахівці Інституту екології Волзького басейну (ІЕВБ РАН), що створили експертно-інформаційні системи REGION-VOLGABAS, REGION-SAMARA і REGION-TOGLIATTI. Ці системи включають велику кількість показників. Як зазначає один із авторів проекту Г.С. Розенберг, в основі системи REGION-VOLGABAS знаходилося 85 узагальнених показників, для обробки яких було розроблено спеціальне програмне забезпечення, що становить єдине інструментальне середовище користувача [182, с. 24]. Окрім таких загальноприйнятих методів багатовимірного статистичного аналізу, як регресійний, факторний і кластерний аналізи, методика ІЕВБ РАН ґрунтувалася на використанні алгоритмів побудови прогнозних моделей за методом самоорганізації. Водночас у процесі прогнозування динаміки сталого розвитку регіону авторами проекту було розроблено процедуру «модельного штурму», сутність якої полягає в колективній побудові максимально можливих алгоритмів розвитку з їх подальшим узагальненням у єдину модель.

Для нас становить науковий інтерес методика сталого розвитку регіонів України, яку розробили українські вчені навчально-наукового комплексу «Інституту прикладного системного аналізу» (ННК «ІПСА») НТУУ «КПІ» НАН України і МОН України. Вони пропонують під час аналізу сталості поєднувати три головні компоненти сталого розвитку суспільства: економічну, екологічну і соціальну. Одним з найбільш складних завдань є досягнення балансу та узгодженості цих трьох системних складових. Так, системний взаємозв'язок соціальної та екологічної підсистем зумовлює врахування необхідності забезпечення однакових прав на користування природними ресурсами для сучасних та майбутніх поколінь. Соціально-економічна система у своїй взаємодії передбачає необхідність дотримання принципу справедливості відповідно до матеріального розподілу благ для найменш економічно захищених верств населення. І, нарешті, характеристика взаємозв'язку економічної та природоохоронної складових відображається через призму оцінки техногенного впливу на навколишнє природне середовище у вартісному вираженні. Саме проблема оптимального вирішення поставлених завдань є основним викликом ХХІ століття на державному і міжнародному рівні.

У даному дослідженні «Сталий розвиток регіонів України» [191, с. 5] використано метрику для вимірювання процесів сталого розвитку (МВСП) в просторі вказаних трьох складових та виконано оцінювання цих процесів для регіонів України [248, с. 45; 249, с. 4]. Системи, розроблені фахівцями, дали змогу на новому рівні вирішувати завдання комплексного

аналізу стану регіону: з використанням методу кластерного аналізу здійснювати компаративний аналіз регіонів за такими інтегральними показниками, як індекс сталого розвитку та індекс гармонізації; оцінювати характер антропогенного навантаження; здійснювати прогноз розвитку екологічного стану в регіоні і на цій основі давати рекомендації щодо досягнення в регіоні сталого еколого-економічного розвитку і розробляти напрями у сфері соціально-екологічної реабілітації територій.

Деякі автори [84, с. 53; 180, с. 84] пропонують методику знаходження індексу сталого розвитку, яка включає економічну, екологічну та соціальну складові та проводиться за такими етапами: 1) відбір показників, що характеризують сталий розвиток регіонів; 2) стандартизація показників; 3) аналіз рівня розвитку регіону за сферами життєдіяльності; 4) аналіз рівня сталого розвитку регіону на предмет відповідності ознакам сталості; 5) інтегральна оцінка рівня сталого розвитку регіонів. Особливістю цієї методики є проведення процедури стандартизації, оскільки показники виражаються в різних одиницях вимірювання, постає проблема створення загальної системи координат. Для цього можуть бути використані такі формули:

$$A_{ij} = \frac{x_{ij} - \min(x_{ij})}{\max(x_{ij}) - \min(x_{ij})}, \quad (1.4)$$

$$A_{ij} = \frac{\max(x_{ij}) - x_{ij}}{\max(x_{ij}) - \min(x_{ij})}, \quad (1.5)$$

де A_{ij} – стандартизоване значення j -го показника за i -й рік;

x_{ij} – нестандартизоване значення j -го показника за i -й рік;

$\max(x_{ij})$ – значення j -го показника за i -й рік, узятє за максимум;

$\min(x_{ij})$ – значення j -го показника за i -й рік, узятє за мінімум.

Формула (1.4) використовується для показників, що несуть позитивну оцінку, таких, як ВРП на душу населення або чисельність учених. Формула (1.5), навпаки, застосовується відносно показників, що несуть негативну оцінку, наприклад об'єм викидів забруднювальних речовин в атмосферу.

З'ясувавши індекси всіх показників, узятих для оцінки рівня сталого розвитку, знаходять стандартизовані індекси (узагальнювальні показники) сталого розвитку регіону. Формули розрахунку узагальнювальних показників можуть набути такого вигляду:

$$K_{\text{екон}} = \frac{\sum_{b=1}^n B_{ib}}{n}, \quad (1.6)$$

$$K_{соц} = \frac{\sum_{e=1}^m C_{ie}}{n}, \quad (1.7)$$

$$K_{екол} = \frac{\sum_{v=1}^n E_{iv}}{n}, \quad (1.8)$$

де $K_{екол}$ – узагальнювальний показник економічного стану регіону;

B_b – значення b -го економічного показника за i -й період;

$K_{соц}$ – узагальнювальний показник стану соціальної сфери регіону;

C_{ie} – значення e -го показника соціальної сфери за i -й період;

$K_{екол}$ – узагальнювальний показник екологічного стану інфраструктури регіону;

E_{iv} – значення v -го екологічного показника за i -й період;

n – кількість показників у групі.

Варто відзначити, що в роботі Лісовського С.А. запропоновано проводити оцінку сталого розвитку за інтегральним економіко-географічним індексом збалансованості розвитку, який побудовано на основі розрахунків восьми окремих індексів, кожен з яких розраховано на базі декількох перемінних (індекс життєстійкості населення, індекс виробництва ВВП в розрахунку на одного жителя, індекс забезпеченості населення ресурсами території, індекс забезпеченості ресурсами навколишнього природного середовища, індекс капіталовкладень, індекс інвестицій, індекс демографічного навантаження, індекс природоємності ВВП). Запропонований індикатор більшою мірою придатний для дослідження на глобальному і регіональному рівнях [126, с. 9].

В монографії З.В. Герасимчук, І.С. Кондіус «Теоретичні та прикладні засади прогнозування стійкого розвитку регіону» запропоновано підхід до прогнозування стійкого розвитку регіонів, який передбачає побудову імітаційної моделі, що дозволяє через розрахунок комплексного інтегрального показника, в якому зведені часткові індекси рівня розвитку соціальної, економічної, екологічної сфери регіону та врахований рівень збалансованості функціонування соціо-еколого-економічної регіональної системи, ідентифікувати перспективний стан регіону для подальшого вибору заходів регіональної політики стійкого розвитку [50, с. 128].

Науковий інтерес становить методика оцінки сталого розвитку регіону, запропонована І.М. Вахович, яка дозволяє врахувати рівень збалансованості розвитку сфер регіону, співставляючи регіони за рівнями

сталого розвитку та рівнями їх фінансового забезпечення, що дає можливість диференційовано підійти до формування заходів регіональної політики фінансового забезпечення сталого розвитку [36, с. 75].

Проаналізувавши основні підходи до оцінювання сталості розвитку, автори дослідження пропонують методику, що за характером належить до першого підходу і полягає у формуванні єдиного інтегрального показника сталого розвитку.

Відмітною особливістю цієї методики є те, що при її використанні передбачається не тільки проведення обліку показників традиційних для цієї тематики економічної, соціальної та екологічної сфер, але також визначення ступеня розвиненості сфери інфраструктури, інновацій, що в сучасних умовах є актуальним. Для того щоб урівноважити важливість кожної сфери сталого розвитку, пропонується включити в модель розрахунку індексу сталого розвитку по рівній кількості показників із кожної сфери.

Оскільки принципова відмінність пропонованої методики полягає в охопленні не лише соціальної, економічної та екологічної сфер, та й сфер інфраструктури та інновацій, показники повинні відповідати цим критеріям. У монографії запропоновано включити в розрахунок інтегрального показника сталого розвитку систему показників (табл. 1.2).

Пропонована система включає п'ять тематичних блоків (компонент), кожен з яких складається з п'яти показників відповідної сфери. На наступному етапі передбачається проведення розрахунку інтегрального показника, який буде враховувати всі елементи сталого розвитку. Втіленням цього інтегрального показника є геометричне середнє узагальнюваних економічних ($K_{екон}$), соціальних ($K_{соц}$), екологічних ($K_{екол}$), інфраструктурних ($K_{інфр}$) та інноваційних ($K_{іннов}$) показників:

$$K_{инт} = \sqrt[5]{K_{екон} \cdot K_{соц} \cdot K_{екол} \cdot K_{інфр} \cdot K_{іннов}}, \quad (1.9)$$

де $K_{инт}$ – інтегральний коефіцієнт сталого розвитку.

Таблиця 1.2

Система показників сталого розвитку регіону*

№ п/п	Показники	Одиниці вимірювання
1	Блок «Економіка»	
1.1	Реальний ВРП на душу населення	грн
1.2	Фінансовий результат діяльності	млн грн
1.3	Обсяг реалізованої промислової продукції	млн грн
1.4	Оборот роздрібною торгівлі	млн грн
1.5	Обсяг інвестицій в основний капітал на душу населення	грн

№ п/п	Показники	Одиниці вимірювання
2	Блок «Соціальна сфера»	
2.1	Рівень безробіття за методологією МОП	%
2.2	Реальний середньодушовий дохід населення	грн
2.3	Чисельність населення з грошовими доходами, нижчими за прожитковий мінімум, у відсотках від загальної чисельності населення	%
2.4	Фактичне кінцеве споживання домашніх господарств на душу населення	грн
2.5	Чисельність населення на одного лікаря	осіб
3	Блок «Інфраструктура»	
3.1	Щільність автошляхів загального користування на 1000 км ²	км
3.2	Загальна площа житлових приміщень на одного жителя	м ²
3.3	Питома вага старого та аварійного житлового фонду в загальній площі всього житлового фонду	%
3.4	Введення в дію загальної площі житлових будинків на 100 чоловік населення	м ²
3.5	Частка телефонізованих населених пунктів	%
4	Блок «Екологія»	
4.1	Викиди в атмосферу забруднювальних речовин, що відходять від стаціонарних джерел	тис. т
4.2	Уловлювання і знешкодження забруднювальних речовин у відсотках від загальної кількості, що відходять від стаціонарних джерел	%
4.3	Скидання забруднених стічних вод у поверхневі водні об'єкти	млн м ³
4.4	Середня площа лісовідновлення на 1000 км ² території	км ²
4.5	Споживання свіжої води на господарсько-питні потреби на душу населення	м ³
5	Блок «Інновації»	
5.1	Обсяг інноваційної продукції	тис. грн
5.2	Чисельність персоналу, зайнятого дослідженнями і розробками, на 10 тис. зайнятих в економіці	осіб
5.3	Внутрішні поточні витрати на дослідження і розробки, у відсотках до валового регіонального продукту	%
5.4	Питома вага підприємств, що здійснюють технологічні інновації	%
5.5	Питома вага підприємств, що здійснюють організаційні інновації	%

*Складено авторами.

Ця формула враховує рівнозначність основних елементів сталого розвитку. Кожен з узагальнювальних коефіцієнтів відповідної компоненти сталості можна розрахувати таким чином:

$$K = \sum_{i=1}^n \frac{P_1}{P_0}, \quad (1.10)$$

де P_0, P_1 – значення показників порівнюваних періодів;

n – кількість елементів, що входять до кожної аналізованої компоненти.

Останній етап полягатиме у складанні та аналізі даних таблиці узагальнюваних та інтегральних показників за досліджуваній проміжок часу. У випадку, якщо спостерігатиметься приріст значень інтегральних показників у динаміці, можна говорити про те, що розвиток має характеристику сталості. Інакше кажучи, повинна виконуватися така нерівність:

$$K_{ium}(t+1) > K_{ium}(t), \quad (1.11)$$

де $K_{ium}(t+1)$ – значення інтегрального показника сталого розвитку в базовому періоді;

$K_{ium}(t)$ – значення інтегрального показника сталого розвитку в попередньому періоді.

Сталий розвиток регіону може супроводжуватись періодичними певними циклічними змінами, що містять «перерви» в динамічному зростанні. Але вектор руху за досить тривалий період часу, не дивлячись на нульові і негативні відхилення, повинен мати в цілому позитивну спрямованість.

Разом з аналізом значень інтегральних показників можна досліджувати динаміку узагальнювальних показників, що характеризують стан економіки, соціальної сфери, екології, інновацій та інфраструктурної складової регіону, для того щоб зрозуміти, за рахунок чого в конкретному періоді відбувся позитивний або негативний приріст інтегрального показника сталого розвитку. Логічним завершенням цього етапу може стати побудова графіків динаміки розрахованих показників для чіткішого сприйняття і наочності. Перелік показників, що визначають склад компоненти сталого соціально-економічного розвитку регіону, залежить від цілей проведеного дослідження проблем стабільності, а також від особливостей регіону. Тому перелік показників для різних регіонів може істотно різнитися. У той же час для цілей довгострокового моніторингу й забезпечення порівнянності результатів доцільно мати

стабільний перелік показників, що визначають компоненти сталого соціально-економічного розвитку регіону.

Перевагами цієї методики є уніфікація вимірювальної бази, яка дає змогу взаємопов'язано аналізувати показники, що оцінюються в різних одиницях вимірювання, а також облік, окрім економічних, соціальних і екологічних показників, індикаторів інноваційної та інфраструктурної сфер, що свідчить про широту охоплення сфери дослідження і надає інтегральному показнику високого рівня значущості.

Проведений аналіз цієї частини роботи показав, що використовувані нині соціально-економічні показники не забезпечують достатньої інформації про сталість. Для досягнення мети необхідна розробка узагальнювальних показників або системи показників, яка включає всю сукупність не тільки економічних, але й соціальних, екологічних, демографічних характеристик поточного стану регіону. Важливим моментом є забезпечення доступності й оперативності оновлення статистичної інформації для розробки та розрахунку показників сталого розвитку.

РОЗДІЛ 2.

ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

2.1. Масштаби та динаміка регіонального розвитку

Здійснення оцінки основних тенденцій соціально-економічного розвитку регіону зумовлює необхідність попередньої характеристики Черкаського регіону. За просторовою ознакою досліджувана область знаходиться в центральній частині України, у лісостеповій зоні та разом із Кіровоградською областю утворює центральний економічний район України. Протяжність Черкаської області становить 20,9 тис. км², що становить 3,46 % всієї території України. Основними перевагами такого економіко-географічного розміщення є те, що по-перше, регіон знаходиться практично на однаковій відстані від усіх інших економічних районів; по-друге, територія області лежить у помірно вологій, теплій та посушливій агрокліматичній зоні, що загалом сприяє розвитку сільського господарства; по-третє, в області один із найкращих в Україні ґрунтовий покрив (до 80 % території – це родючі чорноземи); по-четверте, через область протікає одна з найпотужніших річок України – Дніпро; по-п'яте, на території Черкаського регіону є родовища лікувальних радонових та інших мінеральних вод та інші корисні копалини.

Аналізуючи динаміку розвитку Черкаського регіону, можна окреслити декілька періодів, кожен із яких вирізняється особливими тенденціями та ключовими проблемами.

1. *Період тривалої соціально-економічної кризи (1991 – 1999 рр.)* припадає на процеси становлення та розбудови України як молодій незалежній державі. Суттєві трансформації в економіці країни стали наслідком глибокої економічної кризи. У регіоні, як і загалом в Україні, спостерігається від'ємна динаміка валової доданої вартості. Спад промислового виробництва порівняно з 1990 р. відбувається практично у всіх галузях промисловості (у 1995 р. – на 39,1 %, у 1998 р. – 49,7 %, у 1999 р. – 49,6 %). Позитивним моментом цього періоду стало формування необхідної юридичної основи для функціонування підприємництва як повноправної форми господарювання. Починаючи з 1991 р., відбувається інтенсивне наростання темпів розвитку підприємницьких структур.

2. *Період позитивної економічної динаміки в економіці регіону (2000 – 2007 рр.)*, яку, в основному, досягнуто шляхом активізації сектору виробництва, свідченням чого є значний приріст ВРП, - 329,6% за період та 369% – в розрахунку на особу. З початку періоду незалежності України у 2000 року відзначено економічне зростання країни. Порівняно з 1999 роком, вдається досягнути значного приросту виробничої сфери

переважно завдяки легкій промисловості (34,1%), целюлозно-паперовій (56,7%), чорній металургії (11,5%) та хімічній і нафтохімічній промисловості (11,1%).

3. *Кризовий період часу, викликаний світовою фінансовою кризою (з 2008 року та по цей час,)* підвищив ступінь диспропорцій в структурі економіки України, виявив неспроможність потенціалу країни до нейтралізації наслідків кризи за рахунок низької результативності та ефективності його використання. Так, якщо у 2008 р. порівняно з 2007 р. було досягнуто збільшення виробництва промислової продукції на 33 %, то в березні 2009 р. порівняно з березнем 2008 р. спад промислового виробництва становив 17,3 %. Серед факторів, які зумовили таку тенденцію, є: зниження купівельної спроможності населення; зростання цін у низці галузей переробної промисловості, що призвело до зростання складових собівартості продукції; обмеження доступу більшості вітчизняних підприємств до кредитних ресурсів; зниження темпів приросту державних інвестицій в інфраструктурні проекти; сповільнення темпів економічного зростання в країнах – основних торговельних партнерах тощо [84, с. 47].

Характеристика соціально-економічного розвитку регіону останніх років дає змогу визначити такі результати. У 2011 р. ключові сегменти реального сектору економіки регіону характеризувалися позитивною динамікою, що вплинуло і на соціальну сферу, характерним для якої стало стабільне зростання середньомісячної заробітної плати та пенсійних виплат.

Найбільш достовірно відображає рівень економічного розвитку регіону валовий регіональний продукт (ВРП) у розрахунку на одну особу. Порівнявши досягнень Черкаського регіону за досліджуваним показником за 2008 – 2012 рр., виявили, що тенденція розвитку цього показника не має стабільної траєкторії: спостерігаються періоди зниження ВРП у 2008 – 2009 рр. та 2011 – 2012 рр. та періоди незначного піднесення у 2010 – 2011 рр. (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка основних показників соціально-економічного розвитку Черкаського регіону за 2008 – 2012 рр.*

Показники	Роки					Темпи приросту (спаду)			
	2008	2009	2010	2011	2012	09/08	10/09	11/10	12/11
Чисельність населення, тис. осіб	1315,5	1304,3	1295,2	1285,4	1277,3	-0,85	-0,70	-0,76	-0,63
ВРП (у фактичних цінах), млн грн	19101	18707	22354	27012	26687,9	-2,06	19,50	20,8	-1,2

Продовження табл. 2.1

Показники	Роки					Темпи приросту (спаду)			
	2008	2009	2010	2011	2012	09/08	10/09	11/10	12/11
ВРП на душу населення (у фактичних цінах), грн	14581	14393	17325	21082	20829,0	-1,29	20,37	21,7	-1,2
Доходи населення, млн грн	20424	21351	26194	29333	32580	4,54	22,68	11,98	11,1
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	20118	18171	23785	28742	29313,9	-9,68	30,90	20,84	2,0
Продукція сільського господарства, млн грн	10833,4	11809,4	12318,3	14489,1	14028,8	9,01	4,31	17,62	-3,2
Інвестиції в основний капітал, млн грн	5128	3040	2797	3008	3781,0	-40,72	-7,99	7,54	25,7
Обсяг реалізованих послуг, млн грн	2370,7	3241,2	3535,4	3815,9	5108,4	36,72	9,08	7,93	33,9
Кількість зайнятих, тис. осіб	583,1	561,7	564,9	566,4	562,7	-3,67	0,57	0,27	-0,7
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	1459,0	1532,0	1835,0	2155,0	2508,0	5,00	19,78	17,44	16,4

*Складено за [198, с. 26; 203, с. 214].

Стратегічно важливою складовою розвитку економіки Черкаської області є промисловість, яка забезпечує близько 26 % в загальному обсязі валової доданої вартості Черкаського регіону, значну частку надходжень доходів до бюджету та фондів соціального забезпечення. Основні показники розвитку промисловості регіону в динаміці 2008 – 2012 рр. наведено в табл. 2.2.

Відповідно до даних таблиці, у промисловості регіону простежується стійка тенденція до зростання за показником реалізованої промислової продукції, починаючи з 2009 р., обсяг якої збільшився у 2010 р. – на 30,9 % відносно попереднього періоду, у 2011 р. – на 20,84 % до аналогічного показника 2010 р., та у 2012 р. – на 2 % порівняно з 2011 р., але в цьому випадку відбувається у фактичних цінах, тобто не враховано ціни попереднього періоду.

**Аналіз основних показників розвитку промисловості
Черкаського регіону за 2008 – 2012 рр.***

Показники	Роки					Темпи зростання (спаду)			
	2008	2009	2010	2011	2012	09/08	10/09	11/10	12/11
1. Обсяг реалізованої промислової продукції (у фактичних цінах), млн грн	20118	18171	23785	28742	29313,9	-9,68	30,90	20,84	2,0
2. Фінансовий результат до оподаткування, млн грн	626	-491,5	-198,6	134,9	-99,8	-178,51	-59,59	-167,9	-174,0
3. Частка збиткових підприємств, %	36,7	36,6	40	39,2	32,8	-0,27	9,29	-2,00	-6,4
4. Кількість найманих працівників промисловості, тис. осіб	82,1	71,6	69,9	69,6	63,4	-12,55	-3,99	-0,43	-8,9
5. Середньомісячна заробітна плата у промисловості, грн	1529	1554	1892	2238	2790	1,64	21,75	18,29	24,7

*Складено за [203, с. 246].

Фінансові результати діяльності промислових підприємств регіону за період 2009 – 2012 рр. свідчать про збитковість промислової галузі, діяльність якої була спрямована на виживання та подолання кризових явищ. Близько 40 % підприємств регіону є збитковими, що стало основним бар'єром подальшого розвитку, це значить, що без суттєвої державної підтримки відбудеться гальмування промислового виробництва регіону. У Звіті про виконання Програми соціально-економічного розвитку Черкаської області за 2012 р., було зазначено, що зменшення обсягів промислового виробництва відбулося здебільшого за рахунок спаду в машинобудівній галузі (на 12,9 %), причиною чого є зменшення випуску автомобілів на ДП «Автоскладальний завод №2» ПАТ «Автомобільна компанія «Богдан Моторс» через введення Російською Федерацією утилізаційного збору з автомобілів, які імпортуються, та зменшення попиту на внутрішньому ринку [173; 65, с. 132].

Підкреслимо, що, незважаючи на суттєві перешкоди на шляху розвитку промисловості регіону, які негативно впливають на темпи трансформаційних зрушень, частка промисловості порівняно з іншими видами економічної діяльності Черкаської області є достатньо вагомою, а саме у 2011 – 2012 рр. вона становила 48,8 % від загального обсягу випуску продукції регіону.

Найбільш вагому частку в структурі промислової продукції Черкаського регіону станом на 2012 р. займає виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів (49,1 %) і хімічна та нафтохімічна

промисловість (19,2 %), основною продукцією якої в області є фарби, лаки і лікарські препарати. Найменшою питомою вагою (1 %) характеризується добувна промисловість, яка в Черкаській області представлена видобуванням гальки, гравію, щебеню та дробленого каміння [203, с. 375]. Структуру промисловості Черкаського регіону за 2012 р. зображено на рис. 2.1.

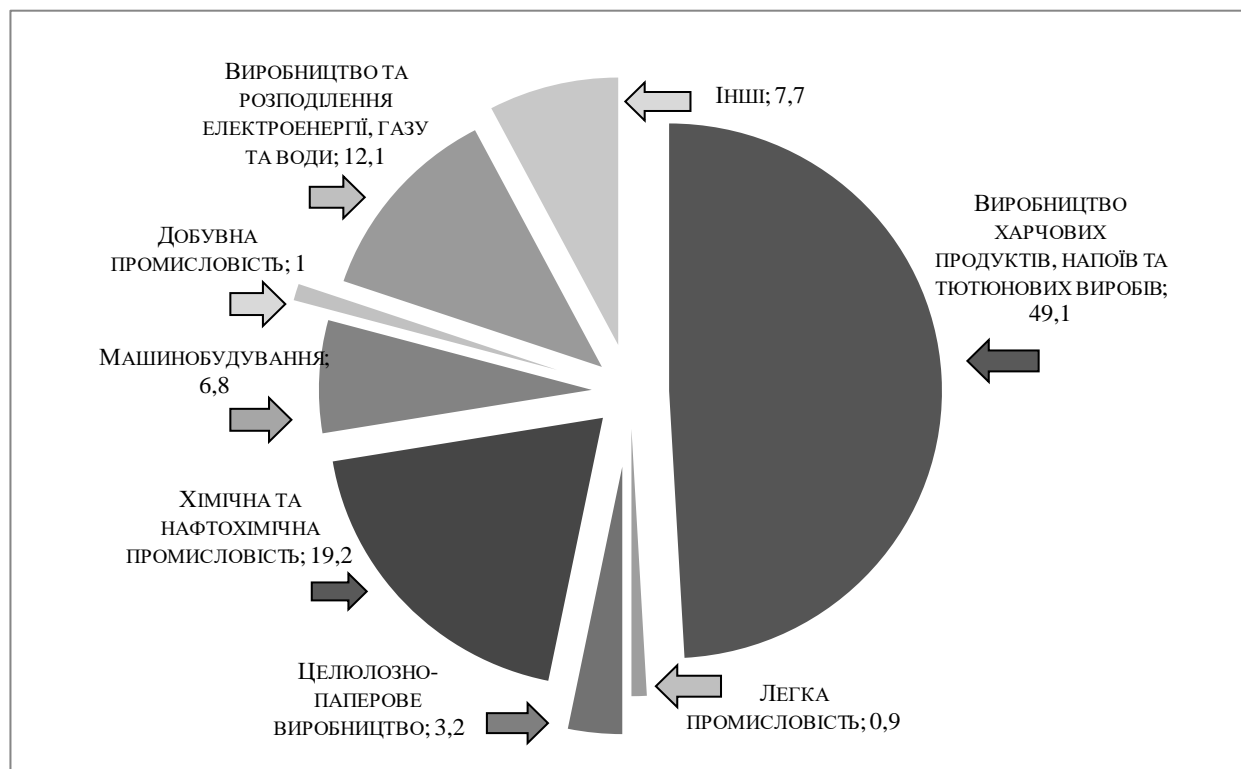

Рис. 2.1. Структура промисловості Черкаського регіону за 2012 р.

Загалом територіальна структура промисловості регіону є достатньо нерівномірною. Серед міст і районів найбільшу частку реалізованої продукції досліджуваної галузі забезпечує м. Черкаси. Враховуючи наявний потенціал та можливості його реалізації, в області розробляють інструменти сприяння розвитку промисловості. Сучасна промислова політика Черкаського регіону спрямована на поєднання галузевих і регіональних механізмів з метою поширення та оптимізації промислових кластерів, залучення державних і регіональних ресурсів для промислового розвитку, підтримки у створенні, освоєнні виробництва пріоритетної промислової продукції. У Програмі економічного і соціального розвитку Черкаської області на 2013 р., основними цілями подальшого розвитку промисловості визначено: модернізацію промислових підприємств та впровадження інноваційних технологій, пріоритетну підтримку галузей з високою часткою доданої вартості, підвищення енергоефективності виробництва, активізацію міжрегіональної співпраці та посилення коопераційних зв'язків [173].

Черкаський регіон в економіці країни продовжує займати міцні позиції як один із провідних виробників сільськогосподарської продукції. Сприятливі природно-економічні передумови господарювання в сільськогосподарському і переробному секторах суспільного виробництва були й залишаються провідними для області.

Черкащина має 1034,4 тис. га земельної площі, 995,9 тис. га (96 %) з якої є землями сільськогосподарського призначення. На рис. 2.2. відображено порівняння зміни структури посівних площ в 2012 р. порівняно з 2000 р.

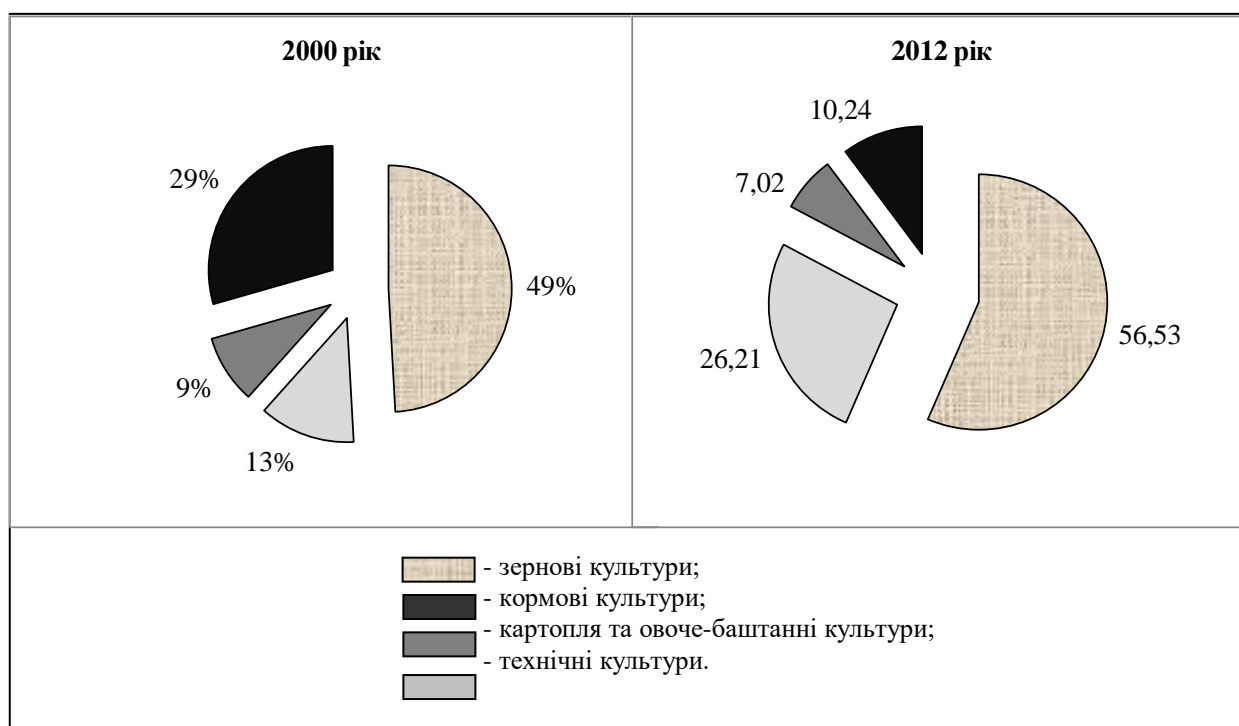

Рис. 2.2. Структура посівних площ основних сільськогосподарських культур у 2000 – 2012 рр. (у % до загальної посівної площі)

З рисунка видно, що за дванадцять років функціонування та розвитку аграрного сектору Черкаського регіону значно змінилася структура його посівних площ. Якщо в 2000 р. під технічні культури (соняшник, ріпак, сою, цукрові фабричні буряки) було виділено 13 % посівної площі, то в 2011 р. – 26 %; також збільшилася частка земельних угідь під вирощування зернових культур з 49 до 57 % у 2011 р. Для таких сільськогосподарських культур, як кормові культури та картопля (включаючи овоче-баштанні культури) у динаміці років було зменшено виділення посівних площ: у 2,9 та 1,3 рази відповідно.

У сільському господарстві Черкаського регіону, питома вага якого становить майже 20 % у валовій доданій вартості області, у 2011 р. індекс сільськогосподарського виробництва становив 117,6 %, у 2012р. – 96,8 %

(по Україні – 94,9 %). Можна стверджувати, що область продовжує займати міцну позицію як один із провідних сільськогосподарських виробників України. Динаміку зростання сільськогосподарського виробництва зображено на рис. 2.3 [198, с. 66].

Рис. 2.3. Динаміка зміни сільськогосподарського виробництва за 2005 – 2012 рр.

Найбільш потужними районами Черкаської області в розвитку сільськогосподарського виробництва є: Канівський район із часткою сільськогосподарської продукції – (21 %), Черкаський (7,6 %), Чернобаївський (6,6 %), Золотоніський (7,4 %), Драбівський (5,2 %), усі інші райони з питомою вагою менше 5 % у загальних обсягах сільськогосподарської продукції регіону (Додаток В).

Аналізуючи валову продукцію сільського господарства Черкащини за категоріями господарств, слід зазначити, що частка сільськогосподарських підприємств у загальному обсязі продукції в динаміці 2008 – 2012 р. зростала і на кінець 2012 р. становила 75,4 %. Відповідно, частка господарств населення поступово зменшувалася: якщо в 2008 р. вона становила 30,3 %, у 2012 р. – 24,6 %. У 2012 р. у рослинництві на частку сільськогосподарських підприємств припадало 73,5 %, у тваринництві – 78,0 % (табл. 2.3).

Структура валової продукції сільського господарства за категоріями господарств*

Показники	Значення за роками, у постійних цінах 2010 р.; млн грн; у %									
	2008	%	2009	%	2010	%	2011	%	2012	%
Загальний обсяг продукції	10833,4	100	11809,4	100	12318,3	100	14489,1	100	14028,8	100
сільськогосподарські підприємства	7550,6	69,70	8493	71,92	9096	73,84	10892,7	75,18	10577,7	75,4
господарства населення	3282,8	30,30	3316,4	28,08	3222,3	26,16	3596,4	24,82	3451,1	24,6
Продукція рослинництва	6817,1	100	6881,4	100	6360,8	100	8540,5	100	8106,3	100
сільськогосподарські підприємства	4959,3	72,75	4922,1	71,53	4466,6	70,22	6243,3	73,10	5958,1	73,5
господарства населення	1857,8	27,25	1959,3	28,47	1894,2	29,78	2297,2	26,90	2148,2	26,5
Продукція тваринництва	4016,3	100	4928	100	5957,5	100	5948,6	100	5922,5	100
сільськогосподарські підприємства	2591,3	64,52	3570,9	72,46	4629,4	77,71	4649,4	78,16	4619,6	78,0
господарства населення	1425	35,48	1357,1	38,00	1328,1	22,29	1299,2	21,84	1302,9	22,0

*Складено за [203, с. 97].

У 2011 р. в Черкаському регіоні зібрано понад 3,7 млн. т зернових, що на 48,2 % більше порівняно з минулим періодом, це найвищий показник за час існування області, хоча в 2012 р. спостерігалось зменшення виробництва зернових та зернобобових культур на 12 %. У тваринництві спостерігається зростання обсягів виробництва м'яса (на 1,2 %) і яєць (на 9,6 %) порівняно з минулим періодом. Проте поголів'я великої рогатої худоби зменшилося на 3,7 % відносно 2010 р. що, відповідно, вплинуло на зменшення виробництва молока (на 4,0 %). Також відзначимо скорочення чисельності поголів'я свиней (на 7,8 %) та птиці (на 10,3 %).

З метою розвитку тваринництва та забезпечення продовольчої безпеки в області реалізуються Програма розвитку молочного скотарства на 2010 – 2020 рр. та Програма розвитку овочівництва. Розроблено обласну цільову програму «Село Черкащини – 2020», яка дає змогу зосередити увагу влади й значні фінансові ресурси саме на селі, сформувати сприятливе економічне середовище та поліпшити соціальне становище на селі [146; 156].

Порівнюючи загальну рентабельність сільського господарства Черкаського регіону за 2008 – 2011 р., відзначимо значне підвищення її рівня за аналізований період з 12,2 % на початку досліджуваного періоду до 26,8 % на кінець даного періоду, та зниження динаміки зростання рентабельності у 2012 р. до 5,5 %. Прибутковість галузі забезпечена розвитком рослинництва, рентабельність основної продукції якого за 2011

р. становила: з виробництва зернових культур – 29,3 %, цукрового буряку – 78,4 %, насіння соняшника – 55,7 %. Відносно тваринництва спостерігається зворотна ситуація – збитковість виробництва: м'яса великої рогатої худоби (–16,5%), свиней (– 5,9 %), птиці (–13,4 %) тощо [105, с. 103].

Охарактеризувавши основні тенденції соціально-економічних перетворень Черкаського регіону останніх років, виявили, що агропромисловий комплекс є основою продуктивних сил області, відповідає пріоритетам соціально-економічного розвитку держави та визначає особливий статус регіону в економіці країни. Слід зазначити, що Черкаський регіон на початок 2012 р. посідає третє місце по Україні за обсягами продукції сільського господарства, поступаючись лише Вінницькому та Полтавському регіонам.

До позитивних тенденцій соціального регіонального розвитку у 2012 р. слід віднести обсяги введеного в експлуатацію житла, які збільшилися у 1,8 разу порівняно з 2011 р., у якому ситуація була зворотною – зменшення обсягів інвестицій у житлове будівництво, зменшення обсягів введеного в експлуатацію житла на 68,7 % порівняно з 2010 р. Причиною зменшення показників 2011 р. визначено недостатність та важкодоступність споживчого кредитування, хоча частковому вирішенню такої проблеми сприяла реалізація Програми здешевлення вартості іпотечних кредитів для забезпечення доступного житла.

Черкаська область – одна із центральних областей України, яка володіє величезним ресурсним потенціалом, проте досить часто стикається з проблемами неналежного його відтворення. Упродовж усіх років державної незалежності зовнішні та внутрішні фактори призводили до необґрунтованих втрат цього потенціалу як з огляду цілей людського розвитку, так і критеріїв ефективності економіки регіону та держави. Особливо показовими стали втрати відтворення соціально-трудоного потенціалу.

Демографічна ситуація в області характеризується падінням інтенсивності народжуваності. Показник чисельності населення регіону має стійку спадну тенденцію, яка простежується протягом п'яти аналізованих років і в середньому становить 0,73 %. Зменшення чисельності населення на протязі 2008 – 2012 рр. відбулося за рахунок перевищування смертності над народжуваністю. Так, за аналізований період 2008 – 2012 рр. не було відмічено природного приросту, а смертність у середньому в 1,7 разу перевищувала народжуваність.

Подальше дослідження руху населення свідчить про те, що у 2010 р. зовнішня міграція характеризувалася негативним показником – зменшення населення на 775 осіб, у 2011 р. відбувалася позитивна динаміка – збільшення населення на 294 особи, у 2012 р. – зменшення на

500 осіб. Щодо внутрішньої міграції (у межах області), слід відзначити райони, для яких характерним є найсуттєвіший приріст населення, і райони із значним відпливом населення. За період 2008 – 2012 рр. до міст і районів, які є привабливими для населення, слід віднести: м. Смілу, Черкаський та Золотоніський райони (приплив населення в середньому за період становить 932 особи). Містами і районами, які за зазначений відрізок часу втратили найсуттєвішу чисельність проживаючих порівняно з іншими районами Черкаського регіону, є: м. Черкаси, Тальнівський, Чигиринський, Катеринопільський, Кам'янський райони (відплив населення в середньому за період становить 748 осіб) [198, с. 224]. Для населення Черкаського регіону характерне значне перевищення чисельності жінок над чисельністю чоловіків: у 2008 р. на 1000 жінок припадало 835 чоловіків, у 2010 р. – 836, у 2012 р. – 839 чоловіків. Загалом по Черкаській області спостерігається тенденція до старіння населення внаслідок стабільного зменшення чисельності дітей і підлітків та збільшення осіб старших вікових груп. Середній вік населення становить 41,7 року, при цьому чоловіків – 38,8 року, а жінок – 44,3 року. Найвищим є середній вік жінок у сільській місцевості – 46,7 року. Наслідком цього є високе демографічне навантаження на осіб працездатного віку. Загалом на 100 осіб віком 18 років і старше припадає 40 осіб пенсіонерів (по Україні – 36 осіб), тобто Черкаський регіон за цим показником посідає друге місце по Україні після Чернігівської області. Таким чином, за останні п'ять років у Черкаській області склався регресивний тип розвитку населення у бік його «старіння», що характеризується зменшенням кількості дитячого населення у віці до 14 років і збільшенням чисельності осіб у віці 50 років і старше (так, на 01. 01. 2012 р. населення у віці до 14 років налічувалося 170,1 тис. осіб, а у віці 50 років і старше – 484, 7 тис. осіб, що у 2,8 разу більше).

Досвід високорозвинених країн показує, що ефективність інноваційних процесів великою мірою залежить від знань, професійної підготовки, компетенції, трудової активності населення, а також від того, наскільки сприятливими для реалізації трудових можливостей є соціальне середовище, умови трудової діяльності, соціально-трудова відносина. Інакше кажучи, лише там, де соціально-трудова потенціал перебуває в центрі уваги політики органів державної влади та місцевого самоврядування, стає можливою модернізація економіки і суспільства, що відповідає цільовим орієнтирам якісного людського розвитку.

Чисельність трудових ресурсів у Черкаському регіоні (у віці 15 – 70 років) станом на кінець 2011 р. становило 624,1 тис. осіб, при цьому 5,2 % від цієї кількості – населення в працездатному віці, не зайняте в економіці регіону. Рівень економічно активного населення на 01. 01. 2012 р. становив 56,5 %, рівень зайнятості – 51,3 %, рівень безробіття – 9,2 %

[203, с. 316]. На рис. 2.4 наведено основні причини безробіття (за методологією МОП) у 2012 р. у їхньому структурному значенні.

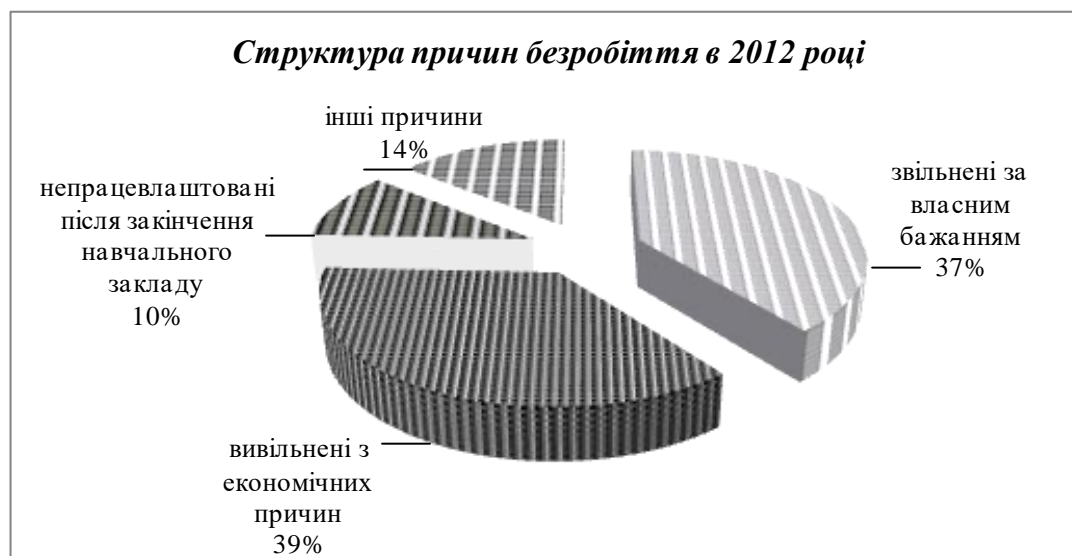

Рис. 2.4. Структура причин безробіття в Черкаському регіоні в 2012 р.

Більш детально дослідження рівня зареєстрованого безробіття по Черкаському регіону показало, що найвищий рівень безробіття на початок 2012 р. відмічено в місті Ватутіне (4,6 %), Жашківському (4,8 %), Лисянському (5,2 %), Маньківському (6,1 %), Монастирищенському (6,6 %), Христинівському (5,4 %) та Чигиринському (7,5 %) районах. До районів та міст, у яких рівень безробіття характеризується найменшим значенням, слід віднести: м. Смілу (1,3 %) та м. Черкаси (1,8 %) (Додаток Г).

Із числа зайнятого населення в економіці більша частина працює в сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві (включаючи рибальство), у 2009 р. – 27,9 % (162,9 тис. осіб), у 2010 р. – 26,4 % (148,4 тис. осіб), у 2011 р. – 25,1 % (141,7 тис. осіб), у 2012 р. – 26,8 % (151,7 тис. осіб). Друге місце по зайнятості населення займає торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку. На діяльність готелів та ресторанів припадає 19,1 % зайнятого населення Черкаського регіону, у промисловості зайнято 14,4 % працездатного населення. Найменша кількість населення області задіяна у фінансовій сфері – 1,4 % працездатного населення. Зміни структури зайнятості населення Черкаської області за видами економічної діяльності в динаміці 2008 – 2012 рр. наведено в додатку Е.

Структура зайнятості економіки регіону породжує певну невідповідність між високим соціально-економічним потенціалом області і показником реальних доходів населення, оскільки більшість зайнятого

населення працює в найменш продуктивних галузях економіки – сільському господарстві та торгівлі, що традиційно мають низьку продуктивність. Аналізуючи попит та пропозицію робочої сили на зареєстрованому ринку праці, маємо констатувати колосальне навантаження на одне вільне робоче місце. Так, у 2010 р. зареєстровано 89 осіб на одне робоче місце, у 2012 р. – 140 бажаючих [203, с. 321]. На рис. 2.5 наведено класифікацію навантаження за професійними групами.

Рис. 2.5. Навантаження на зареєстровану на ринку праці вакансію за професійними групами за 2011 – 2012 рр.

Можна відзначити значне перевищення пропозиції робочої сили над попитом у 2012 р. порівняно з минулим періодом майже за всіма професійними групами. Особливо це стосується технічних службовців, фахівців, законодавців, керівників та менеджерів (на 2012 р. бажаючих на одне вільне робоче місце збільшилося більш ніж удвічі відносно 2010 р.).

Якісні зміни в соціально-економічному розвитку регіону залежать від сфери виробничих послуг, аналіз якої дозволить оцінити добробут та комфортність життя населення. У 2012 р. у структурі обсягу реалізованих послуг за видами економічної діяльності найбільшу частку займали транспорт та зв'язок (73,4 %), на операції з нерухомим майном, орендою, інжинірингом та наданням послуг підприємцям припадає 12,7 %, на освіту – 6,3 %, надання комунальних та індивідуальних послуг – 3,7 %, на охорону здоров'я та надання соціальної допомоги – 3 %. Детальніше проаналізуємо такі напрями сфери виробничих послуг, як роздрібна

торгівля, будівництво, зв'язок і вантажооборот [89, с. 151; 88, с. 174] (рис. 2.6).

Багатогранність історико-культурної спадщини, унікальність природних ресурсів заклали міцну основу для формування високого рівня культури та освіти, сприяють активному розвитку інтелектуального та науково-промислового потенціалу регіону. Чинником прогресивних структурних зрушень у регіоні є сприятливий інвестиційний клімат.

Дослідження інвестиційних процесів у Черкаському регіоні засвідчило, що обсяги інвестицій в основний капітал за період 2008 – 2012 рр. не мають стійких тенденцій: для 2008 – 2010 рр. характерним є зменшення обсягу як інвестицій в основний капітал, так і капітальних інвестицій; для 2011 – 2012 рр. – зростання показників (табл. 2.4).

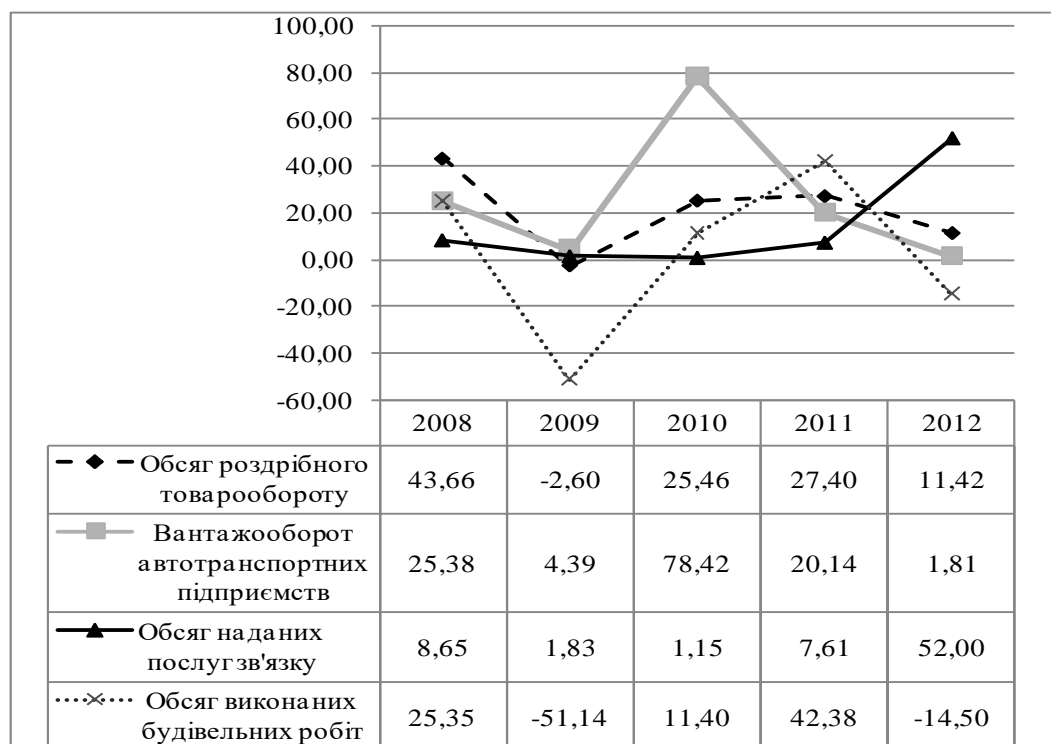

Рис. 2.6. Динаміка сфери виробничих послуг Черкаського регіону за 2008 – 2012 рр.

Станом на кінець 2012 р. основна частина інвестицій припадала на м. Черкаси – 76,9 %. Згідно з даними таблиці рівень розвитку інвестування в основний капітал і рівень капітальних інвестицій є практично однаковими з певною перевагою останнього. Обидва показники характеризуються високим рівнем у 2008 р. порівняно з попереднім періодом і позитивними змінами у 2011 – 2012 рр.

Простежуються значні темпи спаду у 2009 р. з поступовим збільшенням показників в 2010 – 2011 рр. Причиною різкого падіння обсягів надання послуг у будівництві є наслідки фінансово-економічної кризи, що спричинила значне скорочення кредитування як юридичних, так

і фізичних осіб, зменшення рівня доходності будівельної галузі та загальне подорожчання будівельних матеріалів.

Таблиця 2.4

**Інвестиції в основний капітал та капітальні інвестиції
за період 2008 – 2012 рр.***

Рік	У фактичних цінах, тис. грн	У відсотках до попереднього року
Інвестиції в основний капітал		
2008	5128208	121,1
2009	3040352	59,2
2010	2797427	92,0
2011	3007867	107,5
2012	3010875	100,1
Капітальні інвестиції		
2008	5814642	120,9
2009	3616342	62,2
2010	3385125	93,6
2011	3753202	110,9
2012	3781025	100,7

*Складено за [52, с. 165; 89, с. 141].

Значна частка капітальних інвестицій (66 %) здійснюється за рахунок власних коштів підприємств та організацій, кошти державного та місцевих бюджетів становлять лише (11 %) від загальної суми інвестицій (рис. 2.7) [203, с. 162].

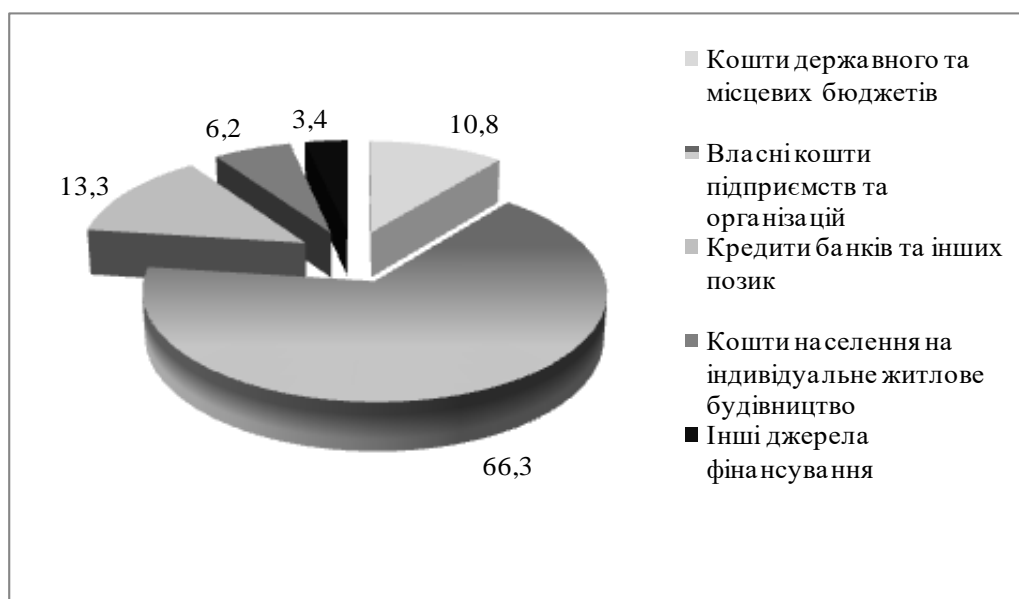

Рис. 2.7. Структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування у 2012 р.

Аналогічною ситуацією характеризується структура інвестицій в основний капітал у 2012 р: найбільша питома вага припадає на власні кошти підприємств (64 %), найменша частка припадає на кошти населення на індивідуальне житлове будівництво (8 %).

Аналізуючи показники розвитку житлового будівництва за 2011 р., зазначимо, що за досліджуваний період в області введено в експлуатацію 34 тис. м² загальної площі житла, що приблизно на 70 % менше, ніж за відповідний період минулого року. Обсяги введеного житла в міських поселеннях зменшилися на 59,4 %, у сільській місцевості – на 82,8 %. Основні причини зменшення обсягів введеного житла: зменшення будівництва багатоквартирних будинків (майже у 10 разів) та індивідуального житла (у 3,3 разу), яке становить 90 % від загального обсягу; зміни в галузевій нормативно-правовій базі; недостатня платоспроможність населення; висока вартість житлової нерухомості та недоступність кредитів.

Поступове відновлення сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури області активізувало зовнішньоекономічну діяльність. За 2008 – 2012 рр. підприємствами Черкаського регіону було здійснено зовнішньоторговельних операцій з 117 країнами світу.

Показники розвитку зовнішньоекономічної діяльності наведено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Показники зовнішньоекономічної діяльності Черкаського регіону за 2008 – 2012 рр., млн дол. США*

Роки	Зовнішньоторговельний оборот	Експорт	Імпорт	Сальдо
2008	1889,9	867,0	1022,9	-155,9
2009	874,5	535,3	339,2	196,1
2010	1051,1	672,7	378,4	294,3
2011	1855,3	1058,4	796,9	261,5
2012	2196,7	1007,6	1189,1	-181,5

*Складено та розраховано за [52, с. 205, 228].

Обсяг експорту товарів за 2012 р. становив 1007,6 млн дол. США і зменшився порівняно з 2011 р. на 4,8 %, імпорту – відповідно 1189,1 млн дол. США і збільшився в 1,5 разу порівняно з минулим періодом. Негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами становило 181,5 млн дол. США (за 2011 р. цей показник мав позитивне значення – 261,5 млн дол. США).

Для подальшого розвитку зовнішньоекономічної діяльності регіону необхідно активізувати його участь у діяльності міжнародних організацій, оскільки активний процес інтеграції України у європейський економічний простір потребує якісних перетворень у напрямі залучення до реалізації загальної інтеграційної стратегії.

Обов'язковою умовою сталого регіонального розвитку є збереження екологічної рівноваги між виробничою та екологічною підсистемами регіону. Розвиток промисловості, сільського і транспортного господарства, нераціональне використання природних ресурсів породжують деградаційні процеси в природі, підвищення антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище. Підвищення ролі екологізації економічного розвитку зумовлює пошук нових технологічних рішень, спрямованих на охорону навколишнього середовища, зменшення шкідливих викидів, раціональне використання природних ресурсів.

Аналіз викидів забруднювальних речовин та діоксину вуглецю в атмосферне повітря за 2008 – 2012 рр. засвідчив стійку тенденцію до збільшення рівня показника: у 2009 р. – на 8 % порівняно з попереднім періодом, у 2010 р. – на 3,5 % та у 2012 р. – на 1,1 % [55, с. 123]. У табл. 2.6. наведено основні показники техногенного навантаження на навколишнє середовище в динаміці за 2008 – 2012 рр.

За наведеними показниками техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та показниками витрат на охорону навколишнього середовища можна зробити висновок про досить напружену екологічну ситуацію. Також зазначимо, що у 2012 р. 9 % підприємств несуть екологічну загрозу, у тому числі 0,8 % – це підприємства сільського господарства, 6,2 % – промисловості, 1,5 % – підприємства торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку.

Таблиця 2.6

Основні показники техногенного навантаження на навколишнє природне середовище у 2008 – 2012 рр.*

Показники	2008	2009	2010	2011	2012
Викиди забруднювальних речовин у повітря, тис. т	124,0	133,9	138,6	140,2	146,4
Викиди вуглекислого газу, тис. т	4179,0	3778,0	4211,5	4341,6	4542,3
Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, млн. м	11	12	11	8	4
Утворення відходів I – IV класів небезпеки, тис. т	...	...	1526,7	2154,4	1895,4
у тому числі I – III класів небезпеки	9,2	2,5	7,1	6,1	5,5
Частка відходів, розміщених у спеціально відведених місцях чи об'єктах, %	8,3	0,2	16,6	11,1	10,8
Витрати на охорону навколишнього природного середовища, млн грн	69,9	75,6	98,1	86,6	84,2

*Складено за [55, с. 73].

Загалом протягом аналізованого періоду простежуються такі тенденції соціо-економіко-екологічного розвитку Черкаського регіону: наявність потужної індустріально-аграрної сфери; активна участь у національному територіальному поділі праці; паритетність розвитку промислового і агропромислового виробництва; екстенсивний розвиток сільськогосподарського виробництва з недосконалою системою землеробства; недостатній розвиток рекреаційного комплексу при досить високому рекреаційному потенціалі; наявність розгалуженої системи транспорту, що має міжнародне значення; недостатній розвиток ринкової, виробничої, соціальної та економічної інфраструктури; застарілість технологій, слабкість інноваційної складової виробництва; недостатня забезпеченість паливно-енергетичними ресурсами; недостатнє використання потужностей сировинної бази.

До сильних сторін економічного розвитку, бізнесу та підприємницького потенціалу, у першу чергу, належать багатогалузевий господарський комплекс зі значною часткою хімічної промисловості та зростаючою часткою машинобудування, наявність місцевих родовищ корисних копалин. Слабкі сторони регіону полягають у недостатній розвиненості середніх та малих підприємств; повільних змінах економічної структури промислового виробництва; зношеності виробничих засобів та застарілих технологіях; високій затратності та низькій ефективності більшості виробництв; низькому рівні припливу зовнішнього капіталу; недостатньому обсязі інвестицій у високотехнологічні виробництва: високій залежності економіки області від енергетичних ресурсів.

Можливості регіону пов'язуються, перш за все, з вигідним геополітичним положенням для міжрегіонального співробітництва, зростанням кількості підприємств на інноваційній основі, участю в міжнародних проектах та програмах із європейськими країнами. Реалізація вказаних можливостей потребує підвищення інвестиційної привабливості регіону; поліпшення механізмів регулювання промислового розвитку з використанням методів прямого та непрямого впливу; узгодження функцій державного управління та діяльності місцевих органів виконавчої влади; упровадження диференційованого податкового навантаження суб'єктів господарювання, зниження ризиків вкладення коштів інвесторів у реальний сектор економіки; зменшення частки тіньового сектору економіки.

2.2. Оцінювання результативності сталого розвитку регіонів України

Сталий розвиток – одна з основних парадигм сучасного розвитку суспільства. У нинішніх умовах важливим, однак поки що достатньою

мірою не розробленими є задачі створення систем оцінювання показників сталого розвитку, адаптованих до особливостей регіонального розвитку в контексті структурних зрушень галузевої, просторової та функціональної систем, відновлення й зміцнення ефективного співробітництва регіонів, раціонального використання економічного, екологічного, соціального, інфраструктурного та інноваційного потенціалів регіону. Очевидно, що система управління як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях повинна передбачати використання цілого комплексу показників, що охоплювали б усі виміри сталого розвитку регіонів.

Формування оптимальної моделі забезпечення сталого розвитку регіонів у короткостроковому та довгостроковому періодах не можливе без оцінки таких динамічних факторів, як демографічні зміни, ресурсне використання, соціальні, економічні, екологічні, інвестиційні, інноваційні та інші перетворення. Тому було здійснено ґрунтовну оцінку сталого розвитку Черкаського регіону та визначено його рейтинг у розрізі регіонів України з позиції порівнюваності, часової орієнтації та з використанням різних підходів. Порівнюваність дає змогу виявити досягнутий рівень сталості розвитку відносно інших суб'єктів господарювання за певними ознаками, визначивши рейтинг і місце Черкаського регіону.

Проведений аналіз методичних підходів до оцінки сталого розвитку регіонів у підрозділі 1.3 роботи дав змогу виявити складність їхньої верифікації та неточність, складність визначення ключових факторів впливу. На нашу думку, методи оцінки рівня сталого регіонального розвитку повинні відповідати таким основним вимогам: характеризувати стан екологічних, економічних, соціальних, інфраструктурних, інноваційних аспектів регіону; аналізувати їхню динаміку і структуру; характеризуватися простотою розрахунку і включати ті показники, що найбільш актуальні для дослідження в цей період часу; об'єктивно оцінювати закономірність і спрямованість процесів розвитку регіону з урахуванням просторово-часових характеристик. Критерій часової орієнтації дає змогу аналізувати сталість розвитку регіону в часі, що уможливорює адекватність оцінки, яка ґрунтується на принципі постійної динаміки позитивних змін.

Відповідно до принципу різності підходів автори пропонують здійснити аналіз сталості розвитку регіону за двома підходами: 1) за метрикою для вимірювання процесів сталого розвитку регіонів (МВСР), розробленою Інститутом прикладного системного аналізу Національної академії наук України і Міністерства освіти і науки України [249, с. 4; 248, с. 123]; 2) за методикою, запропонованою авторами у першому розділі роботи, базовим елементом якої є інтегральний показник сталого розвитку, визначений за п'ятьма блоками: економічним, соціальним, екологічним, інфраструктурним та інноваційним.

Дослідження за МВСР ґрунтується на концепції сталого розвитку, яка є розвитком вчення В. Вернадського про ноосферу [40, с. 116]. Для формування концептуального підходу до триединого вивчення сталого соціо-економіко-екологічного розвитку необхідною платформою є вчення В. Вернадського про ноосферу. Узагальнення цієї концепції були зроблені в рамках всесвітніх зустрічей на вищому рівні за участі понад 180 країн світу, багатьох міжнародних організацій та провідних учених у 1992 р. в Ріо-де-Жанейро [44] та у 2002 р. в Йоганнесбурзі [107].

Таким чином, нова концепція системно поєднала три головні компоненти сталого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну і соціальну. Згідно з економічним підходом формування сукупного доходу, величина якого не повинна бути меншою за суму тих складових капіталу, з яких він був створений (природний капітал, людський, фізичний), має базуватися на оптимальному застосуванні обмежених ресурсів з пріоритетним впровадженням ресурсозберігаючих технологій. Водночас інформаційне суспільство вимагає проведення трансформацій у структурі сукупного капіталу, підсилюючи роль людського капіталу та збільшуючи фінансові нематеріальні потоки, інформаційні потоки та надаючи стратегічного значення розвитку інтелектуальної власності. На момент дослідження дані потоки в сім раз перевищили величину обсягів переміщення матеріальних товарів. Принцип мінімального використання обмежених природних ресурсів стимулює розвиток «невагомої» економіки, - економіки сучасного світу із збільшенням інформації, нових знань, що набувають статусу товару підвищеного попиту.

З екологічної точки зору метою сталого розвитку є забезпечення життєздатності фізико-біологічних екосистем, їх цілісності як запоруки стабільності біосфери в глобальному значенні. Особливістю таких систем є їх гнучкість, спроможність до самооновлення та швидкого реагування на зміни шляхом своєчасного проведення адаптаційних процесів, замість перебування в незмінному стані чи деградації.

Соціальна складова має забезпечити людський розвиток, гарантувати стабільність суспільно-культурних систем та зменшення соціальної напруги у суспільстві. Людина повинна розглядатися не як об'єкт розвитку, а як його суб'єкт. Вона має активізувати свою участь в процесах, пов'язаних із життєдіяльністю, прийнятті рішень, їх реалізації та контролі за ними. Важливою передумовою забезпечення виконання цих умов є розподіл благ за принципом справедливості, утримання та виховання суспільства в середовищі толерантності у відносинах, толерантності в культурному розмаїтті, плюралізмі думок.

За методикою МВСР оцінка сталого розвитку здійснюється у трьохвимірному просторі з використанням індексу сталого розвитку (Isd): економічного (Iec), який включає в себе чотири категорії політики: базові

потреби, підприємницька діяльність, ринок праці, інноваційно-інвестиційні можливості; екологічного (Ie), який включає три категорії політики: екологічні системи, екологічне навантаження та регіональне екологічне керування; та соціального-інституціонального (Is), який передбачає оцінку за чотирма категоріями політики: суспільство, засноване на знаннях, розвиток людського потенціалу, інституціональний розвиток та якість життя. Цей індекс є вектором, норма якого визначає рівень сталого розвитку. З огляду на об'єктивне існування різних вимірників застосовуваних показників, індикаторів, різноманітності їх інтерпретації, врахування діапазональних відмінностей, було прийнято рішення про доцільність їх приведення до одного виду з умовою їх можливої змінюваності в проміжку від 0 до 1. У цьому випадку прийнято, що за умов сталого розвитку, індикатори, значення яких є рівними 0 або такими, що наближаються до 0, вважати найгіршими, а ті, що є близькими до 1 або рівні їй – вважати найкращими.

Таким чином, компаративний аналіз сталого розвитку Черкаського регіону та групи регіонів, об'єднаних за ознакою географічного розміщення, здійснений на основі розрахунку індексу сталого розвитку (Isd) з використанням математичної моделі МВСП [249, с. 7] (рис. 2.8) та індексів вимірів сталого розвитку за 2008 та 2012 р.

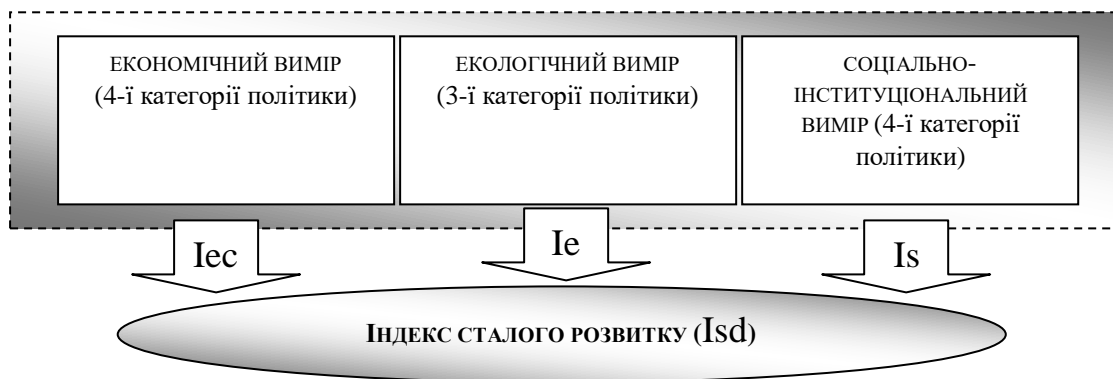

Рис. 2.8. Математична модель МВСП для визначення індексу сталого розвитку регіону

Модель МВСП пов'язує між собою математичними співвідношеннями індикатори та індекси, які входять до неї, та здійснює їх алгебраїчну «згортку». Отже, ця міждисциплінарна модель поєднує дані різної природи, тобто економічні, екологічні та соціально-інституціональні. Цим самим вона відображає взаємний зв'язок та баланс між указаними трьома нероздільними сферами розвитку суспільства. За допомогою моделі можна отримати числові значення для кожного з трьох вимірів розвитку, а також єдину метрику розвитку, що враховує всі три

виміри разом.

Проведено ранжування регіонів України за індексом сталого розвитку, використовуючи в якості базової розробки метрику для вимірювання процесів сталого розвитку в просторі трьох складових (економічної, екологічної, соціальної). Виявлено, що до регіонів-лідерів з високим рівнем інтегрального індексу сталого розвитку (0,982 – 1,073) увійшли м. Київ, Харківська та Львівська області, до регіонів-аутсайдерів з низьким рівнем інтегрального показника сталого розвитку (0,802 – 0,852) належать Кіровоградський, Житомирський, Сумська, Луганська, Миколаївська, Закарпатська області (рис. 2.9).

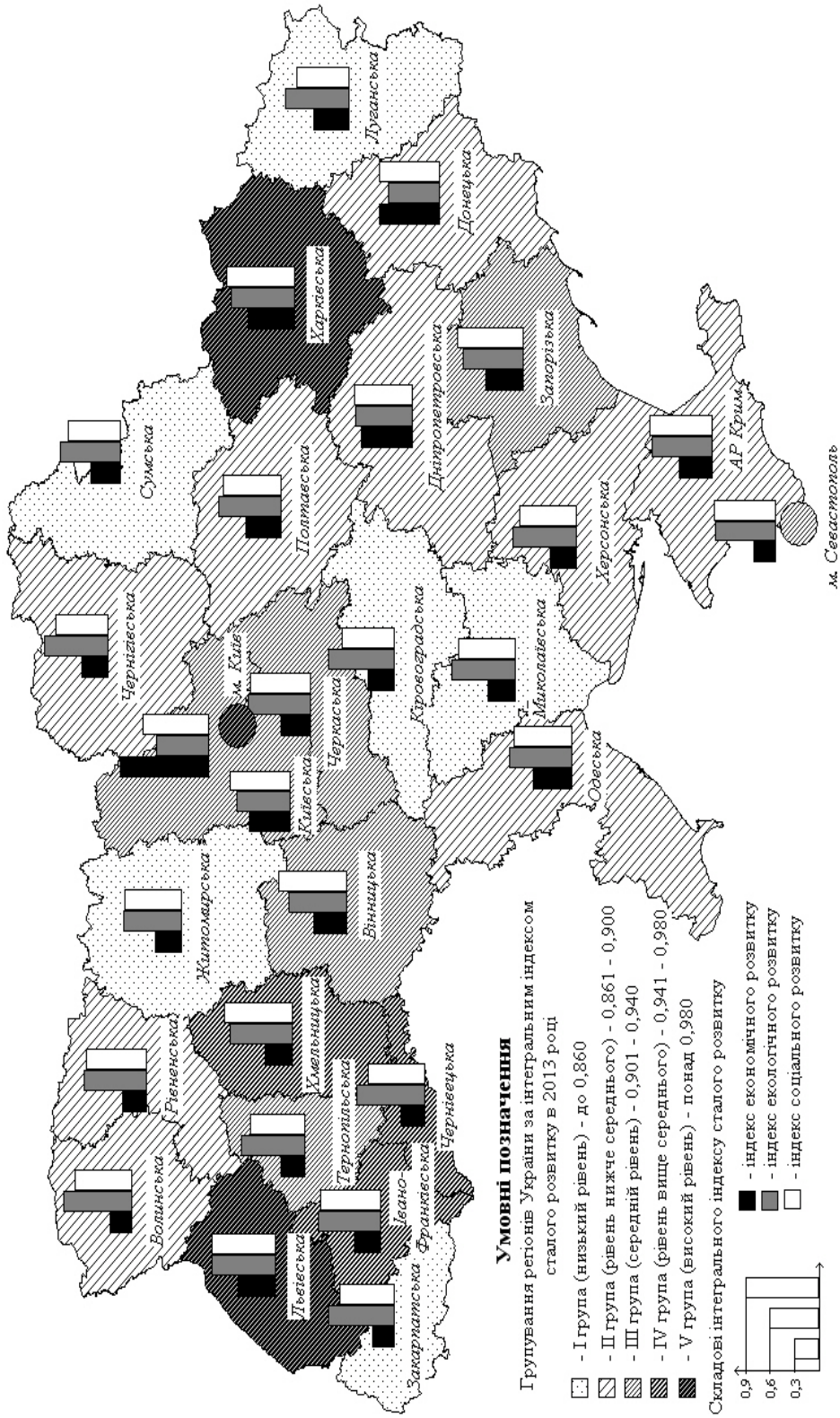

Рис. 2.9. Ранжування регіонів України за інтегральним індексом сталого розвитку в 2013 р.

У табл. 2.7. наведено результати моделювання з використанням даних за 2008 та 2012 р. для Черкаського регіону.

Таблиця 2.7

Показники сталого розвитку Черкаського регіону за роками*

№ п/п	Показники	Значення за роками	
		2008	2012
1	Індекс економічного виміру	0,30	0,25
2	Індекс екологічного виміру	0,64	0,51
3	Індекс соціально-інституціонального виміру	0,44	0,51
4	Індекс сталого розвитку	0,46	0,42

*Складено авторами за [198, с. 127; 203, с. 247].

З таблиці видно, що рівень сталого розвитку в 2012 р. в 1,1 разу менший відносно рівня 2008 р. Зменшення показника відбулося за рахунок індексів економічного та екологічного виміру, значення яких у 2012 р. зменшилися в 1,2 та 1,25 разу відповідно. Позитивною динамікою характеризується індекс соціально-інституціонального виміру, який у 2012 р. збільшився в 1,16 разу відносно 2008 р.

Порівняно з іншими регіонами України Черкаська область в 2012 р. посіла 12-ту позицію за індексом сталого розвитку. За економічним виміром – 13-ту позицію у загальному рейтингу 27 областей України (включаючи м. Київ та м. Севастополь), за екологічним – 17-ту, за виміром соціально-інституціональним – 11-ту позицію в рейтингу. Тринадцята позиція компоненти якості життя за економічним виміром характеризується досить різним положенням у рейтингу головних категорій політики: «Базові потреби» посідають відносно високу 11-ту позицію, «Ринок праці» – 16-ту, «Інноваційно-інвестиційні можливості» – 14 і «Підприємницька діяльність» – 25-ту позицію. Першу позицію в рейтингу Черкаська область посідає за обсягами сільськогосподарської продукції. За ВВП на одну особу область займає 12-ту позицію, має середній рівень розвитку малого бізнесу, недостатньо розвинену транспортну інфраструктуру, посередній рівень зовнішньоекономічної діяльності. Досить низька позиція (26-та) за рівнем попиту на робочу силу, відповідно, і нижче середнього рівень оплати праці в регіоні. Відзначимо обсяги інноваційної продукції на 6-ій позиції при досить низькому рівні інноваційної активності.

Черкаська область займає 17-ту позицію в рейтингу екологічного виміру. Регіон перебуває у другій половині рейтингів за трьома категоріями екологічної політики з чотирьох, проте за категорією стану довкілля посідає третє місце. Така позиція області зумовлена низькою екологічною і хімічною безпекою (22-га позиція), зокрема високою щільністю екологічно небезпечних підприємств (23-тє місце), низьким ступенем використання відходів (26-тє місце), значною часткою площ під

твердими побутовими відходами (24-те місце). Область має один з найнижчих рівнів охоплення населення послугами водопостачання серед регіонів України. Загалом більшість параметрів, які характеризують область, мають середні значення або значення, менші середніх по Україні.

Черкаська область посіла 11-ту позицію в рейтингу за соціально-інституціональним виміром сталого розвитку. Слабкими сторонами соціально-інституціонального розвитку області є стан ринку праці (зокрема рівень безробіття) та стан навколишнього середовища. Крім того, спостерігаються деякі проблеми в політичній сфері: зокрема, це низька оцінка критичності політичної ситуації в країні, низька активність на останніх виборах та оцінка роботи органів місцевої влади.

Слабкими сторонами виявилися деякі суб'єктивні характеристики – нестача впевненості в майбутньому та оцінка власного становища в суспільстві. З другого боку, виявлено і сильні сторони в суб'єктивному сприйнятті соціального становища населення Черкаської області. Це – висока оцінка стабільності в житті та високий рівень довіри до співвітчизників. Для Черкаської області найбільш актуальною соціально-інституціональною загрозою є соціальна нерівність: саме за цією позицією область посіла 22-ге місце в загальноукраїнському рейтингу. За іншими компонентами безпеки життя область займає вищі позиції. Зокрема, сьоме місце в рейтингу за загрозою поширення злочинності, та дев'яте місце за такими компонентами, як тривалість життя населення та загроза корупції.

Для визначення рівня сталого регіонального розвитку найбільш широко використовується метод порівняння, що дає змогу оцінити хід і результати досягнення очікуваних показників. Нами проведена оцінка Черкаського регіону порівняно з іншими регіонами України: Київським, Вінницьким, Полтавським та Кіровоградським. Основною характерною ознакою, за якою автори пропонують здійснити рейтингове оцінювання сталості розвитку обраних регіонів, стала суміжність територіального розміщення. У зв'язку із цим можна припустити, що соціально-економічний розвиток Черкаського регіону буде сталим, якщо крім показників внутрішньої сталості, він буде адекватно відповідати закономірностям розвитку територіально близьких регіонів та середньонаціональним показникам.

Проведено рейтингове оцінювання регіонів, які за своїм географічним розташуванням межують із Черкаським регіоном, у 2008 та 2012 рр. (табл. 2.8). За розрахунками індексу сталого розвитку для п'яти регіонів встановлено, що в 2008 р. Черкаська область з-поміж інших чотирьох досліджуваних регіонів за індексом сталого розвитку займала друге місце ($I_{sd} = 0,46$) після Полтавського регіону (0,50). У 2012 р. рейтинг Черкаського регіону знизився до четвертого місця ($I_{sd} = 0,42$), поступившись Вінницькому, Київському та Полтавському регіонам.

Індекс сталого розвитку та рейтинг регіонів за 2008 та 2012 р.*

Рік	Досліджувані регіони	Значення показників	Показники			
			Індекс економічного виміру	Індекс екологічного виміру	Індекс соціально-інституціонального виміру	Індекс сталого розвитку
1	2	3	4	5	6	7
2008	Черкаський регіон	Значення індексу	0,30	0,64	0,44	0,46
		Рейтинг (з 5)	2	4	4	2
	Київський регіон	Значення індексу	0,34	0,55	0,47	0,45
		Рейтинг (з 5)	1	5	1	3
2012	Полтавський регіон	Значення індексу	0,30	0,73	0,46	0,50
		Рейтинг (з 5)	2	1	2	1
	Кіровоградський регіон	Значення індексу	0,24	0,65	0,37	0,42
		Рейтинг (з 5)	4	3	5	4
	Вінницький регіон	Значення індексу	0,27	0,67	0,45	0,46
		Рейтинг (з 5)	3	2	3	2
2012	Черкаський регіон	Значення індексу	0,25	0,51	0,51	0,42
		Рейтинг (з 5)	3	3	2	4
	Київський регіон	Значення індексу	0,35	0,46	0,51	0,44
		Рейтинг (з 5)	1	5	2	2
	Полтавський регіон	Значення індексу	0,29	0,52	0,48	0,43
		Рейтинг (з 5)	2	2	3	3
	Кіровоградський регіон	Значення індексу	0,23	0,55	0,44	0,41
		Рейтинг (з 5)	4	1	4	5
	Вінницький регіон	Значення індексу	0,29	0,49	0,56	0,45
		Рейтинг (з 5)	2	4	1	1

*Складено за [201, с. 68; 199, с. 134].

Аналізуючи основні складові індексу сталого розвитку, відзначимо, що за індексом економічного виміру як у 2008 р., так і в 2012 р. перші позиції займав Київський регіон зі значенням показника 0,34 і 0,35 відповідно, а останнє – Кіровоградський зі значенням відповідно 0,24 та 0,23. За індексом екологічного виміру в 2008 р. перше місце рейтингу

належало Полтавському регіону, а в 2012 р. – Кіровоградському. Черкаський регіон за цим критерієм у рейтингу групи регіонів знаходився на останніх місцях: у 2008 р. – на четвертому, у 2012 р. – на третьому. Така позиція області зумовлена низькою екологічною і хімічною безпекою, зокрема високою щільністю екологічно небезпечних підприємств, низьким ступенем використання відходів, значною часткою площ під твердими побутовими відходами. Загалом більшість параметрів, які характеризують область, мають середні значення або значення менші середніх по Україні. Значення індикаторів загроз екологічного характеру щодо якості повітря, якості питної води, техногенного навантаження на довкілля і внеску в змінювання клімату для Черкаської області не є критичними на рівні країни. Значення індексу забруднення атмосфери для міста Черкаси становить 5,9 ум. од., що, згідно із оцінною шкалою, свідчить про підвищений рівень забруднення повітря обласного центру, який є дещо завищеним для Центрального району України. Забруднення атмосферного повітря і поверхневих водних об'єктів області є низьким порівняно із середньонаціональними значеннями, проте – відносно високим порівняно з досліджуваними регіонами.

За індексом соціально-інституціонального виміру в 2008 р. лідирував Київський регіон, а в 2012 р. – Вінницький регіон. Черкаський регіон мав четверту позицію в рейтингу в 2008 р. та повільно поліпшуючи своє становище, перемістився за рейтингом на другу позицію у 2012 р.

Оцінювання сталості розвитку регіону за методикою, запропонованою авторами у першому розділі роботи, передбачає розрахунок інтегрального показника сталого розвитку на основі приведення до одного вимірника показників сталого розвитку таких блоків функціонування регіону, як: економічний, соціальний, екологічний, інфраструктурний та інноваційний, які, у свою чергу, включають компоненти – характеристики того чи іншого блоку.

Аналіз сталості розвитку Черкаського та суміжних з ним регіонів автори пропонують здійснити за схемою, зображеною на рис. 2.10.

Добір та ранжування показників здійснено на основі статистичних даних Державної служби статистики України. У додатку Е наведено основні показники відповідно до блоків аналізу за досліджуваною групою регіонів та в середньому по Україні за період 2008 – 2012 рр. Процедура узагальнення показників та розрахунок інтегрального показника сталого розвитку регіонів було проведено за поданим у першому розділі алгоритмом.

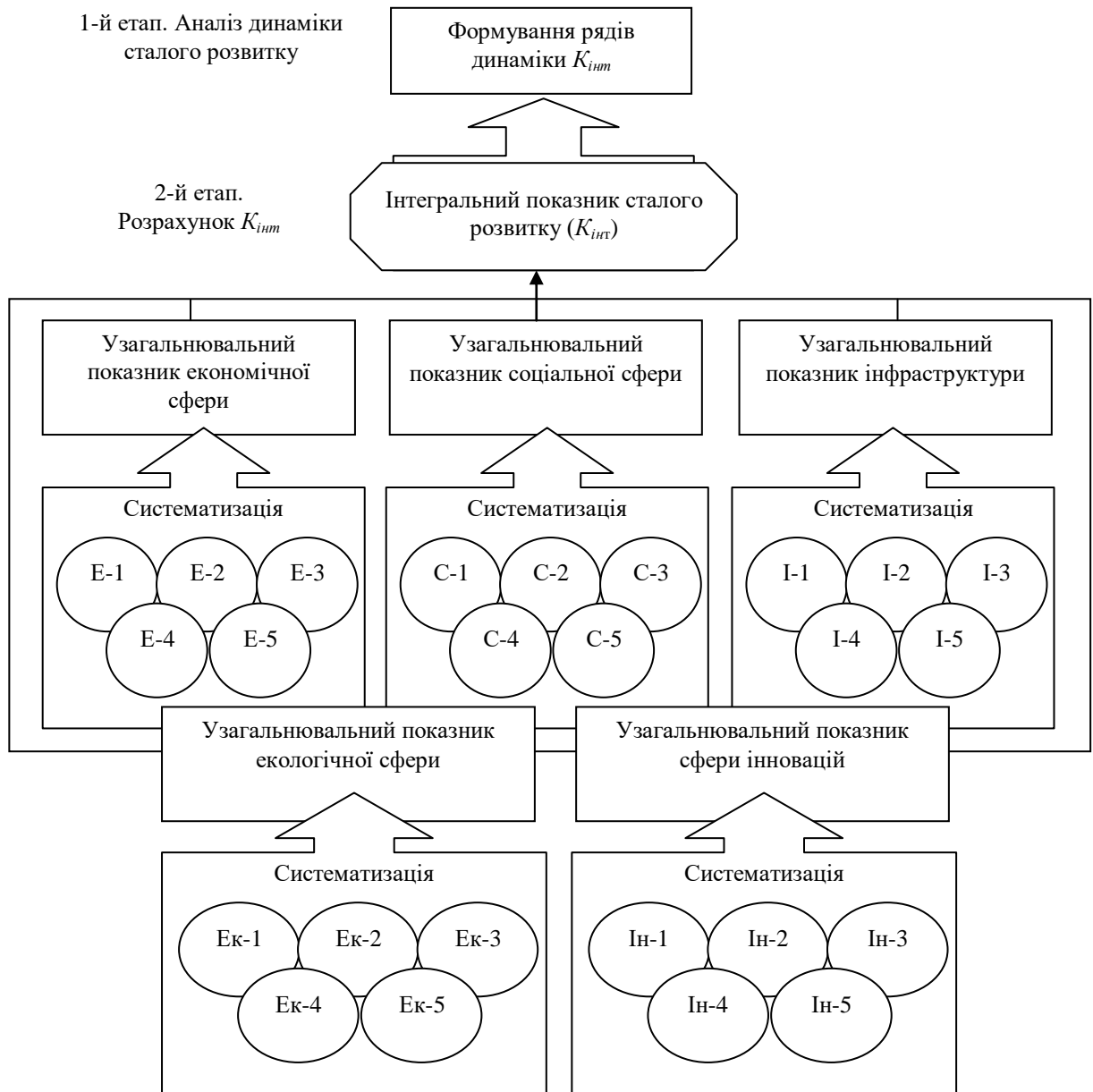

Рис. 2.10. Структура аналізу сталого розвитку регіону

Результати розрахунку інтегральних показників сталості розвитку регіонів у динаміці років наведено в табл. 2.9. Аналіз даних таблиці свідчить про відсутність чітких тенденції сталого розвитку досліджуваних регіонів протягом 2009 – 2012 рр. Слід виокремити Київську і Полтавську області з достатньо високим інтегральним показником сталого розвитку. Київський регіон вирізняється найвищими обсягами виробництва сільськогосподарської продукції, достатньо розвиненим рівнем інфраструктури, соціальної сфери, що, у свою чергу, впливає на інтегральний коефіцієнт сталого розвитку. Полтавська область характеризується відносно високими обсягами експортоорієнтованої промислової продукції та розвиненим сільським господарством, що зумовлює високий рівень валового регіонального продукту на одну особу та високий рівень інноваційної активності.

Інтегральний показник сталого розвитку регіонів за 2008 – 2012 рр. (згідно з методикою, запропонованою авторами)*

Регіони	Інтегральний показник сталого розвитку за роками				
	2008	2009	2010	2011	2012
Україна	6,683	4,342	5,308	5,446	5,29
Черкаський	5,208	5,085	8,212	5,409	4,98
Київський	4,735	4,654	5,264	5,301	6,267
Полтавський	5,235	4,394	6,082	5,368	5,493
Кіровоградський	4,672	4,931	5,088	5,158	4,933
Вінницький	4,720	4,539	5,664	5,184	5,195

*Складено авторами.

На рис. 2.11 проілюстровано рівень та динаміку сталого розвитку Черкаського регіону відносно середньонаціонального значення інтегрального показника сталого розвитку регіонів.

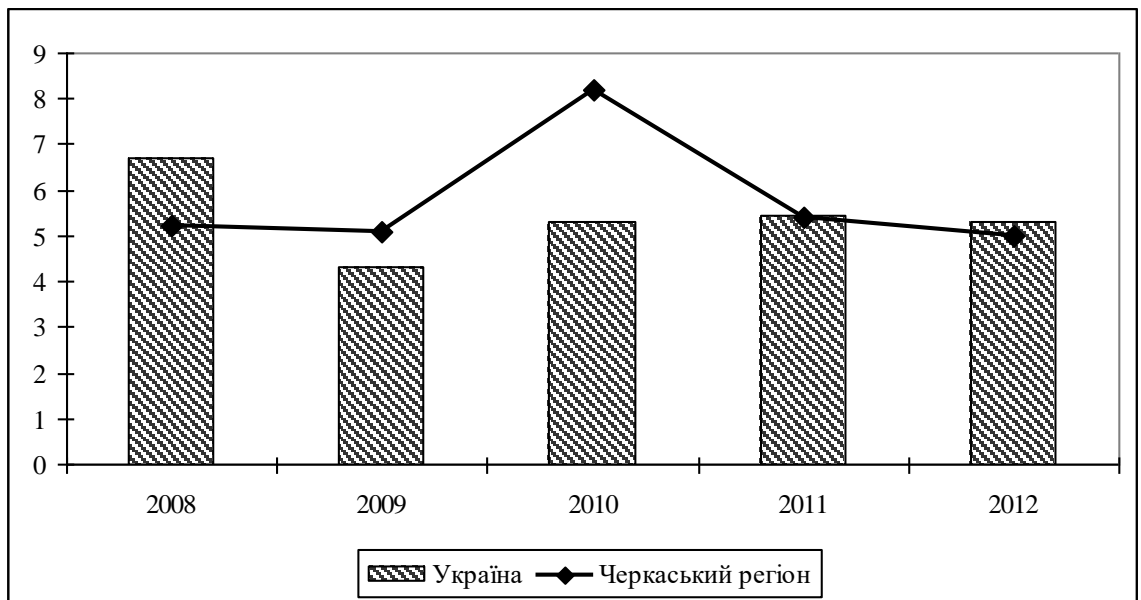

Рис. 2.11. Динаміка сталого розвитку Черкаського регіону та України (за інтегральним індексом сталого розвитку)

Зауважимо, що відносно середньонаціонального показника Черкаська область мала досить високий рейтинг протягом 2009 – 2011 рр., особливі досягнення регіону помітні в 2010 р., коли індекс сталого розвитку Черкащини в 1,5 разу перевищив середнє значення відповідного індексу по Україні, хоча в 2012 р. спостерігалось падіння рейтингу регіону за оцінюваним індикатором. Така зміна позиції відбулася за рахунок зниження показників соціальної сфери (в 1,7 разу порівняно з 2010 р.), зменшення інноваційної активності (у 6 разів

порівняно з 2010 р.), екологічної безпеки (в 1,1 разу відносно значень 2010 р.), за показниками блоку «Інфраструктура» в 2012 р. рейтинг знизився у 1,2 разу порівняно з 2010 р., що свідчить про відсутність інфраструктурної збалансованості адміністративно-територіальної одиниці. Відзначимо, що показники блоку «Економіка» мають позитивну динаміку протягом 2009 – 2012 рр., що характеризує відносно стабільний економічний розвиток регіону.

Проілюструємо за допомогою рис. 2.12 динаміку інтегрального показника сталого розвитку групи досліджуваних регіонів протягом 2008 – 2012 рр.

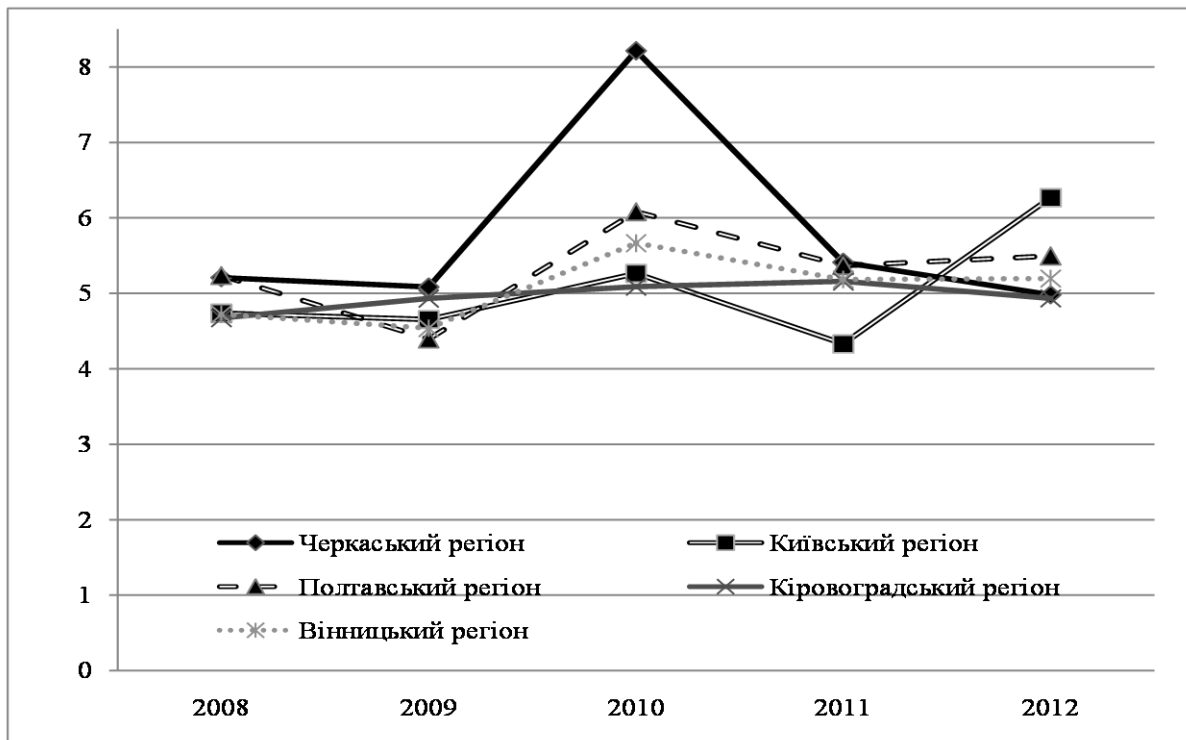

Рис. 2.12. Динаміка інтегрального показника сталого розвитку регіонів

Виділяються регіони, які розвиваються у відносно стабільному темпі: Вінницький та Київський. Вінницький регіон характеризувався недостатньо високим показником у 2008 р., зумовленим здебільшого значною часткою збиткових підприємств регіону (36,8 %), та низьким рівнем активізації інноваційної діяльності. Для Київського регіону недостатньо результативним слід визнати 2010 р., коли спостерігався спад економічної активності, що супроводжувався значними збитками діяльності суб'єктів господарювання (41,6 % підприємств були збитковими, загальна сума збитку становила 6563,9 млн грн). Відповідно до табл. 2.9 визначено рейтинг аналізованих регіонів (табл. 2.10). Ранжування регіонів за рейтингом дає більш чітке уявлення про рівень сталого розвитку Черкаського регіону відносно суміжних із ним

областей. Відповідно, Черкаський регіон у 2008 р. посідав друге місце в рейтингу регіонів, у 2009 – 2011 рр. – за регіоном закріпилася першість, однак у 2012 р. спостерігалось різке зниження позицій, у результаті Черкаська область опинилася на четвертому місці за інтегральним показником сталого розвитку.

Таблиця 2.10

**Рейтинг регіонів за інтегральним показником сталого розвитку
у 2008 – 2012 рр.***

Місце за рейтингом	Розташування регіонів за роками				
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
I місце	Полтавський регіон	Черкаський регіон	Черкаський регіон	Черкаський регіон	Київський регіон
II місце	Черкаський регіон	Кіровоградський регіон	Полтавський регіон	Полтавський регіон	Вінницький регіон
III місце	Київський регіон	Київський регіон	Вінницький регіон	Київський регіон	Полтавський регіон
IV місце	Вінницький регіон	Вінницький регіон	Київський регіон	Вінницький регіон	Черкаський регіон
V місце	Кіровоградський регіон	Полтавський регіон	Кіровоградський регіон	Кіровоградський регіон	Кіровоградський регіон

*Складено авторами за даними Головного управління статистики у Черкаській області.

Слід зазначити, що позиції Черкаського та Полтавського регіонів у 2008 і 2012 рр. за методикою МВСР та авторським підходом збігаються. Значні розбіжності спостерігаються при аналізі Вінницького регіону, який за методикою МВСР посідав перші позиції, а за авторською розробкою – останні. Поглиблений аналіз показав, що причиною таких відмінностей є низька активність інноваційної діяльності в цьому регіоні та відмінність показників, що були визначені для характеристики інноваційного блоку.

Розглянемо детальніше основні фактори впливу на сталий розвиток регіонів. Пріоритетним фактором, який враховувався при розрахунку інтегрального показника сталого розвитку, був економічний. Для аналізу економічного блоку були відібрані такі показники: валовий регіональний продукт, фінансовий результат діяльності (прибуток/збиток), обсяг реалізованої промислової продукції, оборот роздрібної торгівлі та обсяг інвестицій в основний капітал на душу населення.

Узагальнюючи показники за економічним блоком розвитку регіонів, зазначимо, що в 2012 р. Черкаський регіон мав найвище значення показника відносно інших регіонів (8,67) та у 1,2 разу вище за середньонаціональні, посідаючи перше місце в рейтингу.

На рис. 2.13. проілюстровано динаміку розвитку досліджуваних регіонів за узагальнювальним індикатором економічної сфери за 2008 – 2012 рр. Як бачимо, узагальнювальний показник сталого розвитку економічної сфери Черкаського та Кіровоградського регіонів у 2012 р.

зазнав незначних змін порівняно з 2008 р., що свідчить про рівномірний та збалансований розвиток аналізованих економічних показників.

Вінницький регіон у 2012 р. значно поліпшив свої позиції відносно 2008 р., у якому за узагальнювальним показником сталого розвитку економічної сфери спостерігався спад порівняно з попереднім періодом. Узагальнювальний індикатор сталого розвитку економічної сфери Полтавського регіону, навпаки, зменшився у 2012 р. в 1,34 разу відносно базового періоду, що засвідчує наявність негативних економічних процесів, тобто рівень економічної безпеки є досить низьким у регіоні.

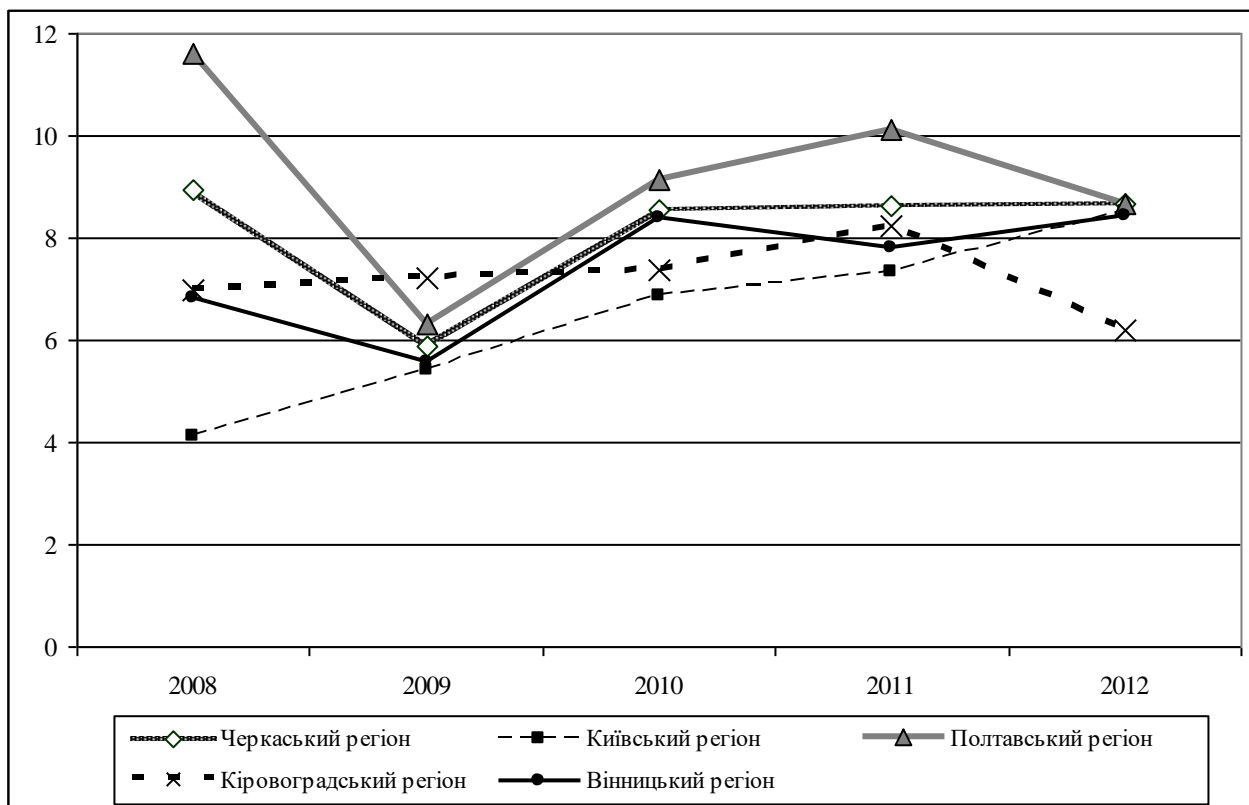

Рис. 2.13. Узагальнювальний показник сталого розвитку економічної сфери регіонів у 2008 – 2012 рр.

Для аналізу соціальної компоненти сталого розвитку регіонів було використано такі показники: рівень безробіття за методологією МОП, середньомісячна номінальна заробітна плата, економічна активність населення (у віці 15 – 70 років), заборгованість із виплати заробітної плати, вивільнення працівників. Узагальнювальний показник соціальної компоненти сталого розвитку Черкаського регіону на кінець 2012 р. становив 4,59 – це найнижче значення відносно регіонів досліджуваної групи. Київський регіон продемонстрував найвищий результат соціального розвитку з узагальнювальним показником 11,68, що у 2,5 разу перевищує рівень Черкаського регіону. Основними причинами низького

рівня соціального розвитку Черкаського регіону у 2012 р. є: по-перше, зменшення економічно активного населення регіону (у віці 15 – 70 років) порівняно з 2011 р.; по-друге, збільшення заборгованості із виплати заробітної плати в 1,4 разу відносно попереднього періоду; по-третє, збільшення чисельності вивільнених працівників на 40 % (рис. 2.14).

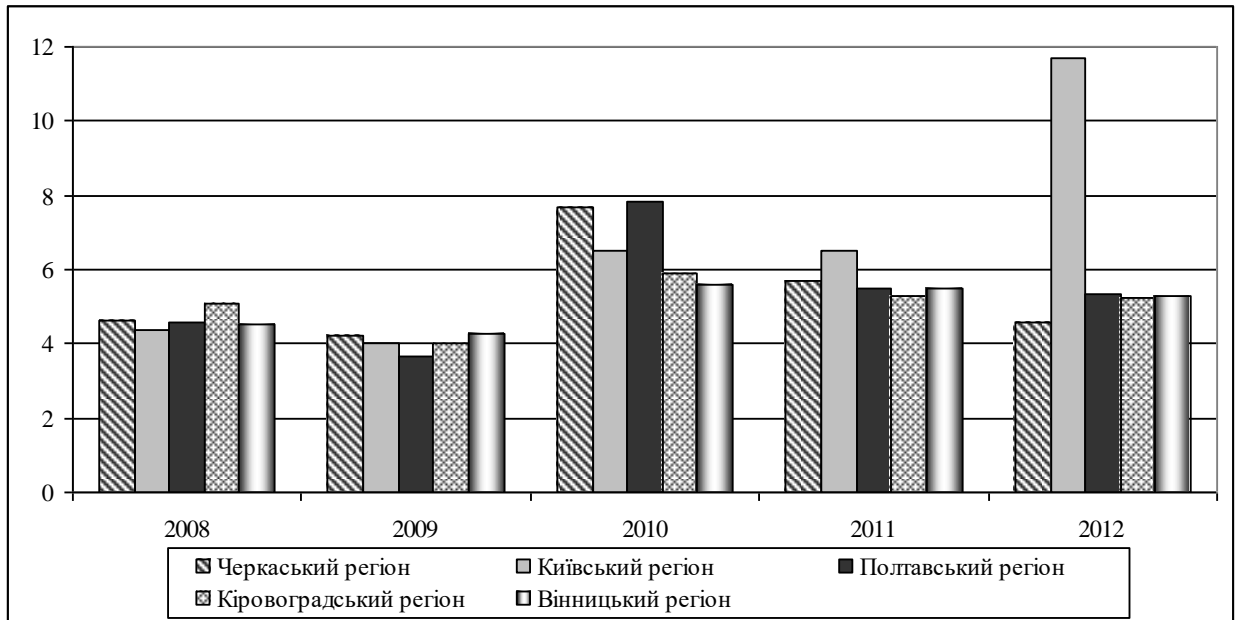

Рис. 2.14. Динаміка узагальнювального показника соціальної сфери сталого розвитку регіонів за 2008 – 2012 роки

Для оцінки блоку «Інфраструктура» було відібрано такі показники: вантажооборот автотранспортних підприємств, забезпеченість населення житлом (у середньому на одну особу), щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, прийняття в експлуатацію житла. За результатами розрахунку показників інфраструктурної компоненти сталого розвитку у 2012 р. Черкаський регіон займав третю позицію, поступившись Київському регіону, узагальнювальний показник якого перевищує рівень значення Черкаської області на 7,6 %, та Кіровоградському регіону, який в цьому аспекті є лідером і з значенням показника 5,03, що в 1,2 разу перевищує рівень розвитку інфраструктурної складової Черкаського регіону. Слід визнати, що фактичний стан інфраструктури Черкаського регіону не дозволяє активно використовувати наявні резерви виробничих галузей, стримує можливості подальшого використання інфраструктурного комплексу для забезпечення сталого розвитку економіки регіону (рис. 2.15).

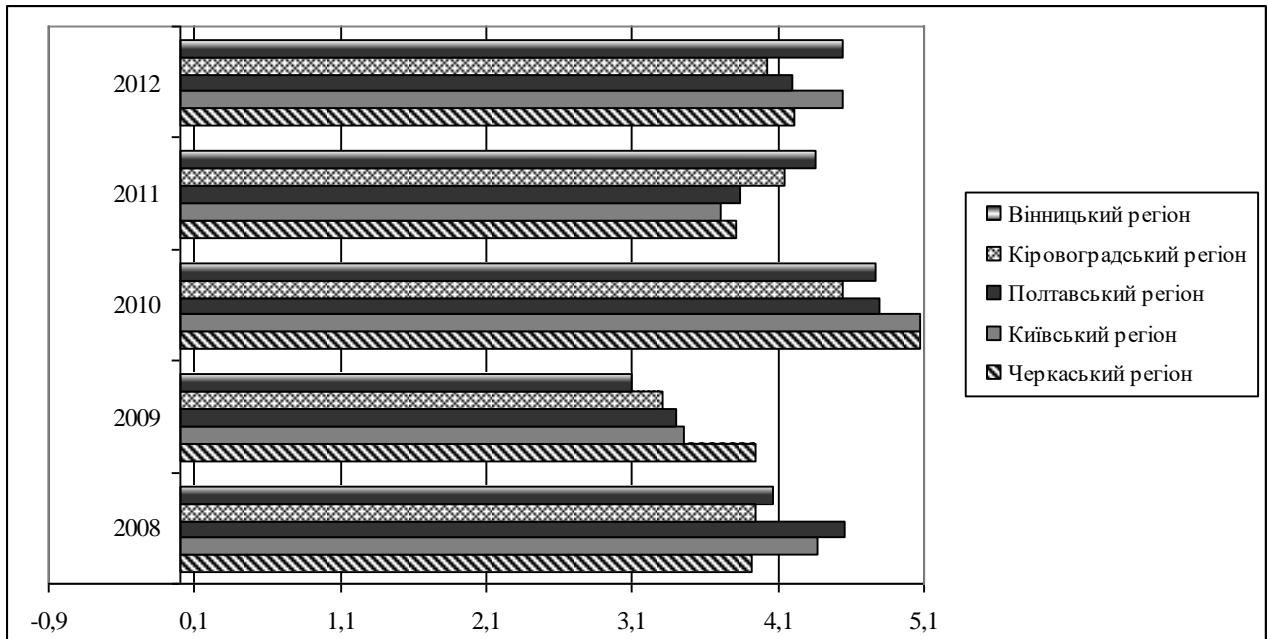

Рис. 2.15. Рейтинг регіонів за узагальнювальним показником розвитку інфраструктури у 2008 – 2012 рр.

Для оцінки екологічної компоненти сталого розвитку регіонів проаналізовано такі показники: викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення в розрахунку на одну особу, скидання забруднених вод без очищення в поверхневі водні об'єкти, утворення відходів I класу небезпеки, економія забору води за рахунок оборотного та повторно-послідовного водопостачання, відтворення лісів.

За результатами узагальнення показників екологічної безпеки треба відзначити відповідність отриманих результатів за авторською методикою результатам МВСП. У 2008 р. Черкащина посідала четверте місце в рейтингу досліджуваної групи регіонів, у 2012 р. – третє місце. У середньому по Україні цей показник становив 5,1, що в 2,1 разу перевищував значення Черкаського регіону.

На рис. 2.16 графічно відображено динаміку узагальнювального показника екологічної складової сталого розвитку групи досліджуваних регіонів за 2008 – 2012 рр.

З рисунка видно, що за показниками блоку «Екологія» Черкаський регіон у 2012 р. займав середню позицію, поступаючи за значенням Кіровоградському та Полтавському регіонам в 1,1 та 1,054 разу відповідно та перевищуючи значення Вінницького (на 3,4 %) та Київського (на 3,8 %) регіонів.

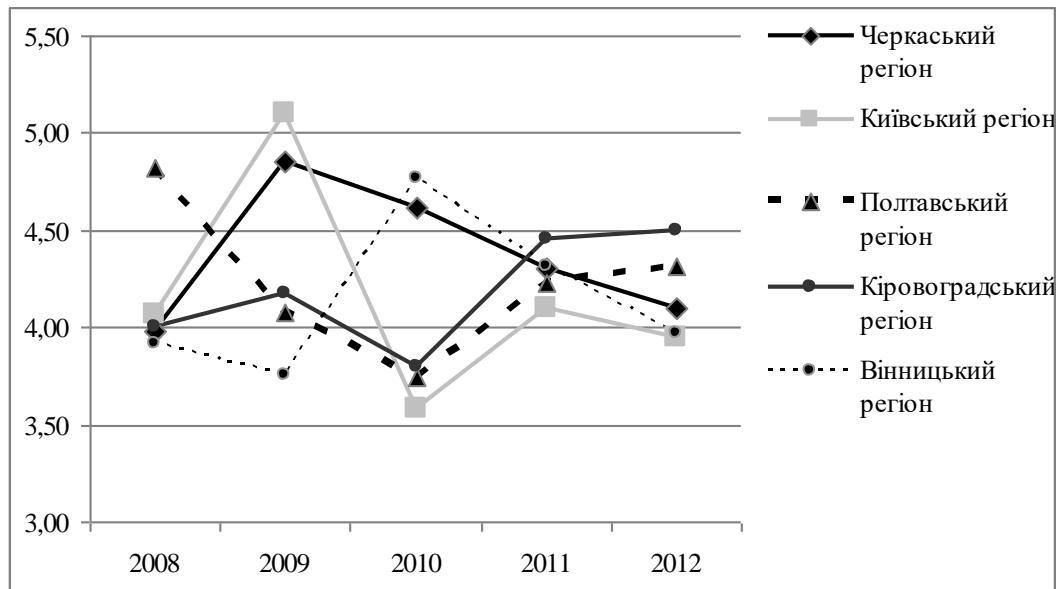

Рис. 2.16. Динаміка узагальнювального показника екологічної складової сталого розвитку регіонів у 2008 – 2012 рр.

Для оцінки інноваційної активності було відібрано такі показники: 1) реалізація інноваційної продукції за межі України; 2) кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи; 3) кількість впроваджених наукових та науково-технічних робіт; 4) фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт; 5) обсяги наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій.

Аналіз інноваційної складової сталого розвитку продемонстрував, що в 2008 р. Черкаський регіон посідав останнє, п'яте місце в рейтингу регіонів з узагальнювальним показником 4,48, однак у наступні два роки інноваційна діяльність Черкащини значно активізувалася, у 2009 р. відмічено підвищення аналізованого індикатора в 1,6 разу, у 2010 р. – у 3,4 разу відносно попереднього періоду. Високе значення узагальнювального показника інноваційного розвитку в 2010 році зумовлене значним підвищенням обсягів реалізованої інноваційної продукції за межі України. У 2012 р. Черкаська область посідала четверте місце з п'яти з показником 4,06, що в 1,4 разу менше значення Київського регіону, у якого узагальнювальний показник інноваційної діяльності є найвищим за групою досліджуваних регіонів.

Зміни інноваційної активності досліджуваних регіонів за 2008 – 2012 рр. зображено на рис. 2.17. Відповідно до визначених показників, у 2012 р. в Черкаському регіоні спостерігалось зменшення рівня їх розвитку майже за всіма позиціями. Так, у 2012 р. відносно попереднього періоду в 12 разів зменшився обсяг реалізованої інноваційної продукції за межі України; в 1,12 разу – кількість організацій, що виконують науково-

технічні роботи; в 1,01 раз – кількість упроваджених науково-технічних робіт. Позитивна динаміка спостерігалася за показником фінансування витрат на наукові та науково-технічні роботи та за показником кількості виконання власними силами наукових та науково-технічних робіт.

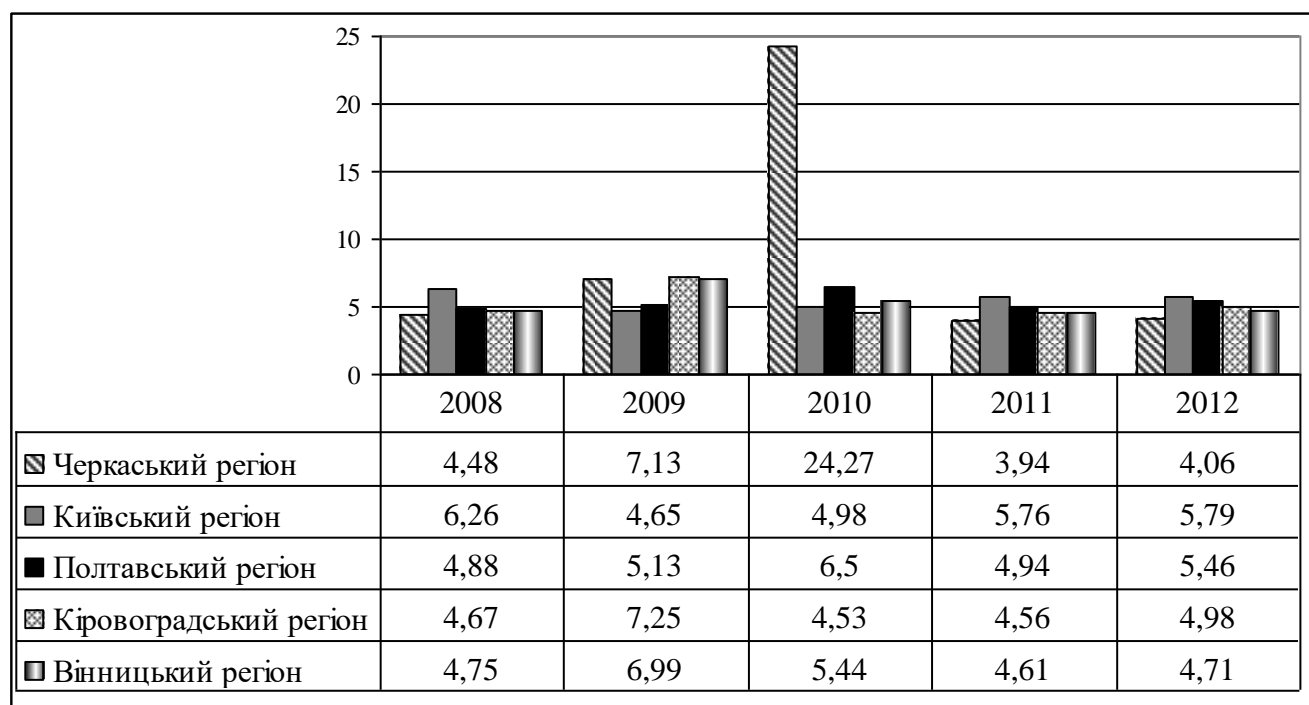

Рис. 2.17. Динаміка узагальненого показника інноваційної складової сталого розвитку регіонів у 2008 – 2012 рр.

Проведене комплексне дослідження сталого розвитку Черкаського регіону та групи регіонів, які є прилеглими за територіально-географічним розташуванням, дозволило, передусім, визначити показники сталого регіонального розвитку, які найбільш повно характеризують стан екологічного, економічного, соціального, інфраструктурного, інноваційного аспектів розвитку регіону. Такі показники сформовано та обґрунтовано на основі узагальнення результатів зарубіжних та вітчизняних теоретичних досліджень і практичних розробок з питань сталого розвитку регіонів.

За допомогою проаналізованих показників визначено ключові фактори – блокатори, які порушують стале становище регіонів: низька конкурентоспроможність продукції та слабка інноваційна активність регіональних товаровиробників, що спричиняють зменшення обсягів товарообороту та прибутку; нестача висококваліфікованих кадрів, знань та вмінь організації виробництва та просування товарів у конкурентному середовищі; високий рівень зношеності основних засобів; низький рівень якості регулювання реструктуризації галузей і видів діяльності, високий рівень заборгованості із заробітної плати; високий рівень забрудненості

екосистеми тощо.

Важливою особливістю порушення сталості розвитку є те, що локальні зміни в окремії сфері як ланцюгова реакція розповсюджується на всю економіку регіону, оскільки всі її елементи органічно взаємопов'язані і багато проблем потребують комплексного вирішення. Визначення актуальних проблем дає змогу кількісно і якісно детермінувати необхідну міру управлінського впливу, орієнтованого на усунення або мінімізацію дії негативних факторів, що перешкоджають сталому розвитку регіону.

2.3. Обґрунтування специфіки сталого розвитку міст і районів Черкаської області

Аналіз сталості розвитку Черкаського регіону, його міст і районів проведемо на два етапи, на першому з яких визначимо первинні одиничні показники та обчислимо за ними значення інтегральних показників сталості розвитку, а на другому етапі проаналізуємо динаміку сталого розвитку на основі отриманих даних.

Складність проблеми оцінювання рівня сталого розвитку полягає в багатоаспектності цього поняття, яке передбачає, на думку автора, розвиток, збільшення, зростання, стійку життєздатність. Кожне з цих понять необхідно усвідомити, визначити домінуючі критерії їх наявності, розробити способи оцінки, доступні, зрозумілі та адекватні сучасним вимогам розвитку.

Для розрахунку стандартизованих показників сталого розвитку міст і районів Черкаського регіону використаємо методику, яку розглянули в пункті 1.3 роботи. Щоб сформувати розрахункову базу, визначимо початкові статистичні показники, що характеризують усі сфери сталого розвитку. Оскільки принципова відмінність пропонованої методики полягає в охопленні не тільки соціальних, економічних та екологічних сфер, але також сфер інфраструктури та інновацій, показники повинні відповідати цим критеріям. Запропоновану до включення в розрахунок інтегрального показника сталого розвитку систему показників подано в табл. 2.11.

Пропонована система включає п'ять тематичних блоків, кожен із яких складається з показників відповідної сфери. Після визначення початкових показників сталого розвитку районів Черкаського регіону подано (табл. Ж.1–Ж.25 додатка Ж) провели процедуру систематизації для зведення всіх показників у єдину систему координат. Для систематизації показників, що мають позитивну характеристику, застосували формулу (1.4), для показників з негативною характеристикою – формулу (1.5).

Система показників сталого розвитку міст і районів Черкаського регіону*

№ п/п	Показники	Одиниці вимірювання
1	Блок «Економіка»	
1.1	Фінансовий результат до оподаткування	тис. грн
1.2	Прямі іноземні інвестиції	тис. дол. США
1.3	Обсяг реалізованих послуг	тис. грн..
1.4	Оборот роздрібною торгівлі	тис грн
1.5	Обсяг інвестицій в основний капітал на душу населення	грн
2	Блок «Соціальна сфера»	
2.1	Рівень безробіття за методологією МОТ	%
2.2	Середньомісячна номінальна заробітна плата	грн
2.3	Працевлаштування незайнятих трудовою діяльністю громадян	осіб
2.4	Вивільнення працівників через економічні причини	осіб
2.5	Середній вік населення	років
3	Блок «Інфраструктура»	
3.1	Вантажооборот автотранспортних підприємств	млн ткм
3.2	Забезпеченість населення житлом (у середньому на одну особу)	м ² загальної площі
3.3	Питома вага житла, прийнятого в експлуатацію індивідуальними забудовниками	%
3.4	Введення в експлуатацію житла	кв. м загальної площі
3.5	Пасажирооборот автотранспортних підприємств	млн пас. км
4	Блок «Екологія»	
4.1	Викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел	тис. т
4.2	Утворення відходів на підприємствах	т
4.3	Наявність відходів у спеціально відведених місцях або об'єктах та на території підприємств	т
4.4	Частка оборотної та послідовно використаної води в загальному обсязі використання води на виробничі потреби	%
4.5	Відтворення лісів	га
5	Блок «Інновації»	
5.1	Обсяг реалізованої інноваційної продукції за межі України	тис. грн
5.2	Обсяг фінансування інноваційної діяльності	тис. грн
5.3	Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації	од.
5.4	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції	%

*Складено авторами.

Наступний крок полягав у розрахунку узагальнення та стандартизації показників п'яти блоків сталого розвитку. Для виконання цієї процедури використали формули (1.4) – (1.8). Значення узагальнювальних показників блоків сталого розвитку по містах і районах Черкаського регіону подано в додатку И.

Завершальним кроком першого етапу аналізу сталості розвитку є розрахунок інтегральних показників сталості розвитку міст і районів регіону за досліджуваний період часу (Додаток И).

Другий етап, згідно з розробленою методикою, передбачає аналіз динамічних рядів значень інтегральних показників, результати якого можуть визначити ступінь ефективності діяльності регіональної влади у сфері сталого розвитку.

На підставі інтегрального показника сталості розвитку необхідно згрупувати міста і райони Черкаського регіону, щоб потім побудувати їх рейтингову градацію. Для групування автори пропонують шкалу, відповідно до якої можна виділити: 1) райони з високим рівнем сталості розвитку (значення інтегрального показника від 0,4 і вище); 2) райони із середнім рівнем сталості розвитку (значення інтегрального показника від 0,2 до 0,4); 3) райони з низьким рівнем сталості розвитку (значення інтегрального показника від 0 до 0,2).

Запропонована шкала ґрунтується на врахуванні середнього значення інтегрального показника сталого розвитку відносно досліджуваних 26 міст та районів Черкаської області за 2008 – 2012 рр.

Рейтинг районів Черкащини наведено в табл. 2.12. Міста і райони, проранжовані за трьома основними групами, подано в порядку зменшення значення інтегрального показника сталого розвитку.

Під час аналізу виявлено, що за період 2008 – 2012 рр. спостерігалася позитивна тенденція щодо збільшення кількості міст і районів Черкаського регіону за рівнем інтегрального індексу сталого розвитку.

Таблиця 2.12

**Рейтинг міст і районів Черкаського регіону
за інтегральним показником сталого розвитку***

Рейтингова шкала за роками	
2008	2012
Райони-лідери, з високим рівнем сталості розвитку (значення інтегрального показника від 0,4 і вище)	
1) м. Черкаси	1) м. Черкаси (0,5) 2) Золотоніський (0,48) 3) Канівський (0,46) 4) Катеринопільський (0,41)

Рейтингова шкала за роками	
2008	2012
Райони із середнім рівнем сталості розвитку (значення інтегрального показника від 0,2 до 0,4)	
1) м. Сміла (0,36) 2) м. Умань (0,32) 3) Катеринопільський (0,28) 4) Уманський (0,24) 5) Корсунь-Шевченківський (0,21)	1) м. Сміла (0,37) 2) Корсунь-Шевченківський (0,33) 3) Городищенський (0,32) 4) Уманський (0,31) 5) м. Умань (0,28) 6) м. Золотоноша (0,28) 7) Черкаський (0,28) 8) Смілянський (0,24) 9) м. Канів (0,23) 10) Лисянський (0,23) 11) Шполянський (0,22) 12) Тальнівський (0,22) 13) Монастирищенський (0,21)
Райони з низьким рівнем сталості розвитку (значення інтегрального показника від 0 до 0,2)	
1) Черкаський (0,2) 2) Монастирищенський (0,20) 3) Жашківський (0,19) 4) Звенигородський (0,19) 5) м. Золотоноша (0,17) 6) Канівський (0,09) 7) Золотоніський (0,07) 8) Смілянський (0,07) 9) м. Канів (0,06) 10) Городищенський (0,06) 11) Драбівський (0,06) 12) Кам'янський (0,06) 13) Лисянський (0,06) 14) Маньківський (0,06) 15) Тальнівський (0,06) 16) Христинівський (0,06) 17) Чорнобаївський (0,06) 18) Шполянський (0,06) 19) Чигиринський (0,05) 20) м. Ватутіне (0,04)	1) м. Ватутіне (0,19) 2) Кам'янський (0,17) 3) Жашківський (0,08) 4) Звенигородський (0,07) 5) Христинівський (0,07) 6) Чигиринський (0,07) 7) Чорнобаївський (0,07) 8) Драбівський (0,06) 9) Маньківський (0,06)

*Складено авторами.

Так, якщо в 2008 р. налічувалося лише одне місто (м. Черкаси) з високим рівнем сталого розвитку та п'ять міст і районів із середнім рівнем, то в 2012 р. відповідно – чотири і тринадцять. Кількість районів Черкаської області із високим рівнем інтегрального показника сталого

розвитку в 2012 р. порівняно з 2008 р. збільшилася в три рази; кількість районів із середнім значенням інтегрального показника сталого розвитку за аналогічним зіставленням збільшилася в 1,6 разу.

Групування міст і районів, що характеризуються високим та середнім рівнем інтегрального показника сталого розвитку, наведено в табл. 2.13.

Таблиця 2.13

Ранжування міст і районів Черкаського регіону із середнім та високим рівнем сталості розвитку за 2008 – 2012 рр.*

Міста і райони Черкаського регіону з середнім та високим рівнем сталості розвитку				
2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	м. Черкаси	м. Черкаси	м. Черкаси	м. Черкаси
м. Сміла	м. Сміла	м. Сміла	м. Сміла	м. Сміла
м. Умань	м. Умань	м. Умань	м. Умань	м. Умань
Катеринопільський	м. Золотоноша	м. Золотоноша	м. Золотоноша	м. Золотоноша
Корсунь-Шевченківський	Корсунь-Шевченківський	Катеринопільський	м. Канів	м. Канів
Монастирищенський	Монастирищенський	Корсунь-Шевченківський	Катеринопільський	Катеринопільський
Уманський	Уманський	Монастирищенський	Корсунь-Шевченківський	Корсунь-Шевченківський
	Жашківський	Уманський	Монастирищенський	Монастирищенський
	Звенигородський	Жашківський	Уманський	Уманський
		Кам'янський	Черкаський	Черкаський
		Черкаський	Шполянський	Шполянський
			Городищенський	Городищенський
			Золотоніський	Золотоніський
			Канівський	Канівський
			Лисянський	Лисянський
				Смілянський
				Тальнівський

*Складено авторами за додатками 3 – К

З даних таблиці видно, що лише шість із 26 (23,1%) міст і районів характеризуються досить високими показниками сталого розвитку за аналізованими параметрами впродовж періоду 2008 – 2012 рр.: міста Черкаси, Сміла, Умань та Корсунь-Шевченківський, Монастирищенський та Уманський райони. Стабільні показники в динаміці має Катеринопільський район, який за інтегральним показником сталого розвитку значно поступився зазначеним шістьом лідерам рейтингової таблиці в 2009 р., однак за 2010 – 2012 рр. поліпшив свої позиції.

Таким чином, якщо у 2008 р. міст і районів Черкаського регіону з відносно високими показниками сталого розвитку налічувалося сім, то на

кінець 2012 р. – 17, що в 1,4 разу перевищує значення аналогічного показника 2008 р.

На рис. 2.18 відображено рейтинг семи міст і районів Черкаської області, що мали найвищий рівень за інтегральним показником сталого розвитку протягом всіх аналізованих років.

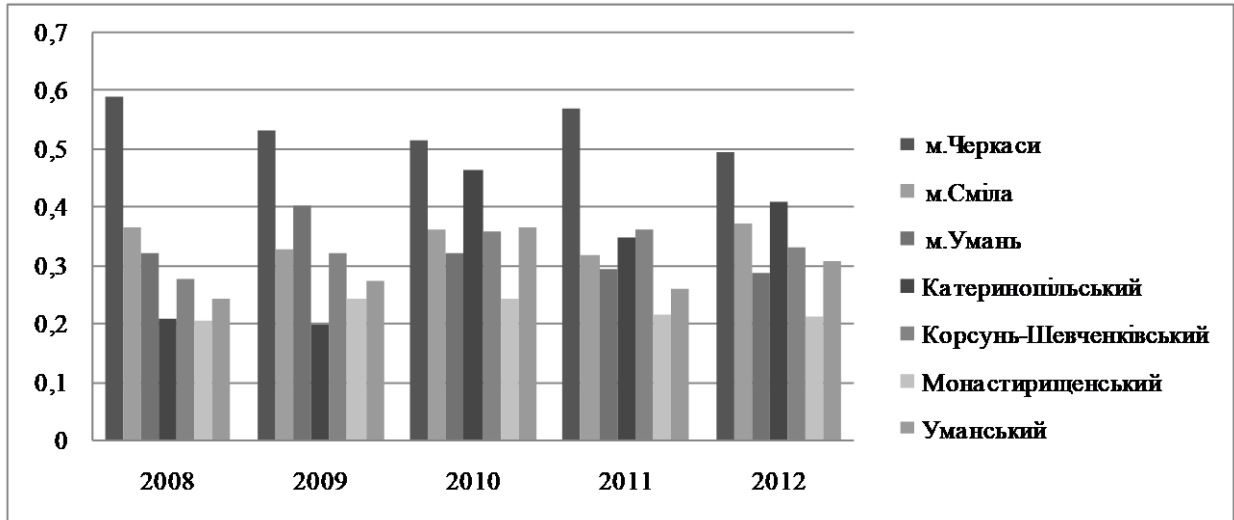

Рис. 2.18. Рейтинг міст і районів Черкаського регіону за інтегральним показником сталого розвитку

Проведений рейтинг міст і районів Черкаського регіону за інтегральним показником сталого розвитку дасть змогу не лише простежувати, який із районів є найбільш потужним за результатами дослідження запропонованих авторами сфер, а й виявити ознаки сталості. Згідно з нерівністю (2.12), наведеною в пункті 1.3, про сталість розвитку можна говорити за наявності приросту інтегрального показника в динаміці аналізованих років.

З рис. 2.18 видно, що протягом 2008 – 2012 рр. найвищим значенням інтегрального показника сталого розвитку характеризується м. Черкаси зі значенням аналізованого індикатора 0,59 в 2008 р. та 0,49 – у 2012 р. Катеринопільський район, маючи невисокий рівень індикатора сталого розвитку в 2008 – 2009 рр. (0,21 – 0,20), досяг значного поліпшення цього показника в 2010 р. – 0,46, після чого розвиток набув циклічної форми: спад у 2011 р. – на 0,11 пункту і підвищення у 2012 р. – на 0,06 пункту. Загалом зауважимо, що жодне із досліджених на рис. 2.16. міст і районів Черкаської області не відповідає критерію сталого розвитку, оскільки інтегральний показник сталого розвитку за жодним з аналізованих економічних суб'єктів не демонструє стабільної позитивної динаміки у 2008 – 2012 рр. Однак детальнішого аналізу заслуговує Корсунь-Шевченківський район, що є єдиним районом, за яким спостерігається приріст інтегрального показника розвитку в 2008 – 2012 рр. Слід

зазначити, що Корсунь-Шевченківський район узяв участь у проекті «Сталий міський розвиток», що дозволило використовувати наявні фінансові та інші ресурси району націлено, тобто з більшою користю, забезпечуючи врахування стратегічних цілей під час прийняття поточних рішень. Щоразу приймаючи рішення щодо залучення інвестицій чи спонсорських засобів регіональних підприємств, розглядаючи бюджет проекту та визначається ступінь сприяння досягненню стратегічної мети.

Проаналізуємо окремо основні міста і райони Черкаського регіону за інтегральним показником сталого розвитку та узагальнювальними індикаторами впливу на значення інтегрального показника. Черкаська область налічує шість основних міст регіонального значення: Черкаси, Смілу, Золотоношу, Канів, Умань та Ватутіне.

Загальний аналіз динаміки узагальнювальних показників основних блоків, під впливом яких формується інтегральний показник сталого розвитку («Економіка», «Соціальна сфера», «Інфраструктура», «Екологія» та «Інновації»), свідчить про те, що слабкою ланкою, яка перешкоджає досягненню сталості розвитку, є блок «Інновації», який не має вагомої державної підтримки. Фінансування інноваційної діяльності суб'єктів господарювання на 80 % відбувається за рахунок власних засобів. Так, середнім значенням узагальнювального показника блоку «Інновації» за 2008 – 2012 рр. є: для м. Черкаси – 0,60; м. Сміла – 0,31; м. Умань – 0,24; м. Золотоноша – 0,08; м. Канів – 0,009; м. Ватутіне – 0,008. У 2012 р. найвищим значенням узагальнювального показника блоку «Інновації» відзначилося м. Черкаси (0,33) і м. Сміла (0,27). Аналіз за роками показав, що отримані результати в 2012 р. є значно меншими від значень 2008 р: у 2,3 і 1,3 разу відповідно за містами. Найнижчим показником інноваційної активності відзначилися міста Ватутіне (0,04) та Канів (0,01).

Більш детально вивчивши інноваційну активність, з'ясували, що обсяг реалізованої інноваційної продукції за межі України в м. Черкаси збільшився в 75 разів у 2012 р. порівняно з 2008 р. (табл. Ж.21 додатка Ж). Негативною тенденцією характеризується величина обсягу фінансування інноваційної діяльності, значення якої у 2012 році зменшилося в три рази порівняно з 2008 р.; аналогічно в 2012 р. зменшилася частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції в 27,9 разу порівняно з 2008 р. (табл. Ж.24 додатка Ж).

Місто Сміла аналогічно м. Черкаси має позитивну динаміку за показником реалізованої інноваційної продукції за межі України: у 2012 р. обсяг реалізованої інноваційної продукції в 1,6 разу перевищив рівень 2008 р. Проте на відміну від м. Черкаси, у м. Сміла у 2012 р. спостерігалось збільшення величини фінансування інноваційної діяльності на 45,5 % порівняно з 2008 р.

Характеристика основних індикаторів блоку «Екологія» дає змогу визначити, що найвищим узагальнювальним показником сталого розвитку за аналізованим блоком характеризується м. Умань – 0,87; міста Ватутіне, Золотоноша, Канів та Сміла мають відносно рівні показники – у межах 0,6–0,67. Найнижчим узагальнювальним екологічним показником відзначається м. Черкаси (0,25). Загалом у Черкаській області на початок 2013 р. нараховувало 150 екологічно небезпечних об'єктів, які належать до різних видів економічної діяльності. Найбільш потужними підприємствами, що негативно впливають на екологічну безпеку регіону, є підприємства хімічної промисловості, енергетики та агропромислового комплексу. До них слід віднести: ПАТ «Азот», ПАТ «Черкаське хімволокно» (Черкаська ТЕЦ), ПрАТ «Миронівська птахофабрика». Два із трьох названих підприємств розміщуються в м. Черкаси. ПАТ «Азот» входить до переліку екологічно небезпечних об'єктів загальнодержавного значення. Одночасно він – стратегічно важливий об'єкт економічного зростання, оскільки є виробником 1/3 всіх добрив в Україні, найбільшим виробником іонообмінних смол та монополістом з виробництва капролактаму в країні [102, с. 48].

За даними Головного управління статистики і Гідрометеорологічної служби України в Черкаській області, ПАТ «Азот» є найбільшим джерелом забруднення, що характеризується такими параметрами: приземні концентрації аміаку перевищують гранично допустиму концентрацію (ГДК) населеного пункту; частка джерел викидів, які оснащені очисними установками, – 29 %; наслідком очищення стічних вод є утворення великої кількості твердих відходів IV класу небезпеки, які важко утилізувати через надмірну їхню кількість. До переліку об'єктів Черкаського регіону, які становлять екологічну небезпеку, входять також підприємства машинобудування, харчової, будівельної, фармацевтичної промисловості, комунального господарства.

За аналізом узагальнювальних показників блоку «Економіка» серед міст Черкаського регіону виділяється м. Черкаси зі значенням 0,71, яке займає лідируючі позиції в цій сфері. Досить вагомими показниками характеризуються також міста Канів (0,3), Умань (0,2) та Сміла (0,2). Основною якісною відзнакою м. Умань є те, що це єдине місто порівняно з іншими аналізованими містами, у якому спостерігається не лише позитивний фінансовий результат діяльності суб'єктів господарювання, а також його позитивна динаміка за 2008 – 2012 рр. (у 2012 р. узагальнювальний економічний показник зріс в 1,8 разу відносно 2008 р.). За цей період інші міста, в основному, характеризувалися збитковістю підприємницької діяльності. За одиничним індикатором обсягу інвестицій в основний капітал на душу населення в 2012 р. позицію лідера займає м. Канів, величина цього

показника перевищує значення аналогічного показника м. Черкаси на 46 % і практично у три рази – м. Ватутіне, яке має найнижчий рейтинг за економічним розвитком.

Чітко виражених економічних аутсайдерів серед аналізованих міст не визначено. Відносно нижчими показниками економічного розвитку визначаються м. Ватутіне (з найнижчими показниками обсягу реалізованих послуг, обороту роздрібною торгівлі, обсягу інвестицій в основний капітал на душу населення) з узагальнювальним показником сталого розвитку за економічною сферою 0,15 та м. Золотоноша з відповідним показником 0,16.

Блок «Соціальна сфера» є блоком найбільш рівномірного та збалансованого розвитку міст Черкаського регіону. За винятком м. Ватутіне, всі інші міста характеризуються узагальнювальним показником сталого розвитку соціальної сфери значенням, що коливається в межах 0,6–0,7 протягом усіх аналізованих років. Зазначимо, що позитивні тенденції в соціальному розвитку міст відбулися за показником безробіття, рівень якого в 2012 р. зменшився порівняно з 2008 р.: у м. Черкаси та м. Золотоноша – в 1,1 разу, м. Ватутіне – в 1,4 разу, м. Канів – в 1,2 разу, м. Сміла – в 2,1 разу, в Умані – в 1,3 разу. Позитивними зрушеннями характеризується зміна середньомісячної заробітної плати, яка спостерігається в усіх містах області, причому в м. Умані в 2012 р. цей показник збільшився в 1,7 разу порівняно з 2008 р., що є найвищим темпом зміни, а в м. Ватутіне – в 1,5 разу, що є найнижчим показником підвищення рівня середньомісячної заробітної плати.

До негативних тенденцій блоку «Соціальна сфера» слід віднести зниження в 2012 р. показника працевлаштування не зайнятих трудовою діяльністю громадян та збільшення чисельності вивільнених працівників через економічні причини порівняно з 2008 р. Якщо за першим показником негативна тенденція спостерігається у всіх досліджених містах, то другим показником має позитивні характеристики у м. Ватутіне (зменшення у 2012 р. чисельності вивільнених працівників у 1,4 разу відносно 2008 р.) та у м. Сміла (зменшення у 2012 році кількості вивільнених працівників у 2,1 разу відносно 2008 р.).

Життєдіяльність соціально-економічного середовища регіону багато в чому залежить від рівня розвитку та надійності інфраструктури. Інфраструктура – це передусім характеристика загальних умов ефективного розвитку матеріального виробництва і соціального життя. Саме створення найкращих умов для виробництва товарів, їх вільного руху та особистого споживання в регіоні і є тією відмінністю, що вирізняє інфраструктуру від інших видів діяльності. Роль інфраструктури в регіональному розвитку полягає у створенні та підтримці стійких зв'язків між окремими суб'єктами регіонального господарства, що зумовлено

досить великою кількістю відокремлених виробників, які працюють на регіональному рівні.

У результаті аналізу узагальнювального показника сталого розвитку блоку «Інфраструктура» виявлено, що найбільш високий рівень узагальнювального показника сталого розвитку інфраструктурної сфери спостерігається в м. Черкаси (значення показника – 0,75) завдяки відносно високій густоті населення і низькій частці старого житла. Так, питома вага капітальних інвестицій у житлове будівництво за 2012 р. становила 57,5 % порівняно з аналізованими містами та 26,6 % відносно міст та районів Черкаського регіону. Відповідно, Черкаси мають значну перевагу за часткою житла, прийнятого в експлуатацію, питома вага якого в 2012 р. становила 60,3 % порівняно з містами та 34 % порівняно з аналізованими економічними суб'єктами Черкаського регіону (табл. Ж.13 додатка Ж).

Узагальнювальний показник сталого розвитку за інфраструктурним блоком м. Канів у 2012 р. становив 0,42. Позитивно вплинуло на розвиток цього показника збільшення забезпеченості населення житлом у середньому на одну особу та пасажирообороту автотранспортних підприємств у сім разів порівняно з аналогічним показником 2008 р. (табл. Ж.15 Додатка Ж).

Інші досліджувані міста – Ватутіне, Золотоноша, Сміла та Умань – мають значення узагальнюваного показника сталого розвитку за інфраструктурною сферою відповідно 0,23; 0,29; 0,28 та 0,24. Дослідження показало, що конкурентною перевагою м. Умань за досліджуваним блоком за останні три роки (2010 – 2012 рр.) є величина введеного в експлуатацію житла (посідає друге місце після м. Черкаси). На розвиток інфраструктури м. Умань значний вплив чинить його культурна спадщина. Так, єврейський хасидизм є базою щодо інвестицій в економіку регіону, щорічне зростання потоку прочан стимулює капіталовкладення в місто як з боку державного, так і обласного бюджету, приміром, Постановою Кабінету Міністрів України від 20. 06. 2011 р. №723 було виділено значну суму коштів на капітальний ремонт центру міста, ремонт доріг, придбання нового транспорту, на спеціальну сміттєзбиральну техніку тощо. До позитивних зрушень інфраструктурного розвитку м. Золотоноша слід віднести збільшення вантажообороту автотранспортних підприємств, рівень якого протягом 2008 – 2012 рр. є досить високим (приблизно 0,3) порівняно з іншими містами обласного значення, не враховуючи показник м. Черкаси.

Проаналізовані комплексні показники за блоками «Економіка», «Соціальна сфера», «Інфраструктура», «Екологія» та «Інновації» узагальнюються в інтегральному показнику сталого розвитку міст. На рис.

2.19 зображено динаміку інтегрального показника сталого розвитку досліджуваних міст за 2008 – 2012 рр.

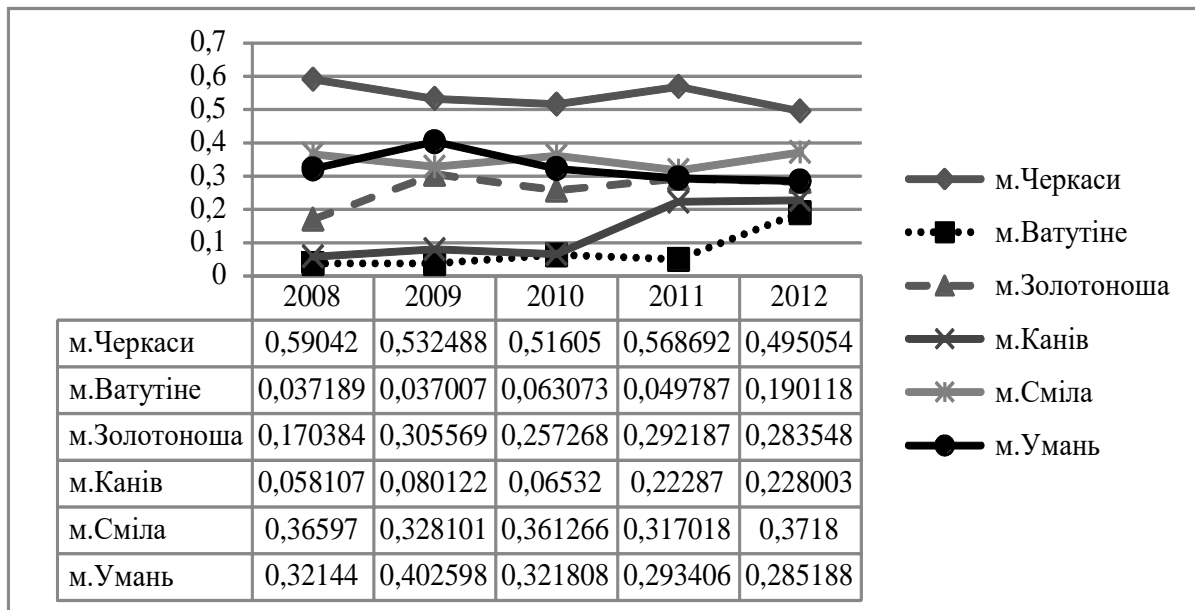

Рис. 2.19. Динаміка інтегрального показника сталого розвитку за містами Черкаського регіону

З рисунка видно, що протягом 2008 – 2012 рр. лідируючі позиції займає м. Черкаси, інтегральний показник сталого розвитку якого за аналізований період у середньому становить 0,5. Місто Сміла має хвилеподібну лінію графіка, що свідчить про відсутність стабільних тенденцій розвитку. Така ситуація характерна для економічних суб'єктів, які не мають чітко сформованої стратегії розвитку та функціонування яких здебільшого базується на принципі оперативної орієнтації на ситуацію. Найнижчим рівнем інтегрального показника сталого розвитку характеризується м. Ватутіне, аналізований індикатор якого протягом 2008 – 2011 рр. був близький до нульового значення.

Підводячи підсумки аналізу інтегрального показника розвитку шести міст обласного значення Черкаського регіону, зазначимо:

1) місто Черкаси характеризується значними перевагами розвитку з-поміж інших міст протягом усіх п'яти досліджуваних років. Однак цей розвиток не можна чітко віднести до сталого, оскільки він не відповідає принципам постійності та стабільності. Інтегральний показник сталого розвитку 2008 р. є на 0,1 ум. од. вищим за значення 2012 р. Для періоду 2008 – 2010 рр. визначено знижувальний тренд соціально-економічного та інноваційного розвитку міста; позитивною динамікою цього періоду став інфраструктурний та екологічний розвиток, що демонструє підвищувальний тренд узагальнювальних показників сталого розвитку (табл.3.3 – 3.4 додатка 3); період 2010 – 2011 рр. характеризується

пожвавленням показників сталого розвитку: позитивна динаміка простежується за всіма досліджуваними блоками, за винятком інфраструктурної компоненти; загальний рівень сталості розвитку в 2012 р. зменшився переважно за рахунок скорочення обсягів інноваційної діяльності, зменшення деяких показників соціального розвитку та екологічної забезпеченості.

2) в місті Умань за аналізований період слід виділити два чітко виражених часових періоди: 2008 – 2009 рр. – сталий розвиток міста за всіма оцінними критеріями; 2009 – 2012 рр. – поступове зменшення комплексних показників сталого розвитку;

3) місто Сміла характеризується хвилеподібним розвитком досліджуваних показників аналізованого періоду;

4) місто Золотоноша за результатами аналізу інтегрального показника сталого розвитку у 2008 – 2012 рр. також не відповідає критеріям сталості розвитку, тенденція зростання/зниження показників, відібраних для аналізу, не має стабільного спрямування;

5) міста Ватутіне та Канів відзначаються найнижчим рівнем сталого розвитку порівняно з іншими містами регіону. Однак слід підкреслити, що розвиток м. Канів характеризується нестійкою динамікою показників за аналізований період у 2010 – 2012 рр., тоді як для більшості міст цього періоду характерним було скорочення показників, що характеризують сталий регіональний розвиток.

Поряд із проведенням порівняльного аналізу сталого розвитку шести міст Черкаського регіону, доцільним є дослідження і двадцяти районів. Узагальнювальні показники сталого розвитку районів Черкаської області за основними сферами (економічною, соціальною, інфраструктурною, екологічною та інноваційною) наведено на рис. 2.20.

У 2012 р. найбільш чітко відповідала критеріям сталого розвитку екологічна компонента порівняно з іншими досліджуваними компонентами. Такий результат пов'язаний із значною актуалізацією проблем екологічної безпеки останніх років. Черкаська область належить до тих регіонів України, що має певний природний, економічний потенціал, який знаходиться в антропоцентричній системі та за певних умов має антагоністичний характер. Хоча Черкаський регіон вважається сільськогосподарським, однак має потужний виробничий комплекс із високорозвиненою хімічною та машинобудівною галузями, що здійснює відповідний тиск на навколишнє середовище. Найвищим комплексним показником екологічної сфери характеризуються Звенигородський та Корсунь-Шевченківський райони (0,797 і 0,793 відповідно), за рахунок значної частки відтворення лісів та незначної кількості утворених відходів.

Найменший показник (0,54) має Черкаський район, у якому відмічено значну кількість викидів.

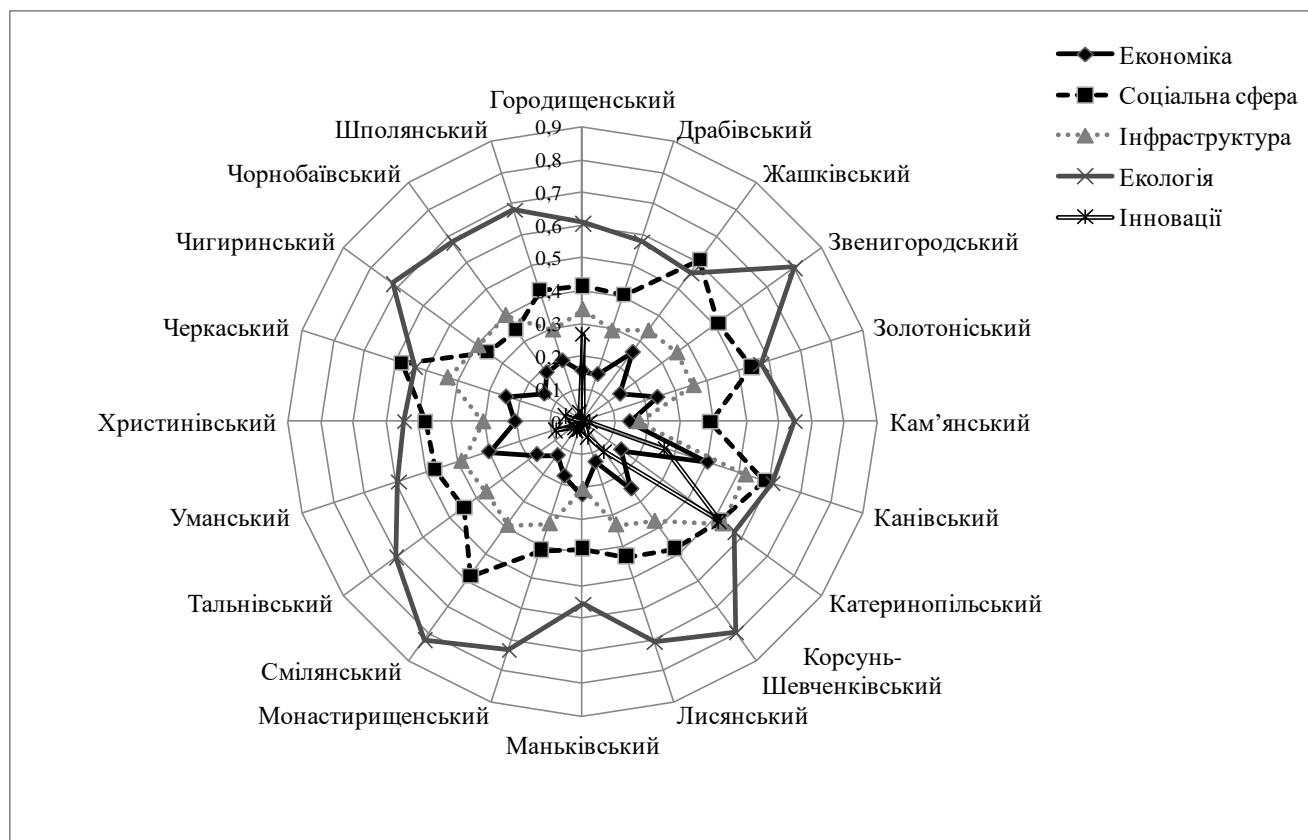

Рис. 2.20. Динаміка зміни узагальнювальних показників сталого розвитку за основними сферами районів Черкаського регіону у 2012 р.

За блоком «Соціальна сфера» значного рівня досягли Канівський, Жашківський та Черкаський райони з узагальнювальними показниками розвитку 0,58; 0,61; 0,58 відповідно. В основному, на результативність показників у 2012 р. порівняно з 2008 р. вплинула позитивна тенденція зменшення рівня безробіття: у Канівському районі – у 1,2 разу, у Жашківському районі – у 2,1 разу, у Черкаському районі – у 1,1 разу. Слід відзначити позитивні зміни у зменшенні чисельності вивільнених працівників через економічні причини у 2012 р. порівняно з 2008 р.: у Черкаському та Жашківському районах – у 2,6 разу, Звенигородському – у 3,6 разу та Смілянському районі – у 2,1 разу.

Найбільш високий рівень розвитку інфраструктури був відзначений у Канівському та Катеринопільському районах. Значною перевагою Катеринопільського району є збільшення вантажообороту автотранспортних підприємств, який у 2012 р. перевищив аналогічний показник Чернобаївського району (що за цим показником серед районів посідає друге місце) у 3,3 разу. Канівський район займає також лідируючі позиції за показником забезпеченості населення житлом.

За показниками блоку «Економіка» найбільш потужними в 2012 р. були Черкаський та Золотоніський райони з узагальнювальним показником 0,24, і Жашківський район – 0,26. Основними індикаторами, що вплинули на підвищення рівня узагальнювального показника блоку «Економіка» цих районів порівняно з іншими районами Черкаського регіону, є величина прямих іноземних інвестицій та оборот роздрібною торгівлі.

Простежується спадна динаміка інноваційного розвитку, який у багатьох районах Черкаського регіону дорівнював нулю, що свідчить про відсутність активної інноваційної діяльності з різних причин, переважно через відсутність фінансування. Це такі райони, як Драбівський, Жашківський, Звенигородський, Маньківський, Христинівський, Чигиринський та Чернобаївський. Найвищим показником інноваційного розвитку (0,51) характеризується Катеринопільський район, у якому за 2012 р. 50,6 % від обсягу реалізованої промислової продукції становила інноваційна продукція, враховуючи, що фінансування інноваційної діяльності за останні два роки відсутнє. На регіональному рівні нині розробляються програми, спрямовані на інноваційний розвиток регіону загалом та його районів зокрема. Основне завдання регіональної влади полягає в забезпеченні зростання економічного потенціалу за рахунок істотного збільшення частки інновацій у промисловому виробництві.

Аналіз інтегральних показників сталого розвитку районів Черкаської області засвідчує необхідність здійснення дослідження з двох різних позицій: 1) виявлення районів, які мали значні показники розвитку протягом всього аналізованого періоду – 2008 – 2012 рр.; 2) виявлення районів, для яких характерним є активізація розвитку та його інтенсифікація в останні роки досліджуваного періоду (в основному, це 2011 – 2012 рр.). Необхідність двоякої характеристики зумовлена збільшенням кількості районів із середнім та високим рівнем сталості розвитку на кінець аналізованого періоду (рис. 2.21). З рисунка видно, якщо в 2008 р. в Черкаському регіоні налічувалося лише 35 % районів, які характеризувалися середнім (від 0,2 до 0,4) та високим рівнем сталого розвитку (від 0,4 і вище), то в 2012 р. таких районів – 85 %. До районів Черкаського регіону з найнижчим рівнем інтегрального показника сталого розвитку, який у 2008 – 2012 рр. коливався в межах 0,06, слід віднести Драбівський, Маньківський, Христинівський, Чигиринський, Чернобаївський райони.

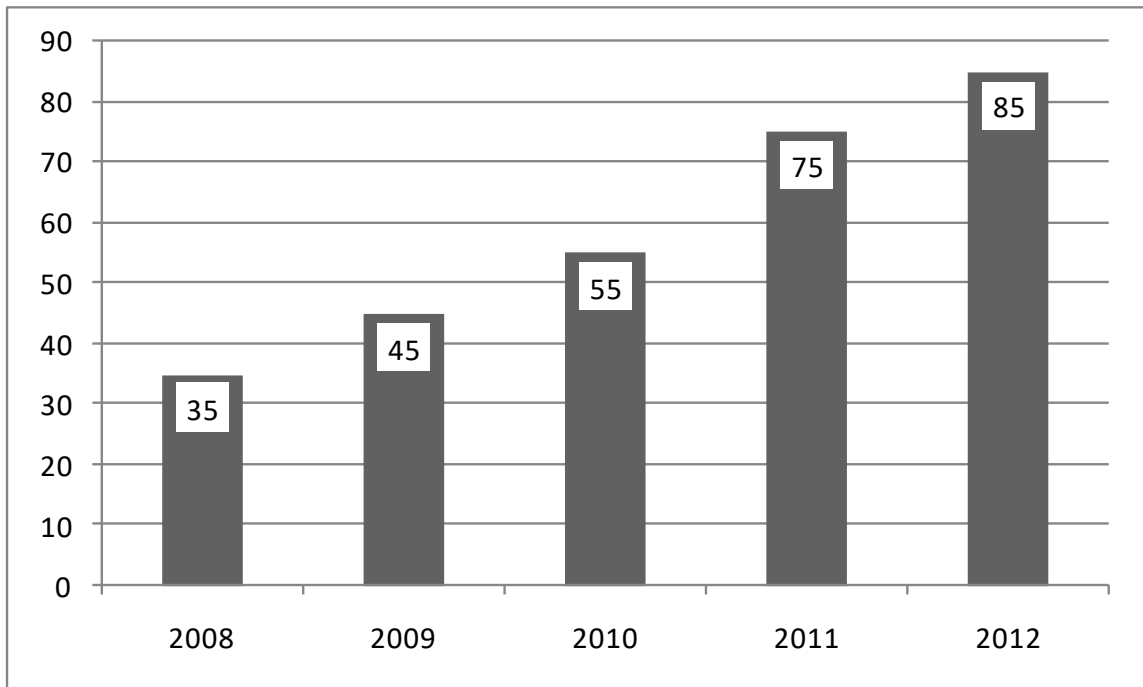

Рис. 2.21. Частка районів Черкаського регіону із середнім та високим рівнем сталого розвитку за 2008 – 2012 рр.

Серед двадцяти досліджуваних районів виокремлюються чотири райони, які мали в середньому стабільний розвиток протягом аналізованого періоду: Корсунь-Шевченківський район (інтегральний показник сталого розвитку за 2008 р. – 0,28, за 2012 р. – 0,33); Монастирищенський район (показник сталого розвитку за 2008 р. – 0,2, за 2012 р. – 0,21); Уманський район (показник сталого розвитку за 2008 р. – 0,24, за 2012 р. – 0,31); Катеринопільський район (показник у 2008 р. становив 0,21, у 2012 р. – 0,41).

Райони, які активізували свою діяльність в останні роки досліджуваного періоду і на кінець 2012 р. досягли значних результатів сталості розвитку, що підтверджується інтегральними показниками, автори пропонують розділити на дві групи:

- 1) райони, які відповідають критеріям сталого розвитку;
- 2) райони, які мають потенціал сталого розвитку.

До першої групи районів слід віднести Городищенський, Золотоніський та Канівський райони. За інтегральним показником сталого розвитку аналізованих районів простежується стабільна позитивна динаміка протягом 2008 – 2012 рр. За таких умов, які враховують відсутність негативних тенденцій протягом аналізованого періоду, райони було віднесено до групи районів сталого розвитку (рис. 2.22).

Рис. 2. 22. Динаміка інтегрального показника сталого розвитку районів, що відповідають критеріям сталого розвитку в 2008 – 2012 рр.

Можна констатувати, що розвиток цих трьох районів має незначну динаміку протягом 2008 – 2010 рр. та різке зростання в період 2011 – 2012 рр., особливо це стосується міста Канів, інтегральний показник сталого розвитку якого на кінець 2012 р. перевищив аналогічний показник 2008 р. на 0,34 ум. од. Серед аналізованих районів найнижчі позиції займає Городищенський район, темп зростання інтегрального індикатора якого в 5,5 разу більший у 2012 р. порівняно з 2008р. Темп зростання інтегрального індикатора Золотоніського району в 2012 р. у 6,5 разу перевищив рівень 2008 р.

До другої групи районів, динаміка сталості розвитку яких характеризується відсутністю єдиного спрямування, автори відносять: Лисянський, Смілянський, Тальнівський, Черкаський та Шполянський райони, динаміку інтегрального індикатора яких зображено на рис. 2.23.

Як видно з рисунка, можна виділити два райони-лідери. Це насамперед Шполянський район, який має негативну тенденцію сталого розвитку за проаналізованим інтегральним індикатором лише в розрізі 2008 – 2009 рр., у подальшому відмічено стабільне зростання; порівнюючи розвиток району в 2012 і 2008 рр., потрібно відзначити перевищення інтегрального індексу сталого розвитку в 3,6 разу.

Аналогічними тенденціями характеризується сталий розвиток Черкаського району, який поступається за інтегральним показником сталого розвитку Шполянському району (станом на 2012 р.) на 0,06 ум. од. (табл. И.1 додатка И).

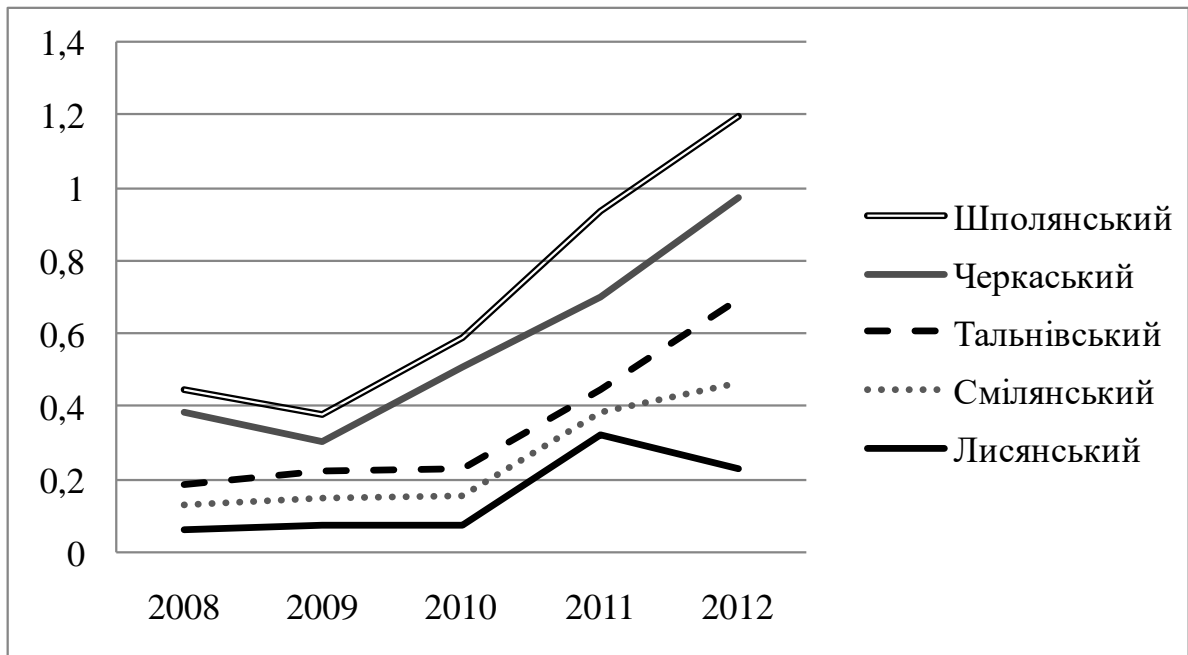

Рис. 2.23. Динаміка інтегрального індикатора сталого розвитку районів, які мають потенціал сталого розвитку

Тальнівський район має нижчі одиничні показники розвитку за визначеними блоками відносно проаналізованих районів, однак позитивна тенденція до зростання за останні три роки окресленого періоду також указує на перспективи майбутнього сталого розвитку.

Смілянський та Лисянський райони до 2011 р. розвивалися практично на одному рівні, з деякою перевагою Смілянського району, переважно за рахунок розмірів території, кількості наявного населення, порівняно незначного рівня безробіття та за рахунок більш розвиненої інфраструктури. Наступний 2012 р. для Смілянського району став продовженням динамічного стабільного розвитку, а для Лисянського району – значним спадом – у 1,4 разу рівень сталого розвитку (за розрахованим інтегральним індикатором) цього району зменшився порівняно з минулим роком, тобто район має проблеми щодо виходу на траєкторію сталого розвитку.

Підводячи підсумок аналізу сталого розвитку міст і районів Черкаського регіону, констатуємо, що в більшості міст і районів за період 2008 – 2012 рр. ця динаміка мала підвищувальний тренд, проте критеріям сталості відповідає розвиток у Канівському, Золотоніському та Городищенському районах. Також слід відзначити Шполянський і Черкаський райони з точки зору наявності значного потенціалу сталого розвитку. Найменш стійким виявився розвиток Драбівського, Маньківського, Христинівського, Чигиринського та Чорнобаївського районів.

З'ясовано, що в економіці Черкаського регіону сформувалися три групи факторів, що порушують його стійке становище. Перша група факторів зумовлена частковим виведенням капіталу та інших ресурсів із тих видів діяльності, які є традиційними для економіки регіону (хімічна промисловість, машинобудування, сільське господарство, будівництво) які виявляються в стані нестійкості й «передають», у свою чергу, ланцюгами коопераційних взаємодій у сполучені галузі. Відбувається порушення сталого й ефективного функціонування підприємств у всьому ланцюзі від видобутку сировини й переробки до роздрібної торгівлі. Подібна ситуація викликана тим, що місцеві товаровиробники виявилися неконкурентоспроможними порівняно з деякими вітчизняними та іноземними фірмами. У загальному випадку факторами нестійкого розвитку виступають: зниження або уповільнене зростання обсягів реалізації продукції; зниження або відсутність інноваційної активності регіональних підприємств; зниження попиту на продукцію місцевих товаровиробників через її незадовільну якість і високі ціни.

Друга група факторів, що порушує стале становище економіки, пов'язана з активним формуванням нових видів діяльності переважно у сфері послуг: інформаційні технології та зв'язок, пасажироперевезення, торгівля, перевезення вантажів, туризм та ін. Сфера послуг у регіоні активно розвивається у зв'язку з підвищеним попитом населення та відсутністю іноземних конкурентів. Однак на стадії формування й розвитку сфери послуг у регіоні спостерігаються підвищені ризики, пов'язані зі стихійними процесами: переділом власності, значним зростанням цін, порушенням прав споживачів тощо. Ці фактори також знижують сталість розвитку регіону.

Третя група факторів зумовлена якістю регулювання процесів розвитку на етапах життєвого циклу реструктуризованих галузей та видів діяльності. Як показує світовий досвід, підвищення сталості розвитку багато в чому залежить від інтеграційних та коопераційних процесів, які в регіоні ще не набули значної інтенсивності.

Динамічний розвиток Черкаського регіону потребує інтенсифікації заходів у напрямках збереження та розбудови економіко-екологічного потенціалу регіону; досягнення збалансованості галузевої структури з огляду на наявні людські, інституційні, фінансові, матеріальні та природні ресурси; формування якісних інструментів підвищення соціального рівня; розбудови інфраструктури, а також запровадження дієвих механізмів реалізації заходів щодо розвитку інноваційної діяльності підприємств за підтримки державних органів влади.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ

3.1. Відтворювальний підхід до управління соціально-економічним розвитком регіонального комплексу

Структурна трансформація як невід'ємна й обов'язкова складова економічної політики цілком природно стосується регіонального рівня економіки. У рамках колишньої централізовано-планової системи регіони, а точніше – їхні владні структури, як правило, виконували організаційно-політичні функції з упорядкування функціонування й розвитку регіонального господарського комплексу. В умовах ринкової економіки регіон стає повноцінним суб'єктом ринкових відносин..

Процес підвищення статусу регіонів, їхньої господарської самостійності, характерний для періоду ринкових відносин, обумовив застосування відтворювального підходу, який дає змогу розглядати регіон не тільки як підсистему соціально-економічного комплексу країни, але і як відносно самостійну його частину із закінченим циклом відтворення, з особливими формами прояву стадій відтворення і специфічними особливостями проходження соціальних і економічних процесів.

Сутність процесу відтворення в регіональному розвитку визначається взаємозалежністю стадій виробництва, обміну і споживання матеріальних благ. Наявність усіх фаз відтворювального циклу, їхня відносна завершеність у просторі і в часі дозволяють розглядати регіон як відтворювальну систему, в якій проявляються основні структурні залежності, а також механізм самоорганізації, самоуправління економічної відтворювальної системи, формування основних факторів саморозвитку.

Сполучення інерційності, внутрішньої суперечності, динамічності та конфліктності притаманні регіональним процесам відтворення. Це пов'язано з тим, що постійно "стикаються" новітні та застарілі структури, соціальні, духовні та економічні процеси, прогресивні та традиційні управлінські методи. Розвиток організаційних принципів відтворювальних процесів відбувається циклічно: вони зароджуються, формуються, досягають зрілості, трансформуються. Кожний цикл має свої якісні параметри. Перехід від одного циклу до іншого спричиняє зростання ступеню внутрішньої організації та збалансованості всіх елементів. Підійшовши до фази зрілості, регіональні процеси відтворення поступово зазнають змін.

Головною перевагою цього підходу є те, що він ґрунтується, з одного боку, на визнанні спільності територіальної економіки з економікою держави, а з другого – на відносній відособленості відтворювального процесу в регіоні. Сутність регіонального процесу відтворення розкривається в процесі регенерації якісно нового ступеня кругообігу фінансових, матеріально-

речовинних, трудових ресурсів регіону, що спрямовуються на забезпечення умов відтворення, а інші на забезпечення діяльності відтворювального процесу.

Ідеї відтворювального підходу до вивчення регіональної економіки були висунуті в працях Р.І. Шніпера, Д. Стеценка, С. Доргунцова, М. Долішнього, В. Трегобчука, М. Хвесика та ін. На думку авторів, відтворювальний підхід до управління економікою регіону фактично не був затребуваний адміністративно-командною системою, яка не враховувала такі аспекти відтворення, як:

- виявлення територіальне поділу праці, що є характерним для міжрегіональних зв'язків;
- невідповідність обсягу регіональних ресурсів і виробленого валового продукту на його основі;
- між національним доходом, що виробляється в регіоні та тим, що використовується не існує прямої залежності;
- диспропорції між сферами і галузями як прояв помилкової регіональної спеціалізації в умовах сформованого поділу праці;
- особливості структури використаного національного доходу.

Вивчення праць названих вище авторів дозволяє визначити основні методологічні положення теорії регіонального відтворення, що мають принципове значення для управління регіональними комплексами в структурних трансформаціях і здійснення регіональних структурних перетворень:

– регіональний відтворювальний процес, що охоплює стадії виробництва, розподілу, обміну і споживання (відтворювальна структура регіону), є основоположним у дослідженні регіональних систем, організації управління і планування їхнього соціально-економічного розвитку;

– економіка регіонів розглядається як система взаємодіючих суб'єктів (інституційних одиниць) – комерційних фінансових і нефінансових організацій, некомерційних організацій різних форм власності і організаційно-правових форм, установ сектору державного управління, домашніх господарств, між якими існують матеріальні, фінансові, інформаційні та інші зв'язки;

– процес регіонального відтворення, з одного боку, являє собою підсистему суспільного відтворення, з другого – інтегрує одиничні відтворювальні процеси на рівні інституційних одиниць;

– регіональний відтворювальний процес включає розширене відтворення продуктивних сил території, яке повинне мати комплексний характер і забезпечувати пропорційність і взаємозв'язок розвитку всіх факторів виробництва в регіоні, що відображають найбільш раціональну структуру регіональної економіки, оптимальні пропорції розвитку її секторів і галузей (сегментів) в умовах трансформаційних змін.

Ефективна перебудова структури економіки можлива за умови забезпечення пропорційного розвитку всіх елементів регіональної системи в процесі управління регіональним розвитком. Для відображення сутності усіх регіональних та міжрегіональних господарських зв'язків необхідно визначитись з пропорціями та індикаторами регіонального процесу відтворення, які коректно та однозначно відображають процеси і явища соціально-економічного

розвитку, що формуються в господарських одиницях регіону та за його межами в процесі розширеного виробництва та відтворення.

Залежно від характеру взаємозв'язку між різними елементами відтворювального процесу виділено сім груп пропорцій (загальноекономічні, структуроутворювальні, демографічні, соціально-економічні, економіко-екологічні, інноваційно-технологічні, фінансово-економічні), дослідження яких спрямоване на виявлення комплексності в розвитку економіки регіону.

В процесі розширеного відтворення визначаються системні пропорції, які направлені на підвищення ефективності використання економічного та соціального потенціалу регіональних соціально-економічних систем, сталий, рівноважний розвиток всіх підсистем регіону та досягнення пріоритетних цілей соціального та економічного розвитку держави. Дослідження пропорцій регіонального відтворення спрямоване на виявлення комплексності в розвитку економіки регіону.

Нині відсутня єдина точка зору щодо визначення, зокрема, регіонального комплексу. Початкові концептуальні положення про структуру регіональних комплексів були розроблені Н.Н. Колосовським, який відкрив особливу форму здійснення господарської діяльності – районний виробничо-регіональний комплекс, визначивши його так: «Виробничим комплексом називається таке економічне (взаємообумовлене) поєднання підприємств в одній промисловій точці або в районі загалом, при якому досягається певний економічний ефект за рахунок вдалого (планового) підбору підприємств відповідно до природних економічних умов району, його транспортного і економіко-географічного положення» [116, с. 189].

А.Т. Хрущев визначає «галузевий промисловий комплекс» як взаємообумовлене поєднання органічно пов'язаних між собою підприємств на певній території відповідно до особливостей її економічних та природних ресурсів і транспортно-географічного положення, що забезпечує необхідний економічний результат, тобто отримання заданого обсягу продукції при мінімальних приведених витратах. Він виділяє п'ять ознак галузевих комплексів:

1. Єдність і взаємодія підприємств.
2. Прив'язка підприємств до певної території.
3. Загальна інфраструктура.
4. Відповідність підприємств місцевим економічним і природним умовам.
5. Досягнення ефективності за рахунок пропорційності структури виробництва

Можна відзначити, що наведені вище визначення акцентують увагу, перш за все, на промисловому аспекті організації регіональної соціально-економічної системи і недостатньо відображають її очевидну глобальну мету – забезпечувати якість життєдіяльності населення регіону на рівні, що визнається як достатній.

На наш погляд, розглядаючи регіональний комплекс в контексті структурних трансформацій, необхідно виділити два його основні аспекти –

структурний і функціональний. У структурному відношенні регіональним комплексом є сукупність соціально-економічних інститутів, локалізованих на території регіону, які перебувають у певному взаємозв'язку і взаємозалежності. У функціональному аспекті господарський комплекс забезпечує здатність регіону сприйняти навантаження з боку підприємств, організацій, розташованих на його території, а також населення, що там проживає.

Показники, що характеризують таке «навантаження» на територію, можуть бути зведені в чотири групи:

- ресурсні навантаження, у першу чергу на людський капітал, що є основним міжгалузевим ресурсом, необхідним для розвитку всіх виробництв регіону. Сюди ж належать фінансово-кредитні й інформаційні ресурси;

- інвестиційне навантаження, пов'язане із додатковим обсягом проектних і дослідних робіт територіальних проектних організацій, підвідомчих цьому адміністративно-територіальному утворенню;

- екологічні навантаження, тобто ті екологічні наслідки, які можуть виникнути в результаті впливу виробництва на компоненти природного середовища;

- функціональні навантаження – це, по-перше, додаткові організаційні функції для всіх ланок структури управління регіону, обумовлені зростаючим обсягом робіт, пов'язаних із прийняттям і здійсненням управлінських рішень; по-друге, навантаження на інфраструктурну систему регіону, які виявляються у виникненні нового обсягу робіт для вже існуючих інфраструктурних об'єктів.

Залежно від функціонального призначення можна виділити такі інститути регіонального комплексу:

- 1) інститути, що забезпечують розширене регіональне відтворення.
- 2) інститути, що забезпечують ефективне функціонування локальних відтворювальних циклів.
- 3) інститути, що забезпечують вирішення соціальних проблем у регіоні.

Суттєво важливо визначити, що регіональні відтворювальні пропорції мають різний рівень локалізації. У зв'язку із цим відтворювальний підхід припускає виділення в межах регіонального комплексу сукупності відтворювальних циклів, що замикаються в межах геоекономічних полів різного рангу. Набір і функціональні особливості локальних відтворювальних циклів для кожного територіально-адміністративного утворення змінюються залежно від рівня розвитку соціально-економічного потенціалу, цілей і завдань розвитку господарства, соціальних завдань.

Відтворювальний цикл із високим рівнем локалізації здійснює свій кругообіг, проходячи через усі фази регіонального відтворювального процесу (рис. 3.1).

Відтворювальні цикли з високим рівнем локалізації як відносно самостійні структури є єдиною системою взаємопов'язаних і взаємодіючих циклів, що забезпечує умови для взаємодії всіх ланок регіонального комплексу.

Рис. 3.1. Відтворювальні цикли з високим рівнем локалізації

Роль відтворювальних циклів з високим рівнем локалізації в регіональному відтворювальному процесі визначається такими особливостями:

1. Зв'язок відтворювальних циклів з усіма фазами регіонального відтворювального процесу, мета якого – сприяти нормальному розвитку і функціонуванню відтворювального процесу. Це свідчить про те, що через відтворювальні цикли регіональні центри прийняття рішень впливають на напрями комплексного економічного і соціального розвитку регіону.

Важливе значення має й вплив на розподільні відносини в регіоні:

- 1) розподіл регіональних ресурсів;
- 2) створення умов для здійснення міжгалузевого міжрегіонального розподілу матеріальних і товарних ресурсів;
- 3) розподіл і перерозподіл чистого продукту;
- 4) формування грошових доходів і витрат населення.

Необхідно також відзначити безперервний характер відтворювальних циклів, який виявляється в тому, що практично неможливо визначити початок і кінець процесу їхнього відтворення. Він постійно підтримується господарською системою регіону і в той же час створює умови для нормального господарського життя і вирішення соціальних проблем усіма асоційованими на території підприємствами, об'єднаннями й організаціями.

2. Відтворювальні цикли впливають на соціально-економічний розвиток підприємств і об'єднань в умовах структурної перебудови економіки, стимулюючи поєднання інтересів цих виробництв із завданнями комплексного розвитку регіону.

Планово регульовані відтворювальні цикли сприяють вирішенню ряду організаційно-економічних і соціальних завдань на регіональному рівні з

урахуванням інтересів і можливостей усіх асоційованих на території підприємств і об'єднань. При цьому слід враховувати динамічність відтворювальних циклів, їхню схильність до зовнішнього і внутрішнього впливу. Динамічний характер відтворювальних циклів виявляється в постійному русі їхніх кількісних і якісних характеристик під впливом науково-технічного прогресу і зміни попиту.

3. Результатом планового управління відтворювальними циклами з високим рівнем локалізації є комплексний економічний і соціальний розвиток регіону, формування пропорцій, які найбільшою мірою відповідають завданням підвищення рівня життя людей.

Серед пріоритетних напрямів трансформаційного регіонального розвитку, що є максимально чутливими до впливу відтворювальних циклів слід виокремити три основних, - удосконалення структури економіки на основі її інтенсивного розвитку, підвищення добробуту населення в контексті поліпшення соціальної структури, оптимальне використання потенціалу територій та збереження навколишнього середовища.

Локальні відтворювальні цикли мають чітку територіальну визначеність. Їхній вплив поширюється на об'єкти стратегічного планування й управління. Тільки за наявності всіх необхідних інститутів для виконання планово-управлінських функцій виникає реальна можливість управляти системою локальних відтворювальних циклів в умовах структурної перебудови регіональних систем, що припускає [229, с. 197]:

- визначення необхідних пропорцій між економічними і соціальними процесами розвитку регіону;
- установлення залежності між ресурсними можливостями регіону і ефективністю функціонування економіки;
- надання можливості концентрації невикористаних капіталовкладень та їхньої структуризації відповідно до завдань економічного і соціального розвитку;
- здійснення єдиної природоохоронної політики на основі об'єднання ресурсних і економічних можливостей підприємств;
- розробку і здійснення єдиної для всіх підприємств регіональної стратегії розвитку виробничої інфраструктури;
- збільшення виробництва, розширення асортименту і підвищення якості споживчих товарів;
- комплексне і ефективне використання трудових ресурсів;
- проведення політики ресурсозбереження;
- підвищення ефективності передпланової, проектної, планової і управлінської діяльності;
- удосконалення бюджетного планування в регіоні;
- поліпшення продовольчого забезпечення населення регіону;
- комплексне використання вторинної сировини і відходів виробництва;
- проведення природоохоронної політики.

В регулюванні соціально – економічних процесів слід визначити такі особливості сучасного відтворювального процесу: циклічність виробництва, яка потребує державного регулювання диспропорцій; перелив капіталу між галузями економіки в процесі пошуку вищої норми та маси прибутку, концентрація та інтеграція виробництва; поглиблення регіонального поділу праці під впливом науково-технічного прогресу та ін. Таким чином, структурні трансформації в регіональних системах набувають важелів, що дають змогу погоджувати територіальні й галузеві інтереси і забезпечити комплексне вирішення всіх аспектів регіонального відтворювального процесу.

3.2. Збалансованість і пропорційність розвитку регіональних соціально-економічних систем

Збалансований розвиток сфер і галузей економіки забезпечує динамічне економічне зростання та спричиняє структурну стійкість економічного та соціального розвитку регіону.

Збалансоване та оптимальне функціонування економіки регіонів базується на основних постулатах економічної теорії і, перш за все, на теорії оптимального розподілу ресурсів. Вагомим є внесок відомих в економічній науці маржиналістів Л. Вальраса та В. Парето [159, с.148] в розвиток теорії оптимальності і збалансованості, головною ідеєю якої є діалектичність функціонування економіки з взаємопереплетенням та взаємозв'язком її складових елементів.

У межах марксистської економічної теорії були спроби збалансувати в єдиному показнику віддачу від усіх ресурсів та їхнього економічного розподілу на різних часових інтервалах. Так, Л.В. Канторович та В.В. Новожилов поєднували аналіз виробництва і споживчих оцінок, і їхні висновки збігалися з теорією Парето. Були й інші дослідження, у яких пропонувалося вирішити проблему оптимальності лише з позицій виробництва. При цьому національне господарство розглядалося як комплекс, який має свою макровиробничу функцію, а інтегральний показник ефективності розраховується як різниця між вартістю випущеної продукції і сукупною вартістю всіх укладених факторів виробництва [60, с. 23].

Пошук оптимальності розвитку економіки постійно зіштовхується з проблемою міжгалузевого розподілу ресурсів, з процесом реформування структури економіки, створення оптимальних пропорцій та збалансованості основних її елементів.

Економічною наукою напрацьовано багато визначень збалансованості, яка в загальному вигляді означає взаємну відповідність ресурсів національного господарства та потреб, які необхідно задовольнити. Структурна збалансованість означає такий процес у розподілі економічних ресурсів між виробничими галузями, видами економічної діяльності, при якому максимально задовольняються потреби всіх суб'єктів виробництва і споживання, при чому

кожна нова потреба спричиняє зміни у розподілі ресурсів та структурі економіки.

Базуючись на наявних розробках [60, с. 26], у проблемі структурної збалансованості можна виділити три якісні рівні:

перший рівень – збалансованість як рівність між наявними ресурсами і потребами у них стосовно даної структури економіки і, відповідно, даного рівня їхнього використання. Таке вузьке бачення збалансованості обмежується наявним рівнем розвитку господарської системи, він не передбачає можливостей оцінки структурної перебудови економіки, підвищення ефективності використання ресурсів, розроблення підходів щодо прогресивних зрушень в економічній системі;

другий рівень – більш високий якісний рівень збалансованості, який означає збалансованість в умовах реалізації можливості зниження витрато- та ресурсомісткості виробництва, визначення стратегічного вибору структури й оптимального співвідношення ресурсів, економічних методів їхнього використання та важелів регулювання між сферами виробництва;

третій рівень – це збалансованість ресурсів і потреб за такого обсягу ресурсів, рівня динаміки й ефективності їхнього розподілу по галузях, коли з'являється можливість орієнтуватися на високий ступінь задоволення потреб суспільства та запобігати розбіжностям між їхнім зростанням та розширенням масштабів їхнього задоволення, що дає змогу реалізувати соціальні програми суспільства.

Загалом, структурна збалансованість – це, насамперед, рівноважний стан економічної системи, який визначає пропорційність розвитку галузевої структури з максимальною ефективністю для даної економічної моделі, що водночас породжує суперечності, які в перспективі призведуть до нових структурних трансформацій.

Пропорційність – важлива характеристика економіки: якщо вона підтримується постійно, існує рівновага; якщо постійно порушується, але все ж досягається, режим розвитку невірноважений, а якщо пропорційність не забезпечується, то це руйнує економічну систему [150, с. 177].

У регіональній соціально-економічній системі пропорції можуть бути таких видів:

- загальноекономічні, що характеризують співвідношення окремих сторін, елементів суспільного виробництва;

- структуроутворювальні, що характеризують структуру економіки з позицій виділення пріоритетних галузей і виробництв, що прискорюють регіональний розвиток;

- демографічні, що формують приплив трудових ресурсів з метою розширення виробничої бази регіону;

- соціально-економічні, що приводять до підвищення платоспроможності, збільшення чисельності населення і розвитку житлового господарства;

- економіко-екологічні, що обумовлюють зниження ролі сировинного потенціалу в економіці і підвищення зростання продуктивності праці в обробній промисловості за рахунок досягнень науково-технічного прогресу;
- інноваційно-технологічні, що передбачають активізацію інноваційної політики з метою створення нових галузей і виробництв, які використовують високі технології;
- фінансово-економічні, які визначають у процесі розвитку регіональної економіки і структуризації управління галузевими та регіональними комплексами цільове фінансування пріоритетних об'єктів (рис. 3.2).

Пропорції загальноекономічного характеру формуються на загальнонаціональному рівні, але за умов процесів, що відбуваються в регіонах. Коригування їх органами регіонального управління не повинно носити двоїстого характеру, оскільки це призводить до диспропорцій в зв'язку з несумісністю із загальнодержавними нормативами. Наприклад, якщо виникне диспропорція між фондом накопичення і фондом споживання, то це призведе до дисбалансу на ринку праці, унаслідок чого зросте кількість безробітних або виникне дефіцит у робочих кадрах.

Рис. 3.2. Пропорції в регіональній соціально-економічній системі

Слід відмовитися від стереотипного варіанта використання трудових ресурсів. Використання живої і уречевленої праці повинне бути орієнтоване не на екстенсивний характер збалансованих пропорцій між зайнятим і незайнятим населенням, а на всіляке зростання продуктивності праці за рахунок збільшення частки уречевленої праці у створенні кінцевої продукції.

Структуроутворювальні пропорції формують взаємозв'язок між секторами та сферами економіки, забезпечуючи поділ праці на певній території та створюють сприятливі умови для соціально-економічного розвитку.

Структурні пропорції включають співвідношення між:

- районоутворювальними, обслуговуючими і допоміжними галузями;
- добувними і переробними галузями виробництва;
- масштабами розвитку економіки регіону і його інфраструктурним забезпеченням;
- потребою в транспортному обслуговуванні й рівнем розвитку різних видів транспорту;
- обсягом експортованої продукції та імпортом тощо.

Структурні пропорції є стартовим майданчиком для обґрунтування перспектив заміщення галузей, їхньої спеціалізації та диверсифікації, утворення виробничих зв'язків по кооперації і використання подвійних технологій оборонно-промислового комплексу.

Ці пропорції, що характеризують різноманітні структури, як провідні тісно пов'язані з іншими пропорціями, формуючи специфічну систему їхнього взаємозв'язку: із загальноекономічними, бо позитивні зрушення в структурних пропорціях позначаються на загальноекономічних, у зв'язку з чим буде потрібний їх перегляд; з економіко-демографічними, які свідчать про те, що можливий перелив капіталів усередині регіонів із метою підвищення мобільності трудових ресурсів; із соціально-економічними, тому що структурні пропорції сприятимуть позитивним змінам у професійній структурі кадрів; з економіко-екологічними, що визначають зниження темпів розвитку добувної промисловості і підвищення темпів зростання обробної промисловості; з інноваційно-технологічними, що характеризують зростання інноваційного потенціалу регіону і впровадження високих технологій, які принципово змінюють організацію виробництва; із фінансово-економічними, суть яких полягає в тому, що зміна галузевої та виробничої структур потребує зміни фінансово-економічних пропорцій із метою розвитку пріоритетних галузей виробничих об'єктів.

Оптимальним варіантом ефективного вирішення проблеми утворення структурних пропорцій є рівновага між районоутворювальними й інфраструктурними галузями. Річ у тому, що процеси взаємної адаптації, попиту і пропозиції, досягнення між ними ринкової рівноваги відбуваються на окремих і локальних ринках, незалежно й автономно. Рівновага порушується в результаті виникнення тих чи інших диспропорцій.

Демографічні пропорції визначають взаємозалежність демографічних та економічних процесів, які відбуваються на певній території.

Ця група пропорцій відбиває взаємозв'язки між:

- приростом і зменшенням трудових ресурсів за віковими, професійними та іншими категоріями;
- статевовіковою і виробничою структурами населення;
- трудовими ресурсами і наявністю робочих місць;
- зайнятим населенням по галузях і сферах;

- міським і сільським населенням;
- чисельністю населення і рівнем розвитку соціально-побутової інфраструктури;
- чисельністю зайнятого і непрацюючого населення в працездатному віці.

Наведена група пропорцій характеризує зв'язки між демографічним і економічним потенціалом регіону. Збереження оптимальних співвідношень між цими пропорціями не означає заморожування рівня приросту і професіоналізації персоналу. Навпаки, оптимальні пропорції повинні відбивати динаміку приросту населення, міграційні процеси і зростання кваліфікації працівників.

Пропорції, які характеризують демографічні співвідношення, пов'язані через систему специфічного взаємозв'язку з такими пропорціями:

- із загальноекономічними, що потребують перегляду загальнодержавних нормативів витрат суспільної праці з урахуванням особливостей регіонального розвитку;

- зі структуроутворювальними, тому що під впливом економіко-географічних чинників демонтуються традиційні галузі виробництва, які не окупають себе на фоні появи нових видів діяльності;

- із соціально-економічними, у рамках яких здійснюються заходи щодо створення сприятливого життєвого середовища і підвищення якості життя;

- з економіко-екологічними, виходячи з яких, перебудовуються співвідношення між темпами розвитку добувних і обробних галузей на користь останніх;

- з інноваційно-технологічними: зростання інноваційного потенціалу потребує підвищення професійного рівня працівників, створення монофункціональних міст, спеціалізованих на виробництві конкурентоспроможної продукції;

- із фінансово-економічними, суть яких полягає в тому, що приріст людських ресурсів потребує додаткових коштів, змін фінансово-економічних пропорцій і бюджетних співвідношень між сферами виробництва.

Пріоритетне місце в групі демографічних пропорцій належить співвідношенням між кількісними індикаторами трудових ресурсів та їх затребуваністю на ринку праці. Це співвідношення є основоположним у визначенні стану ринку праці в регіоні. Створення нових виробництв, орієнтованих на виробництво конкурентоспроможної продукції, є найважливішою умовою досягнення рівноваги на ринку праці регіону.

Соціально-економічні пропорції відбивають внутрішньорегіональні проблеми на політичному й економічному загальнодержавному фоні.

До цієї групи належать пропорції між:

- особистим і суспільним споживанням;
- платоспроможним попитом населення на споживчому ринку і пропозицією товарів і послуг;
- чисельністю (приростом) населення і розвитком житлового фонду;
- розміром житлового господарства і сферою комунального обслуговування;
- чисельністю населення, розвитком сфери послуг та її структури.

Створення соціально орієнтованої економіки можливе тільки при дотриманні найважливішої соціально-економічної пропорції між особистим і суспільним споживанням. Переважання суспільного споживання збіднює сферу особистого споживання, спричиняє ерозію трудової активності, дезорганізує виробництво, позбавляючи його кваліфікованих кадрів. Зростання питомої ваги індивідуального споживання зумовлює зменшення інвестиційної активності, що в свою чергу, позбавляє країну визначених перспектив.

Соціально-економічні пропорції знаходяться в тісному системному співвідношенні та взаємозв'язку з такими пропорціями:

- із загальноекономічними, бо створення соціально-орієнтованої економіки потребує перегляду загальноекономічних пропорцій;
- зі структуроутворювальними, логіка яких полягає в тому, що соціально-економічні пропорції соціально орієнтованої економіки потребують змін структурних пропорцій, виділення пріоритетних галузей, розвитку сфери послуг тощо;
- з економіко-демографічними, тому що під впливом змін соціально-економічних пропорцій змінюється структура галузей і виробництв;
- з економіко-екологічними, у зв'язку з тим, що є неминучими інвестиційні активи для боротьби з екологічно шкідливими процесами, підвищується безпека і гігієна праці;
- з інноваційно-технологічними, які визначають позитивний чинник, який впливає на інноваційно-технологічні пропорції, – це поліпшення життєвого середовища і підвищення рівня життя населення;
- з фінансово-економічними, через те, що вирішення соціально-економічних проблем підсилює напруженість регіонального бюджету, потребує безперервного пошуку нових джерел фінансування.

Функціонування регіональної системи тісно пов'язано з соціально-економічними пропорціями. Знаходження оптимальних співвідношень і пропорцій має важливе значення для розвитку регіону.

Науково-технічна революція спричинила появу нової організаційної системи управління регіональним соціально-економічним розвитком. В сучасному постіндустріальному середовищі, яке вступило в епоху інформаційного розвитку пріоритетного значення набуває інтелектуальний потенціал. Чисельність населення країни є основою людського капіталу, проте лідируючі позиції сьогодення займає рівень освіченості і кваліфікованості працівників. Позитивне зрушення в пропорціях, які стосуються живої і уречевленої праці при домінантному положенні останньої дає можливість підвищити освіченість населення, його професіональні здібності, загальний рівень культури.

Співвідношення регіонального природничого потенціалу та ступеню соціально-економічного розвитку визначають економіко-екологічні пропорції. До цієї групи відносять пропорції структурних елементів економічних і природних ресурсів, результатів діяльності, а також між:

- ресурсним потенціалом та можливостями виробничого характеру;

- здійсненням природоохоронної діяльності та розвитком виробничого потенціалу;
- потенційними можливостями ресурсної бази і максимально можливим виробничим навантаженням;
- експлуатацією і відтворенням природних ресурсів (лісове й водне господарство, земля тощо).

По кожному виду природних ресурсів необхідно розробляти баланси й управляти процесом використання, виходячи з реальних можливостей і ефективних умов їхньої реалізації.

Економіко-екологічні пропорції тісно пов'язані з іншими пропорціями, формуючи специфічну систему їхнього взаємозв'язку:

- із загальноекономічними, тому що зміни економіко-екологічних пропорцій можуть спричинити кардинальні зміни у фінансово-кредитній системі, загальноекономічних пропорціях та інвестиційній політиці, спрямовані на фінансування усунення надзвичайних подій;

- зі структуроутворювальними, у зв'язку з тим, що економіко-екологічні пропорції впливають на структурні пропорції і співвідношення, підпорядковуючи їх вирішенню глобальних економіко-екологічних проблем;

- з економіко-демографічними, пов'язаними з економіко-екологічними чинниками зростання населення, приростом людських ресурсів, рівнем розвитку соціально-побутової інфраструктури та ін.;

- із соціально-економічними, бо між економіко-екологічними і соціально-економічними пропорціями є прямий зв'язок, який виражається соціальними проблемами;

- з інноваційно-технологічними, які змінюються під впливом економіко-екологічних пропорцій у результаті їхньої тісної взаємодії на основі пошуку оптимальних інноваційних рішень;

- з фінансово-економічними, значення яких полягає в тому, що зі зростанням потенціалу регіону зростає роль економіко-екологічних проблем, що потребують пошуку нових альтернативних рішень і джерел фінансування.

Інноваційно-технологічні пропорції характеризують ступінь відповідності технологічних процесів виробництва продукції регіону рівню технології цивілізованих країн. Система інноваційно-технологічних показників включає: питому вагу пріоритетних для регіону видів продукції, що виготовляються за традиційною технологією; питому вагу цих виробів, виготовлених, відповідно, за прогресивною, високою і надвисокою технологією.

Під надвисокою технологією слід розуміти ті технологічні процеси, які принципово змінюють виробництво, його організацію й економіку; а вироби, виготовлені за високою технологією, багаторазово (за якістю) перевищують ті, що раніше випускалися за традиційною технологією.

Інноваційно-технологічні пропорції пов'язані з такими видами пропорцій:

- із загальноекономічними, які в регіональній економіці можуть зазнати суттєвих змін під впливом переходу від традиційних видів технологій до високих і надвисоких;

- зі структуроутворювальними, що перебувають у прямій залежності від рівня застосовуваної технології і початкових матеріалів, бо інноваційні процеси приводять до структуризації в регіонах на масштабному рівні (по галузях) і локальних (по підприємствах);

- з економіко-демографічними, бо перехід до високих технологій висуває нові вимоги до працівників, зокрема володіння високим професіоналізмом і компетентністю, що впливає на економіко-демографічні пропорції;

- із соціально-економічними, тому що інноваційно-технологічні пропорції сприяють зміні соціально-економічних пропорцій, підпорядковуючи їх створенню соціально орієнтованої економіки;

- з економіко-екологічними, що пов'язано з тим, що в кінці ХХ ст. лідерами на світовому ринку стали галузі, що оволоділи передовою (високою) ресурсо- і природозберігаючою технологією, яким належить технологічна диктатура у виробництві;

- з фінансово-економічними: перехід до високих технологій і активної інноваційної політики на етапі впровадження й освоєння потребує значних фінансових ресурсів, у результаті освоєння продукції нові технології окупають витрати, а від фінансово-економічних пропорцій потрібні гнучкість, адаптивність й оперативність.

Показник інноваційного рівня відтворювального процесу регіону характеризує ступінь оновлення продукції, рівень її конкурентоспроможності і відповідності умовам ринку.

Новою продукцією вважається продукція, не підвладна моральному старінню. Ступінь морального старіння визначається затребуваністю ринку і результатами реалізації продукції. Незатребуваність її ринком пояснюється або неконкурентоспроможністю, або надлишком, коли пропозиція перевищує попит, тобто порушується рівноважний стан. Гнучкість виробника, його здатність переорієнтуватися на виготовлення іншої продукції є показником високого інноваційного рівня.

Сутність кредитно-грошових і матеріальних потоків регіону розкривається через фінансово-економічні пропорції. Вони включають пропорції між:

- обсягом чистої продукції і спожитим регіоном доходом;
- бюджетом регіону і ресурсами, необхідними для його функціонування;
- частками податків і платежів, що надходять до державного і регіонального бюджетів;
- внутрішніми і зовнішніми фінансовими потоками, що надходять для розвитку регіону;
- створеним сукупним продуктом і витратами ресурсів на відтворювальний процес.

Основою формування фінансової політики регіону є створення такої фінансової бази, яка забезпечує здійснення стратегії переходу до сталого

розвитку. Найважливішими умовами досягнення цієї мети є формування соціальної інфраструктури, бездефіцитність регіонального бюджету і фінансова стабільність, що сприяють економічному зростанню.

Тому фінансово-економічні пропорції формують системний взаємозв'язок з такими пропорціями:

- із загальноекономічними, тому що вони є основою управління регіональною економікою, забезпечуючи її сталий розвиток;
- зі структуроутворювальними, які реалізуються на основі здійснення активної інвестиційної політики;
- з економіко-демографічними, що зберігають свою здатність функціонування шляхом кредитування з кредитно-фінансової сфери;
- із соціально-економічними, націленими на створення соціально орієнтованої регіональної економіки, що фінансується з внутрішніх і зовнішніх джерел;
- з економіко-екологічними, які досягають оптимального режиму функціонування при достатньому і послідовному фінансуванні;
- з інноваційно-технологічними, що забезпечують самофінансування тільки на завершальному етапі відтворювального циклу (до цього вони потребують фінансування і тому перебувають у прямій залежності від фінансово-економічних пропорцій).

Визначена сукупність пропорцій регіональної економіки в цілому безпосередньо впливає на організаційно-економічний господарський механізм, уповільнюючи або прискорюючи його функціонування, формування сталих соціально-економічних структур. Управління регіональним механізмом господарювання та підвищення ефективності його стратегічних параметрів можливе завдяки виявленню взаємозв'язків між різними групами пропорцій.

Структуроутворювальними чинниками ринку повинні, крім того, стати розвиток підприємницької діяльності, головним чином малого і середнього бізнесу, а також поточна і перспективна маркетингова стратегія. Ці чинники в умовах цивілізованого ринку є генеральним джерелом відтворення фінансових ресурсів, тобто одним з основних важелів бюджетного механізму.

Фінансово-економічні пропорції в регіональному бюджеті інтегрують усі структури регіональної економіки, тому управління такими об'єктами потребує високої компетентності керівників, здатності передбачати наслідки здійснених макроекономічних операцій.

По-перше, необхідне досягнення збалансованості соціально-економічного розвитку регіону на основі матеріально-фінансової забезпеченості. При цьому повинна бути врахована неминучість децентралізованого розподілу створеного доходу на всіх рівнях управління регіоном. Нормативи відрахування від створеної чистої продукції до бюджетів галузей території повинні адекватно відбивати особливості функцій кожного рівня управління і витрати, пов'язані з виконанням цих функцій, а також створювати умови взаємних інтересів у реалізації діяльності кожного об'єкта системи.

По-друге, потрібна розробка фінансового балансу регіону, на основі якого визначаються не тільки загальні, але й конкретні масштаби наявних фінансових ресурсів, що спрямовуються на регіональне відтворення.

Прибуткова частина фінансового балансу відображає доходи, що формують місцевий бюджет (за державними нормативами), рентні платежі за природні ресурси, сума яких визначається, виходячи з якості ресурсів, умов їх добування і розміру витрат на підготовку їх до експлуатації; надходження з держбюджету, що нараховуються на основі визначення питомої ваги участі регіону в здійсненні державних функцій; позабюджетні кошти, що утворюються в результаті вторинного перерозподілу доходів підприємців і населення; позикові кошти, що залучаються для поповнення кредитно-грошової системи регіону з метою прискорення процесу стабілізації економіки регіону.

По-третє, важливим є формування регіонального бюджету, що визначає економічну самостійність, забезпечує реалізацію програми соціально-економічного розвитку. Прибуткова частина регіонального бюджету формується з власних та інших джерел, розмір її залежить від інтенсивності й ефективності господарської діяльності регіону. Активними важелями успішного формування бюджету є: розвиток підприємницької діяльності, податкова система, доходи від великих, малих і середніх підприємств.

По-четверте, суттєвим є забезпечення оптимальних пропорцій у структурі споживчого ринку, що виключає спрямоване «стиснення» грошової маси або виникнення гіперінфляції. Деформація цієї пропорції означає порушення об'єктивного закону ринкової економіки – відповідності між попитом і пропозицією. У світовій практиці широко застосовуються монетарні інструменти, що включають у грошовий обіг емісію грошових знаків і доведення грошової маси до 100 % від ВВП.

По-п'яте, необхідна мобілізація фінансових ресурсів. У дореформений період значна частина доходів підприємств вилучалася в централізовані й відомчі фонди. Вона заздалегідь планувалася як фіксована сума, що утворюється системою планового ціноутворення. У сучасних умовах регіони отримали можливість створювати фінансову базу за рахунок додаткових коштів. Тому для розвитку інвестиційної діяльності в регіонах слід використовувати не тільки власні кошти, але також позикові й залучені.

Все це дає змогу здійснювати ефективні перетворення в економіці для її сталого відтворювального розвитку.

3.3. Напрями інституційних змін у процесі сталого зростання регіональних соціально-економічних систем

Безпосередньою метою структурних перетворень є вдосконалення окремих елементів і загальної організаційної структури реального сектору економіки, модернізація його ключових ланок, інтенсифікація діяльності основних виробничо-господарських суб'єктів, більш повне задоволення потреб національної економіки і підвищення рівня життєзабезпечення населення.

Досягнення цих і ряду інших цілей економічних реформ неможливе без паралельних змін в інституційній структурі системи суспільного виробництва й приведення її у відповідність до вдосконаленої виробничої організації.

Утворення гіпотези еволюційної зміни інститутів припало на 50-ті роки минулого століття. Визначалося, що оскільки більш результативні правила гри повинні переважати над менш результативними, то в часовому просторі все має вирівнюватися, країни повинні наближуватися одна до одної: інституції, певні правила повинні набувати все більше характеру схожості. Проте у 80-х роках гіпотеза була спростована як фактично, так і теоретично Д. Нормом, який у 1993 р. отримав Нобелівську премію за розробку питань інституціональних змін (зміна правил, неофіційних обмежень характеру та ефективності дотримання правил для всіх учасників процесу людського, у т.ч. й економічного обміну) [145, с. 15].

В умовах трансформаційного розвитку економіки України важливе значення має принциповий підхід до інституціональних змін. Як відомо, нині в країні відбувається руйнування старих інституційних структур і формування нових – ринкових. Найважливішим при цьому є підвищення дієздатності регіонів та держави: створення сприятливих інституціональних передумов реалізації завдань європейської інтеграції; максимальна реалізація конкурентних переваг, національних пріоритетів, економічної безпеки; подолання корупції та тінізації економіки; формування ефективного конкурентного середовища; створення сучасних правових та організаційних механізмів захисту прав на інтелектуальну власність; інноваційна діяльність тощо [135, с. 262].

Сьогодні відсутні єдині підходи до визначення характеру інституціональних трансформацій. Якщо В. Поворозник обґрунтовує необхідність проведення революційних інституціональних змін шляхом запозичення інституцій та/або інституційного проектування (усвідомленого, цілеспрямованого процесу створення нових інституцій) [163 с. 8], то В. Рубаник констатує: «... з усією очевидністю засвідчується світовим досвідом, ефективними і довготривалими можуть виступати тільки еволюційні перетворення, – тому не менш очевидним виступає і те, що з поточного, революційного стану необхідним є переведення українського суспільства у стан його поступального еволюційного реформування і розвитку приватноправових започаткувань у регулюванні відносин власності» [183, с. 1]. Формування адекватних уявлень про господарські трансформації взагалі та постсоціалістичні зокрема і розробка на цій основі «керівництва до дій» виявилися важким іспитом для економічної науки [9, с. 127].

У дослідженнях, що стосуються інституційної проблематики, незважаючи на різноманітність поглядів, визначальними є уявлення про інститути як про «...«правила гри» в суспільстві, або ...створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємини між людьми» [145, с. 17]. Структурні перетворення здійснюються в певному інституційному середовищі, під яким розуміється сукупність основних політичних, соціальних і юридичних правил, що утворює базис для виробництва, обміну й розподілу. Виходячи з цього визначення, можна сказати, що під інституційним середовищем, головним чином,

розуміється законодавча база держави, на основі якої створюються ті чи інші інституційні структури, що, у свою чергу, визначають соціально-економічні механізми в даному суспільстві.

Інакше кажучи, інституційне середовище є узагальнюючою категорією, яка являє собою систему взаємовідносин органів управління в певній ієрархічній підпорядкованості, у рамках якої економічні агенти використовують впорядковані інституційні структури у вигляді ринку, фірм, асоціацій або угоди для організації виробництва, обміну, розподілу й споживання.

Інституціональні зміни відповідають певним загальнонаціональним тенденціям розвитку та ґрунтуються на таких принципах: системність, тобто необхідність та можливість урахування взаємозалежності різних ієрархічних рівнів; комплексність оцінки інституціональних змін, що полягає в дослідженні інституціональних трансформацій у процесі структурних перетворень економіки та врахуванні їх можливих наслідків; узгодженість напрямів інституціональних змін у різних сферах розвитку економіки із загальнонаціональними інституціональними трансформаціями; динамічність інституціональних трансформацій, що передбачає моніторинг надходження інформації стосовно переважних напрямів соціально-економічного розвитку країни в середньо- та довгостроковій перспективі, зовнішнього впливу процесів інтеграції на структурні зрушення в економіці.

Формування ефективного інституційного середовища – досить складний і тривалий процес, оскільки складається з великої кількості конкретних ефектів кожної форми інституційної структури й налагодженості взаємодії між ними. Тому досить узагальнено можна складати думку про ефективність інституційного середовища за здатністю певного суспільства на певному етапі свого розвитку до самоорганізації, що припускає сполучення необхідності його структурного перетворення з економічною доцільністю й політичними можливостями, а процеси змін не виходять за межі еволюції, взаємної трансформації всіх елементів громадського життя.

Стосовно структурної трансформації можна виділити два основні напрями розвитку інститутів. Перший – ґрунтується на перетворенні традиційних галузей шляхом наповнення їхньої форми новим змістом; другий – пов'язаний із формуванням нових інституційних галузей. До того ж, при комплексному і системному розвитку інститутів ринку забезпечуються логічна єдність і рівноправність цих напрямів [18, с. 54].

У межах трансформаційного періоду кожна галузь фактично є самостійним специфічним інститутом – сферою діяльності, що підпорядкована певному, властивому тільки їй та відмінному від інших інституційному порядку. Розбивка національного господарства на макроекономічні сектори задає специфічну інституційну структуру економіки. Виникає сукупність інституційних галузей, кожна з яких специфічна й відносно однорідна з погляду інституцій, що її визначають.

Таким чином, галузеві зрушення в українській економіці, що відбувалися протягом 90-х років ХХ ст., тісно перепліталися із загальними

інституціональними змінами в суспільстві. Зміна ролі окремих старих, традиційних галузей економіки була сполучена з виникненням нових і вростанням у ринкове середовище таких інститутів, як приватна та акціонерна форми власності, мале підприємництво, іноземний і спільний бізнес, корпоративні об'єднання типу фінансово-промислових груп, галузеві і міжгалузеві комплекси, транснаціональні корпорації та ін. Будь-яка зміна позиції галузі, відповідно, може сприйматися як зміна відносної ролі й значущості даного інституту, тим самим характеризуючи спрямованість трансформації всієї інституційної структури суспільства. Так, наприклад, зростання питомої ваги сфери фінансів і кредиту означає створення нового фінансового сектору економіки. Розгортання з 1992 р. такого виду діяльності, як операції з нерухомістю, стало індикатором того, що суспільство вступило в нову фазу ринкових відносин, коли більша частина нерухомості перейшла в приватну власність. Бурхливий розвиток торгівлі відбувався значною мірою за рахунок виникнення інституту малого підприємництва й повсюдного поширення недержавних форм власності [15, с. 87].

Ці факти дають змогу наповнити аналіз, що проводиться нами, глибшим змістом, а досліджувані галузеві структурні зрушення характеризувати як структурно-інституціональні.

Якщо розглядати тільки найважливіші зрушення в галузевій структурі, що стали своєрідним стрижнем усіх економічних перетворень, то окреслюється така картина розвитку національної економіки.

Першим етапом на шляху перетворення господарства стало збільшення ролі загальної комерційної діяльності в 1991 – 1992 рр. Саме тоді розвиток цієї сфери досяг відносного максимуму, і тим самим були закладені організаційні основи для подальшої трансформації всього суспільства. Другий етап почався в 1992 р., коли галузі торгівлі й громадського харчування, перейнявши естафету від сфери загальної комерційної діяльності, ініціювали нагромадження у собі приватного капіталу. Якраз бурхливий розвиток торгівлі став фінансовою базою для третього етапу, коли був досягнутий пік діяльності фінансового сектору, що зароджувався (галузь фінансів і кредиту).

За такою послідовністю подій початку 90-х років ХХ ст. можна прослідкувати основний напрям поширення ринкових імпульсів по окремих сегментах макроекономічної системи.

Первинні галузеві цикли дали поштовх до розвитку вторинних галузевих циклів. Справа в тому, що для формування сучасної ринкової структури недостатньо потужного ривка тільки в розвитку загальної комерційної діяльності, торгівлі й фінансів. Для закріплення загальної лінії розвитку, що намітилася, була необхідна серйозна підтримка з боку інших галузей. Ця потреба виразилася в подальшій хвилі перетворень.

Фінансовий сектор у період свого буму (2004 – 2007 рр.) мав рентабельність, що помітно перевершувала прибутковість торгівлі й загальної комерційної діяльності, однак із розвитком трансформаційних процесів в економіці ситуація стала змінюватися. Інакше кажучи, у період великомасштабних структурно-інституціональних зрушень в економіці

фінансовий сектор виступає авангардом усіх перетворень, але в міру вичерпання в суспільстві трансформаційного потенціалу та поглиблення системної кризи, яку переживає світ, переваги фінансового сектору не є домінуючими. Цей факт видається цілком природним, якщо врахувати переважно спекулятивний характер операцій вітчизняних фінансових і банківських структур. У цьому, на наш погляд, полягає основне протиріччя між галузевою та інституційною структурою економіки, що є однією з причин інфляції та інвестиційної кризи.

Економіка є інвестиційно непривабливою для трансакційних агентів, якщо відсутній механізм перерозподілу доходів, які вони отримують в процесі своєї виробничої діяльності, тобто вони втрачають господарську зацікавленість в подальшому розвитку. Унаслідок цього трансакційний сектор економіки як головний генератор інфляції та інвестиційної кризи в нинішніх умовах став серйозною перешкодою економічному зростанню держави. Усунути цю перешкоду можна лише шляхом серйозних інституціональних перетворень, націлених на відновлення в тому чи іншому ступені механізму редистрибуції й обмеження рівня оцінки послуг трансакційного сектору [124, с. 23].

У цілому, якщо розглядати ситуацію 1990 р. з позицій кінцевого результату, досягнутого в 2009 р., – формування ринкової макроструктури економіки, то можна констатувати, що в той час мала місце ситуація інституційного тупика: оскільки в 1990 р. інституційна структура національного господарства України настільки не відповідала нормам, прийнятим у ринковій економіці, що для зміни стану справ потрібні були надзвичайні за своїми масштабами і, отже, за витратами на них, структурні зміни.

На цей час інституціональний структурний цикл в економіці України перейшов до того етапу, коли ринкові перетворення почали приносити певні результати. Однак ще залишається не вирішеним глобальне завдання, що стоїть перед економікою трансформаційного періоду, а саме: подолання невідповідності виробничої й інституційної структур суспільства довгостроковим цілям перспективного розвитку.

У зв'язку із цим прискорена диверсифікація структури української економіки є сьогодні одним із пріоритетних завдань.

У розвитку економіки країни можна виділити дві моделі диверсифікації. Перша – орієнтована на форсування традиційних промислових виробництв та сфери послуг, що працює для задоволення потреб кінцевих споживачів. Це свого роду активи індустріальної економіки.

Однак у довгостроковій перспективі життєво необхідно мати не тільки істотні національні промислові активи, але й потужний інтелектуальний ресурс. Тому друга модель диверсифікації повинна бути орієнтована на забезпечення конкурентоспроможності національних підприємств у контексті переходу до постіндустріальної економіки, у якій основна частка доданої вартості виробляється за рахунок високої якості людського капіталу, використання інтелектуальних ресурсів.

Описані моделі не суперечать одна одній, тому що орієнтовані на розвиток різних сегментів. Більше того, «інтелектуальні» сектори створюють умови для підвищення ефективності традиційних виробництв.

Варто визначити основні інституціональні механізми, здатні зробити помітний стимулюючий вплив на розвиток несировинних виробництв. Для більш ефективного впливу на економіку ці механізми повинні бути розділені за часом. У середньостроковому періоді, на наш погляд, як найважливіші необхідно назвати: удосконалення податкових і митних механізмів вилучення природної ренти; створення системи підтримки експорту; розробку заходів щодо реформування природних монополій, розвиток сільськогосподарського виробництва; підтримку малого й середнього бізнесу.

Реалізація «сценарію прискореної диверсифікації» припускає використання двох можливих варіантів: а) створення економічних стимулів для добровільного переливання фінансових ресурсів із сировинних експортних галузей в обробні сектори; б) вирівнювання норми віддачі на капітал у сировинних і несировинних секторах шляхом перерозподілу фіскального навантаження без шкоди для конкурентоспроможності сировинних секторів [41, с. 18]. Заходами щодо диверсифікації структури економіки передбачено реалізацію обох запропонованих варіантів із переважанням другого.

Для вирівнювання норми віддачі на капітал у сировинних і несировинних галузях необхідно вдосконалити механізми вилучення природної ренти. Механізми вилучення природної ренти можуть включати як податкові, так і митні механізми. Нині рівень вилучення абсолютної природної ренти досить високий, тому пряме підвищення податку на видобуток природних ресурсів може призвести до скорочення виробництва й витиснення з ринку підприємств із гіршими умовами видобутку. Разом з тим необхідність збільшення рентних вилучень у компаній з відносно кращими умовами видобутку є очевидною.

Безумовно, подібний механізм доцільно застосовувати в комплексі з іншими заходами щодо підтримки конкурентоспроможних секторів економіки. Для забезпечення стабільності експортних доходів при реалізації заходів щодо підтримки експорту необхідно орієнтуватися, насамперед, на підвищення частки високотехнологічної продукції в експорті. Крім того, слід надавати допомогу в організації експортних поставок малим і середнім підприємствам, для яких, на відміну від великих компаній, величина трансакційних витрат при виході на зовнішні ринки є критично високою.

До першочергових інституціональних заходів щодо підтримки експорту можна віднести такі.

По-перше, формування системи гарантування експортних кредитів. Надання державних гарантій по кредитах під довгострокові експортні контракти повинне сприяти розвитку, передусім, обробних галузей. Пропонований механізм буде особливо затребуваний вітчизняними експортерами в міру розширення поставок складної технічної продукції, у міжнародній торгівлі якою значно поширені поставки в кредит.

По-друге, створення системи страхування експортних контрактів на поставку продукції переробної промисловості. Це дасть змогу позбавити

експортерів від економічних ризиків країни і буде гарантувати покупцеві української продукції надійні поставки. На нашу думку, доцільне створення єдиної інформаційної системи, яка надає всім експортерам інформацію про платоспроможність закордонних торговельних партнерів.

Вирішення проблем поліпшення структури економіки пов'язане з проведенням сільськогосподарських реформ. Національне аграрне виробництво відчуває гостру потребу в інвестиційних ресурсах для відновлення й модернізації основних засобів. До цих пір повністю не проведена земельна реформа в тій частині, що стосується передачі сільськогосподарських угідь у приватну власність, не вирішені завдання підвищення доступності й безпеки продовольства для громадян, збереження й відтворення природних ресурсів.

У нинішніх умовах національні сільськогосподарські підприємства опиняються у свідомо гірших умовах порівняно із закордонними, які одержують субсидії від своїх урядів. Підтримка вітчизняних виробників повинна полягати не тільки в прямому субсидуванні. Сьогодні перед урядом стоять завдання створення максимально сприятливих умов для розвитку ринкових відносин у сільськогосподарському секторі, підвищення конкурентоспроможності національної сільськогосподарської продукції і, як наслідок, більшого імпортозаміщення й зростання експорту цієї продукції. Для вирішення цих завдань необхідно провести такі заходи:

- забезпечити правове й організаційне сприяння формуванню ринкових інститутів та інфраструктури, зокрема системи складських приміщень, бірж, страхування ризиків у сільськогосподарському виробництві;
- провести роботу з удосконалення єдиного сільськогосподарського податку, що дасть можливість знизити податкове навантаження на сільськогосподарських виробників;
- сприяти експорту продукції, усунути адміністративні й ринкові бар'єри в торгівлі, здійснити гармонізацію стандартів і розробити систему сертифікації продукції на рівні міжнародних вимог.

Реалізація пропонованих заходів створить умови для сталого випереджаючого зростання агропромислового виробництва, а по деяких сегментах приведе й до істотного зростання експорту. Збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва не тільки забезпечить продовольчу безпеку країни, але й сприятливо відобразиться на структурі ВВП, підвищивши довгострокову стабільність економіки в результаті зниження залежності від експорту сировини.

Завдання структурних перетворень вертикально інтегрованих монополій ставить ряд загальних базових питань, від вирішення яких залежить і характер майбутнього регулювання. Національна специфіка така, що практично в усіх природно монопольних секторах економіки як вихідна база перетворень виступає вертикально інтегрована монополія, що контролює ланцюг вертикально сполучених видів діяльності. Серед них лише частина відповідає характеристикам природної монополії, а інші потенційно конкурентні. Як приклад можна навести українську газотранспортну систему [161, с. 33 – 34].

М. Армстронг, С. Кований і Дж. Вікерс виділяють три можливі напрями структурних реформ [234]:

1. Збереження єдиної вертикально монополізованої структури, що обумовлює значною мірою пряме поелементне цінове регулювання, що спрямоване на захист споживачів від монопольних цін.

2. Виділення з природної монополії потенційно конкурентних видів діяльності, їхня лібералізація й відкриття для конкурентів. Монополія зберігає свої позиції тільки в природномонопольному сегменті (як правило, це мережні комунікації). У результаті першочерговим є регулювання умов входу в галузь і заохочення конкуренції.

3. Проміжний або змішаний варіант, що поєднує вертикально інтегровані схеми й варіанти відокремлення: монополіст зберігає свої позиції відносно природномонопольних мереж, але не втрачає права діяти й у потенційно-конкурентних сферах.

Детальне обґрунтування конкретних управлінських рішень на основі теорії природної монополії повинне забезпечити конструктивне вирішення широкого кола проблем, пов'язаних із реформуванням економіки [30, с. 8]:

- аналіз існуючої структури галузі, визначення її технологічних детермінант, рівня ефективності природномонопольної структури з погляду мінімізації витрат; обґрунтування заходів структурного регулювання з метою виділення природно-монопольного ядра;
- аналіз припустимих варіантів стратегій реформування природної монополії з певним ступенем втручання держави; визначення елементів оптимальної стратегії регулювання стосовно того чи іншого сегмента монопольного ринку з урахуванням диверсифікації галузі;
- визначення нормативних цінових альтернатив, орієнтованих на одержання соціально бажаних результатів діяльності природної монополії; побудова стратегій, що забезпечують досягнення цін на рівні не нижче точки беззбитковості;
- формування стимулюючих схем державного регулювання природної монополії, що враховують поведінку галузі у відповідь на заходи керуючого впливу з боку держави.

Зрозуміло, що не всі заходи, які запропоновані для вирішення певних проблем є швидко реалізуємими. Крім того, реалізація цих заходів дасть можливість сформувати конкурентне середовище, ефективно застосовувати державне регулювання, особливо в тих сферах, де це необхідно. Але ефективне державне регулювання неможливе до тих пір, доки не відбудеться реструктуризація відповідних галузей економіки. А це може спровокувати конфліктні ситуації між регулюючими структурами та підприємствами, призвести до падіння курсової вартості акцій, зменшення обсягу інвестицій. Без реструктуризації державного регулювання виникне проблема зростання коштів, необхідних для контролю за діями і витратами підприємств, яку саме намагаються вирішити інші країни.

Водночас не можна ігнорувати актуальне завдання «вирощування» потужних і конкурентоспроможних вітчизняних інтегрованих корпорацій.

Нині в економіці країни немає достатньої кількості великих інтегрованих компаній, здатних скласти «кістяк» сучасного промислового виробництва й забезпечити його перехід на новий технологічний рівень.

У зв'язку із цим назріла необхідність переходу до корпоративно-інноваційної моделі економічного зростання, що передбачає: внесення державної інтелектуальної власності в статутні капітали наукомістких корпорацій; концентрацію нині ослабленого й розрізненого науково-технічного потенціалу на пріоритетах створення конкурентоспроможної техніки; взаємоучасть у капіталах інтегрованих компаній і спільну діяльність науково-дослідних інститутів, кредитних бюро, банків і промислових підприємств; диверсифікацію науково-технічного потенціалу й оптимізацію витрат на НДДКР; використання спеціальних систем захисту й комерціалізації власних ноу-хау; розвиток франчайзингових і венчурних механізмів інтеграції з малим бізнесом; передачу дочірнім фірмам корпорацій нових технологій в обмін на відповідну частку в прибутку від реалізації продукції; передачу оборонних науково-технічних досягнень у цивільні конкурентоспроможні галузі.

При диверсифікації структури економіки значна роль повинна приділятися стимулюванню й підтримці підприємств малого й середнього бізнесу, які несуть у собі величезний інноваційний потенціал. Мобільність у прийнятті й реалізації рішень, безпосередній контакт зі споживачем дозволяють їм набагато швидше досягати поставлених цілей порівняно з великими корпораціями, неповороткість управлінської структури яких гальмує процес прийняття рішень на всіх рівнях. У зв'язку із цим повинні одержати динамічний розвиток контрактні відносини між великим і малим бізнесом, що забезпечують досягнення синергетичного ефекту від спільної діяльності. Реалізація таких контрактних відносин дає позитивний ефект в усіх галузях економіки [85, с. 145].

Сьогодні ж спостерігається прямо протилежна картина. Великі холдинги скуповують малі і середні підприємства з метою їх більш вигідного перепродажу. Інший негативний момент такої поведінки великих компаній полягає в тому, що неможливо ефективно управляти декількома підприємствами в різних галузях, тому різноспрямовані холдинги можуть навіть перешкоджати економічному зростанню.

Вирішення порушеної проблеми можливе через посилення державного контролю із метою припинення такого роду спекулятивних операцій.

Для цього повинне активно використовуватися антимонопольне законодавство. Водночас усі великі фінансові групи володіють банками, і держава може створити умови для стимулювання кредитування цими структурами малого бізнесу. Малий бізнес повинен виконувати функції структуроутворюючого елементу сучасної ринкової економічної системи України, засобу подолання її структурної недосконалості та диспропорційності [96, с. 43].

Для реалізації імперативу структурної диверсифікації економіки найближчим часом необхідно:

- ввести податкові пільги для тих малих підприємств, які здатні працювати в

- пріоритетних напрямках цієї диверсифікації;
- впровадити спрощену систему оподатковування для малого та середнього бізнесу;
  - спростити процедури оформлення відповідних прав орендних відносин у державних і муніципальних органах влади, а також всі операції з власністю, що використовується в підприємницьких цілях.

Стрижневим напрямом довгострокової стратегії повинна бути ставка на інноваційний комплекс і розвиток високотехнологічних виробництв. Саме такими є основні тенденції світового розвитку. Для реалізації довгострокової політики в Україні є необхідні умови, насамперед високий освітній рівень та науково-технічний потенціал. Це дає підставу розраховувати на успішне функціонування в епоху постіндустріальної економіки. З метою створення умов для формування в довгостроковій перспективі розвиненого сектору економіки, що ґрунтується на знаннях, необхідно вже тепер вжити ряд заходів, серед яких пріоритетними є: розвиток виробничої інфраструктури, стимулювання взаємного перетікання технологій при виробництві продукції цивільного й військового призначення; розширення інформаційної інфраструктури та сфери телекомунікацій, підтримка венчурного фінансування.

Для успішного переходу до сталого розвитку, зменшення залежності економіки від зовнішньої кон'юнктури та для її диверсифікації потрібно сформувати потужну виробничу інфраструктуру. Це дасть змогу учасникам ринку знизити свої трансакційні витрати, одночасно підвищивши інвестиційну привабливість вкладень у національну економіку.

Інфраструктура національної економіки повинна розвиватися за участі держави, роль якої слід обмежити створенням умов для швидкої й рентабельної реалізації проектів, спрямованих на розвиток інфраструктури ринкового сектору, а якщо буде потреба – законодавчою підтримкою ініціатив щодо її розвитку. Із цією метою держава повинна здійснити ряд заходів [79; 206; 224]:

- розвиток законодавства у сфері продажу, оренди й застави земель. Приміром, іпотека земельних ділянок під будівництво є ефективним заходом, здатним активізувати ринок житлового й комерційного будівництва;
- розширення сектору комунікацій та інформаційних технологій, при цьому важлива лібералізація допуску на ринок телекомунікаційних послуг, розробка ефективних механізмів захисту інтелектуальної власності;
- законодавче сприяння створенню кредитних бюро;
- прискорення реформування природних монополій (газова галузь, електроенергетика, залізничний транспорт, ЖКГ); розвиток конкурентних ринків приведе до зниження тарифів на продукцію монополій, забезпечить вільний доступ до продукції й послуг монополістів;
- використання концесійних угод, згідно із чинним Законом України № [1444-17](#) «Про концесії», який передбачає, у першу чергу, можливість одержання концесії на земельні ділянки для дорожнього будівництва, об'єкти інфраструктури житлово-комунального господарства.

Інституційне оформлення має одержати взаємне перетікання технологій при виробництві продукції цивільного й військового призначення. Для більш ефективного взаємного перетікання технологій необхідна часткова інтеграція державних оборонних підприємств і недержавних підприємств, що виробляють продукцію цивільного призначення, як це відбувається сьогодні в авіа- і кораблебудуванні. Об'єднання інтелектуальних і фінансових ресурсів для розробки спільних проектів дає можливість приватному бізнесу точніше визначити технологічні можливості й потенціал підприємств, що, в остаточному підсумку, ініціює використання наукових розробок при виробництві споживчої продукції. Серйозною перешкодою для взаємного перетікання високих технологій є недосконалість законодавства про захист прав інтелектуальної власності. Тому важливо опрацювати й законодавчо визначити в різних спільних проектах механізм використання об'єктів інтелектуальної власності, що належить промисловим підприємствам, науковим організаціям, передбачити можливість продажу технологій виробництва.

Конкурентною перевагою вітчизняного інформаційного бізнесу може стати поєднання комп'ютерних комерційних фірм з наукою. Адаптація України на міжнародних ринках повинна відбуватись не лише за рахунок власного комп'ютерного забезпечення та технічних засобів, але й з експертними системами, програмними продуктами, які є пріоритетними в інформаційному суспільстві, та визначають подальший прогресивний напрям розвитку країни.

Без інтегрування комп'ютерно-інформаційних фірм та фінансових структур неможливо досягти успіху в сучасному суспільстві. В умовах глобалізації та подальшого розвитку національного бізнесу, на думку А. Мовсесяна, інформаційні та фінансові потоки поєднуються в єдиний інформаційно-фінансовий комплекс, який надає різним аудиторіям ринкову інформацію [136, с. 22].

Національна економіка має достатньо низький рівень комп'ютеризації, хоча за останні роки він поступово підвищується. Згідно з черговим щорічним дослідженням країн щодо активності використання у них інформаційних технологій, проведеним Всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum Competitiveness Report) Україна виявилася на 82 місці серед 134 країн світу [249]. У зв'язку зі значним відставанням нашої країни у сфері інформаційних технологій активна участь держави в цій справі дуже необхідна. Можна відзначити перші кроки, які вже робляться шляхом інтеграції. Симптоматичним видається об'єднання великих регіональних комп'ютерно-інформаційних фірм різного профілю, що вже оцінили переваги спільної діяльності, – це такі, як корпорація «Інком», яка впевнено лідирувала у виробництві апаратних та програмних рішень; компанії «Сіменс Україна», «S&T Софт-Тронік». Незмінним лідером у сфері торгівлі комплектуючими та рейтингу дистриб'юторів є компанія «МТІ». Тобто на ринку інформаційно-комунікаційних послуг є фірми, що спеціалізуються на виробництві й поставках технічних засобів, загальносистемному програмному забезпеченні, комп'ютерних мережах, вирішенні прикладних завдань, створенні експертних комп'ютерних програм прийняття рішень, постановці регулярного

менеджменту підприємств і консалтингу, системній інтеграції. Працюючи разом, вони одержують значний синергетичний ефект і можуть виконати замовлення практично будь-якої складності й масштабу за рахунок використання конкурентних переваг і наявних доробок партнерів по консорціуму в оптимальних сполученнях, що зменшують загальну вартість і підвищують якість робіт. Зважаючи на все це, саме в цьому секторі економіки нині найбільш доцільною є організація нового перспективного державного холдингу. Той інтелектуальний капітал, який створений українськими науковцями у сфері програмного забезпечення та системної інтеграції, за оцінками західних експертів, дасть можливість Україні більш потужно просуватися в глобальному середовищі як виробнику високотехнологічних продуктів у галузі інформаційних технологій.

Активне сприяння з боку держави розвитку венчурної індустрії повинне бути спрямоване на прискорення процесу створення й капіталізації інновацій у національній економіці. Однак у розвитку національної венчурної індустрії існує ряд проблем, пов'язаних з низькою ліквідністю венчурних інвестицій через недостатню розвиненість фондового ринку й повільне вирішення питань нормативно-правового регулювання формування фондів і процесу венчурного інвестування. Отже, перед державою стоять завдання розробки ефективних форм участі в розвитку венчурної індустрії, при цьому має використовуватися як світовий досвід, так і враховуватися специфіка національних умов. Різні форми державних інструментів для стимулювання венчурного інвестування, в основному, є заходами щодо розвитку загальних ринкових інститутів і поліпшення інвестиційного клімату.

Водночас можна виділити специфічні механізми, спрямовані, у першу чергу, на розвиток венчурного інвестування, а саме дозвіл таким інституційним інвесторам, як страхові компанії й пенсійні фонди, інвестувати частину своїх коштів у венчурні фонди; подальший розвиток нормативної бази регулювання діяльності інститутів венчурного інвестування з метою усунення тих недоліків, які були виявлені в результаті діяльності функціонуючих фондів.

Структурна диверсифікація економіка є довгостроковим процесом, для її проведення в країні практично є всі передумови. Реалізація пропонованих напрямів у ході еволюційного розвитку процесів реформування економічної системи повинна привести до формування принципово нових основ організації господарської діяльності, що спирається на гармонічне сполучення основних елементів інституційної структури суспільства.

РОЗДІЛ 4

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

4.1. Формування регіональної політики в контексті завдань сталого регіонального розвитку

Забезпечення переходу України та її регіонів на сталий шлях розвитку є одним із пріоритетних завдань, що стоять перед керівництвом країни. Особливої актуальності тематика сталого розвитку набуває нині, коли світова економіка знаходиться на початку відновлення. Незважаючи на те, що витoki сучасної фінансової кризи знаходяться за кордоном, її наслідки відчула більшість населення країни, оскільки вітчизняна економіка є залежною, по-перше, від західного капіталу, а по-друге, від кон'юнктури світового ринку нафти і металів, що робить її уразливою та нестійкою. Для того щоб запобігти впливу зовнішніх негативних чинників у майбутньому або зменшити його силу, необхідно створити стабільну державну систему та модифікувати довгостроковий план розвитку як країни, так і регіонів шляхом формування і включення в нього алгоритму управління сталим розвитком.

Спираючись на результати проведеного дослідження сталого розвитку Черкаського регіону, можна стверджувати, що в сучасних умовах для державної регіональної політики характерні такі недоліки:

- причиною зниження сталості соціально-економічних систем регіону виступає нездатність політики вирівняти рівень соціально-економічного розвитку регіону;
- відсутність підвищення ефективності управління регіональними органами державної влади зумовлена процесами централізації влади і концентрації значних фінансових ресурсів на державному рівні;
- неможливість застосування єдиної науково обґрунтованої системи планування соціально-економічного розвитку регіону, а також механізмів узгодження і синхронізації стратегічного розвитку, муніципальних утворень і галузей через те, що вони відсутні в системі управління;
- обмеження набору інструментів управління регіональним розвитком, внаслідок чого застосовуються тільки бюджетні трансферти і державні цільові програми, що зумовлено повільним упровадженням сучасних інструментів у систему державного управління тощо.

Забезпечення сталого розвитку регіону залежить від удосконалення державної регіональної політики, посилення державного регулювання, вдосконалення форм і методів впливу на соціально-економічні процеси,

створення системи управління, адекватної новим реаліям. Розробкою алгоритму управління сталим розвитком регіону має займатися спеціалізоване відомство, яким може виступати Департамент сталого розвитку регіону.

Авторами пропонується побудувати алгоритм управління сталим розвитком Черкаського регіону, розділивши процес управління на шість ключових етапів-блоків (рис. 4.1). Початковий етап припускає здійснення ретроспективного аналізу динаміки показників сталого розвитку, наведених у попередньому розділі, аналізу поточного стану регіону шляхом розрахунку відповідних показників і порівняння їхніх значень із показниками інших регіонів України. Ключовим показником є інтегральний показник сталого розвитку (ІПСР) регіону. Метою першого етапу управління сталим розвитком регіону є виявлення слабких сфер і негативних тенденцій у регіоні. Для підвищення ефективності аналізу цю роботу повинен здійснювати спеціалізований аналітичний центр при Департаменті сталого розвитку регіону.

Другий етап полягає в розробці стратегії сталого розвитку регіону та формуванні цільових настанов – визначенні цільових значень показників сталого розвитку, яких необхідно досягти протягом певного періоду часу. Вирішення цих завдань має бути безпосередньо в компетенції Департаменту сталого розвитку регіону.

Стратегія сталого розвитку являє собою загальний довгостроковий план дій щодо забезпечення сталого розвитку регіону. В основу регіональної стратегії доцільно включити принципи, визначені під час формування Концепції сталого розвитку на засіданні Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку під головуванням Г.Х. Брундтланд, які було наведено в першому розділі.

Регулювання регіональної політики неможливе без повного уявлення майбутніх економічних процесів. Виходячи із цього, ефективність реалізації механізму досягнення сталого регіонального розвитку в значній мірі залежить від обраного стратегічного орієнтиру, спрямованого на досягнення та довготривале утримання сталого регіонального розвитку із збалансованою економічною структурою.

Правильно визначений стратегічний курс забезпечення сталого розвитку повинен підтримувати ефективно вирішення пріоритетних проблем щодо забезпечення динамічного збалансованого зростання регіону, акцентування зусиль та концентрації ресурсів, що дозволить з найбільшою результативністю досягнути сталого розвитку регіону в максимально короткий термін.

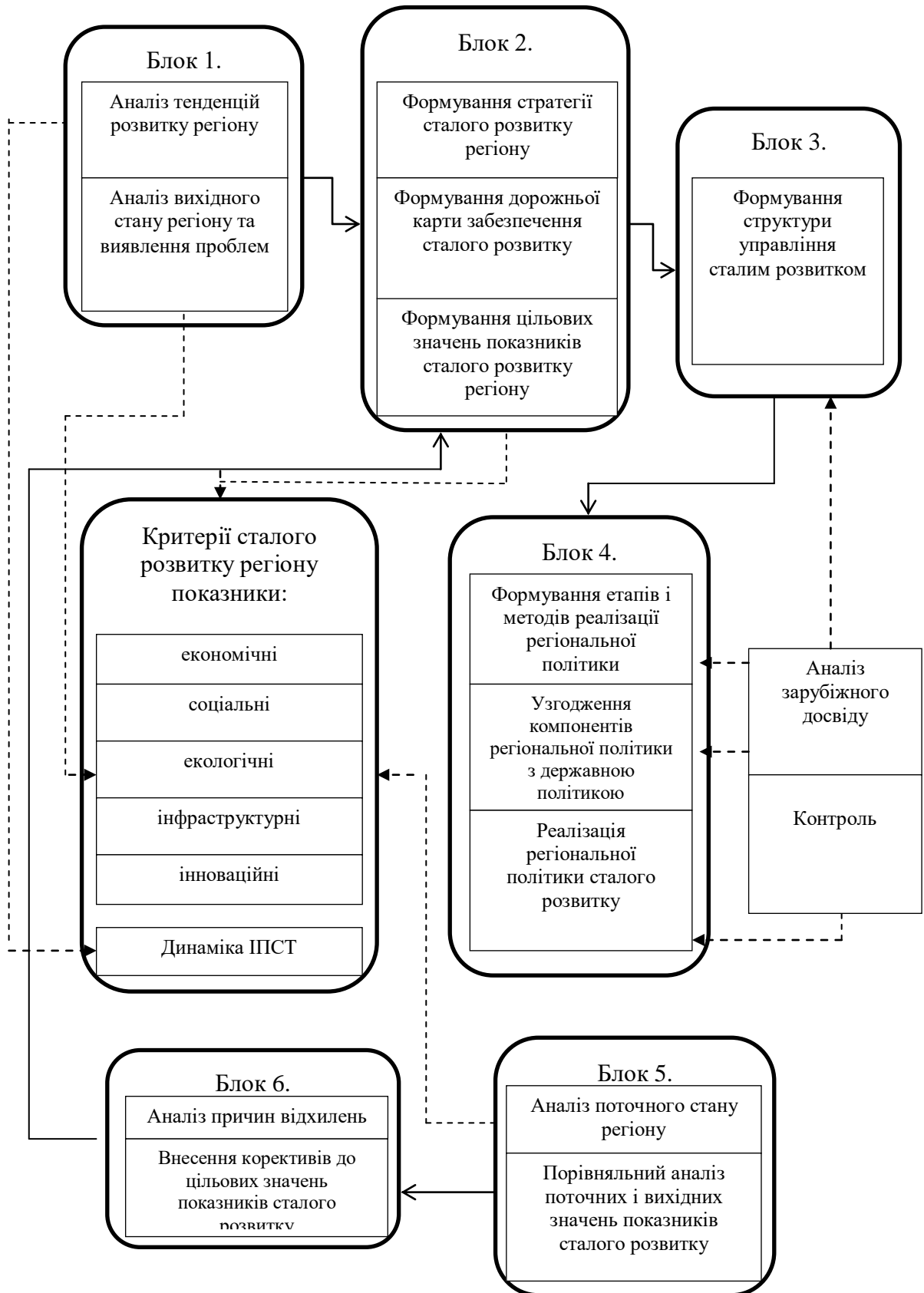

Рис. 4.1. Схематичне зображення алгоритму управління сталим розвитком регіону

Стратегія забезпечення сталого розвитку регіону являє собою цілезорієнтовану сукупність заходів, обґрунтованих наявним комплексом

ресурсного забезпечення, потенційними можливостями та окресленими обмеженнями і спрямовану на досягнення стратегічних соціо-еколого-економічних цілей.

Стратегія сталого розвитку регіону повинна ґрунтуватися на таких положеннях: збереження соціальної, міжнаціональної та конфесійної згоди; взаємодія з ідеями національних проєктів, державних програм; поетапне вирішення поставлених цілей і задач; удосконалення розвитку міжрегіональних зв'язків; розробка заходів щодо підвищення якості життя населення, які сприяють усуненню проблем у демографічній ситуації, створенню необхідних умов для гармонійного розвитку особистості; формування інститутів цивільного суспільства тощо.

Необхідно визначити основні стратегічні пріоритети, які слід враховувати при розробці стратегії сталого розвитку регіону:

1. У сфері промислового виробництва:
  - розробка заходів щодо підтримки конкурентоспроможних виробництв, які забезпечують вкладення більшої частини вироблюваної в регіоні доданої вартості в його економіку, що сприяють підвищенню якості життя населення та вирішенню соціальних проблем;
  - розвиток пріоритетних промислових галузей, спрямований на формування ефективного бюджету регіону;
  - диверсифікація промислового виробництва;
  - інфраструктурна підтримка промисловості в регіоні;
  - створення та підтримка інноваційно активного бізнесу в промисловості, створення інститутів управління та зміцнення його інфраструктури.
2. У сільськогосподарській сфері:
  - використання новітніх досягнень науки в аграрній галузі, сучасних форм і методів управління, забезпечення проведення процедур банкрутства, реструктуризація боргів, створення кооперації на основі агропромислової інтеграції;
  - застосування контролюючих заходів у щодо обороту земель;
  - забезпечення паритету цінових відносин між сільським господарством і промисловістю;
  - створення умов для правової та економічної рівності всіх форм господарювання, а також збереження і стабілізації потужностей виробництва;
  - технічне переоснащення, модернізація підприємств, що реалізується через відновлення інтегрованих зв'язків в сукупності з переорієнтацією діяльності власних ремонтних заводів на виробництво нової техніки адекватної сучасному розвитку та об'єктивно існуючому попиту;
  - підвищення інвестиційної привабливості підприємств регіону за підтримки регіональних органів влади;

- сприяння розвитку інфраструктури ринку, формування моніторинг-системи продовольчого ринку, проведення його аналізу і прогнозування;

- створення умов для підвищення рівня доходу працівників, зайнятих на підприємствах усіх форм власності, враховуючи середньорегіональний рівень заробітної плати працівників сфери матеріального виробництва.

Формування стратегії сталого розвитку регіону необхідно здійснювати з урахуванням основних положень, передбачених розробленою на середньострокову перспективу стратегією податкової і бюджетної політики регіону на основі вдосконалення податкового законодавства, розвитку податкового потенціалу регіону, спираючись на результати стійкого зростання валового регіонального продукту, забезпечення населення максимально новим і якісним набором бюджетних послуг за рахунок власних доходів консолідованого бюджету.

На основі проведених аналітичних досліджень в монографії сформульовано стратегії забезпечення сталого розвитку міст і районів Черкаського регіону залежно від рівня їхнього розвитку: стабілізації (районів–аутсайдерів з низьким рівнем сталого розвитку), активізації (для районів із середнім рівнем сталого розвитку), інтенсифікації (для районів–лідерів, із високим рівнем сталого розвитку) (Додаток К).

Розроблені стратегії передбачають, з одного боку, необхідність формування нових видів ресурсів, товарів і послуг, активізацію інноваційної та інвестиційної діяльності, прояв креативного підходу в діяльності органів управління, удосконалення інфраструктурної складової, збалансованість ринкової кон'юнктури, раціональне природокористування, прийняття ефективних управлінських рішень, стимулювання діяльності підприємницького сектору, з другого – необхідність оптимізації процесів взаємодії державних органів влади, органів місцевого самоврядування, бізнес-організацій, наукових та інших організацій, що спрямовано на задоволення життєвих потреб нинішнього покоління людей без позбавлення такої можливості майбутніх поколінь.

У міру формування цілей необхідно створити умови для їх досягнення. Вирішенню цієї проблеми слід присвятити третій етап управління, на якому передбачається сформувати цілісну структуру управління сталим розвитком регіону, для чого вважаємо за доцільне використати досвід зарубіжних країн.

Четвертий етап алгоритму управління полягає в розробці етапів та методів реалізації регіональної політики в ключових сферах, формуванні взаємозв'язку компонентів регіональної політики з напрямками державної політики, а також у безпосередньому здійсненні регіональної політики.

Пропонуємо, щоб моніторинг за цим процесом проводив центр контролю при Департаменті сталого розвитку регіону.

П'ятий етап алгоритму управління пропонується присвятити аналізу стану регіону на момент закінчення звітнього періоду, протягом якого реалізувалася регіональна політика, а також порівнянню початкових і поточних показників сталого розвитку.

На шостому етапі алгоритму варто порівняння фактичних значень з прогнозними, виявляються причини відхилень, ідентифікуються проблемні ланки системи управління. Проектним центром розробляється пакет пропозицій щодо підвищення ефективності виконання планових завдань і відбувається коректування цілей. Департамент сталого розвитку складає звіт про діяльність за певний період часу, який подає керівництву регіону.

Стратегічною метою регіонального сталого розвитку повинне стати покращення рівня життя населення за рахунок динамічного соціально-економічного розвитку, формування якісної інфраструктури, підтримки науково-технічного прогресу та впровадження його результатів за умов відтворення природного потенціалу на користь майбутніх поколінь. Для досягнення цієї мети керівництво регіонів повинне вживати комплекс заходів системного характеру, що визначають сталість розвитку, і використовувати всі наявні інструменти. Основним інструментом реалізації мети є регіональна політика та її компоненти, першою з яких є інституційна політика.

Сутність регіональної інституційної політики в контексті проблеми сталого розвитку полягає у формуванні системи інститутів, що сприяють диверсифікації регіональної економіки, посиленню взаємозв'язків між суб'єктами господарської діяльності та населенням, модернізації виробництва, а також збереженню відтворювального потенціалу природного комплексу.

Перехід на модель сталого розвитку потребує системної оптимізації не тільки економічних та екологічних характеристик, але й усіх інших складових соціо-природного середовища регіону, визначальну роль у якому відіграє формування ефективних інститутів та відповідного інституційного середовища.

Практика показує, що недосконалі ринки, нечітко визначені права власності й відповідно системи їхнього захисту, фрагментарність методів державного регулювання природокористування, випереджальний розвиток одних інститутів і відставання інших, а також інші проблеми інституціонального характеру є серйозною перешкодою досягнення стабільності, регіональної економічної системи. При цьому інституційне середовище розглядається як засіб, що забезпечує стабільність розвитку загалом, регулюючи взаємодію кожної із систем і будучи основою

розвитку всіх інших систем. Значимість інституціональних принципів регулювання економіки докладно обґрунтована в класичних роботах Т. Веблена, Дж. Коммонса, У. Мітчелла, Р. Коуза, Ф. Хайєка, Й. Шумпетера, Р. Нельсона.

Інституційне середовище має двоїстий взаємозв'язок із соціо-еколого-економічним розвитком регіону. З одного боку, особливості регіону формують певну систему інститутів, її специфіку, з другого – розвиток інституційного середовища визначає розвиток самого регіону, можливості його економічного зростання та підвищення якісних параметрів населення.

Для досягнення ефективності інституційних перетворень необхідно, перш за все, створити єдину законодавчо-правову базу на рівні регіону, яка захищатиме інтереси бізнесу, суспільства, природи та кожної окремої людини.

Другий етап перетворень доцільно присвятити формуванню системи фінансових ринків та інститутів, що сприяють розширенню можливостей фінансування підприємств регіону. Ця система повинна включати мережу банківських і небанківських фінансових організацій, до яких можна віднести страхові, інвестиційні, лізингові, факторингові компанії, інвестфонди, а також регіональні біржі, на яких на ринкових умовах формуватимуться ціни на вироблену продукцію. Основною метою другого етапу інституційних перетворень є створення сприятливих умов для ефективного розміщення і залучення грошових ресурсів усередині регіону. Наявність розвиненої системи фінансових інститутів стимулює зростання внутрішніх інвестицій в економіку регіону з боку домогосподарств, оскільки створить умови для такого зростання.

Разом з тим, варто зазначити, що будь-які інвестиції пов'язані з ризиком. Для того щоб зростання внутрішніх і зовнішніх інвестицій не було перманентним, необхідно створити механізми, що сприяють зниженню ризиків. Цій проблемі буде присвячено третій етап інституційних перетворень. Сутність цього етапу полягає у створенні системи органів, що виконують контрольну та інформаційну функції у фінансово-економічній сфері, причому органи повинні бути як державними, так і недержавними. Як приклад недержавної некомерційної організації можна навести Українську асоціацію інвестиційного бізнесу (УАІБ). Щоб захистити права інвесторів і забезпечити їхні інвестиції, необхідно сформувати механізм оперативного надання фінансової звітності як підприємствами реального сектору економіки, так і фінансовими організаціями у відповідні контролюючі органи. Для підвищення оперативності отримання інформації доцільно використовувати систему електронних комунікацій. Водночас з цим, щоб не підсилювати тиск на бізнес та уникнути можливих зловживань із боку

органів контролю, потрібно на законодавчому рівні встановити єдину періодичність перевірок для всіх учасників економічної діяльності.

Інституційна політика регіону повинна бути також спрямована на підтримку екологічної безпеки у вигляді створення регіональних екологічних фондів, спеціалізованих організацій, що займаються проблемою екологізації виробничої діяльності, а також органів екологічного контролю.

Розробка інституційної політики в контексті вирішення проблеми сталого розвитку регіону здійснюється в декілька етапів і з використанням низки специфічних методів (рис. 3.2).

Рис. 4.2. Етапи і методи інституційної політики в рамках забезпечення сталого розвитку регіону

Проведення інституційної політики регіону має погоджуватися з інвестиційною політикою регіону, оскільки від ефективності заходів інвестиційної політики залежить обсяг ресурсної бази, використовуваної в процесі переходу регіону на шлях сталого розвитку. Стратегічною метою цієї політики є залучення зовнішніх і

стимулювання внутрішніх інвестицій у регіон. Процес досягнення цієї мети також пропонуємо розділити на етапи (рис. 4.3).

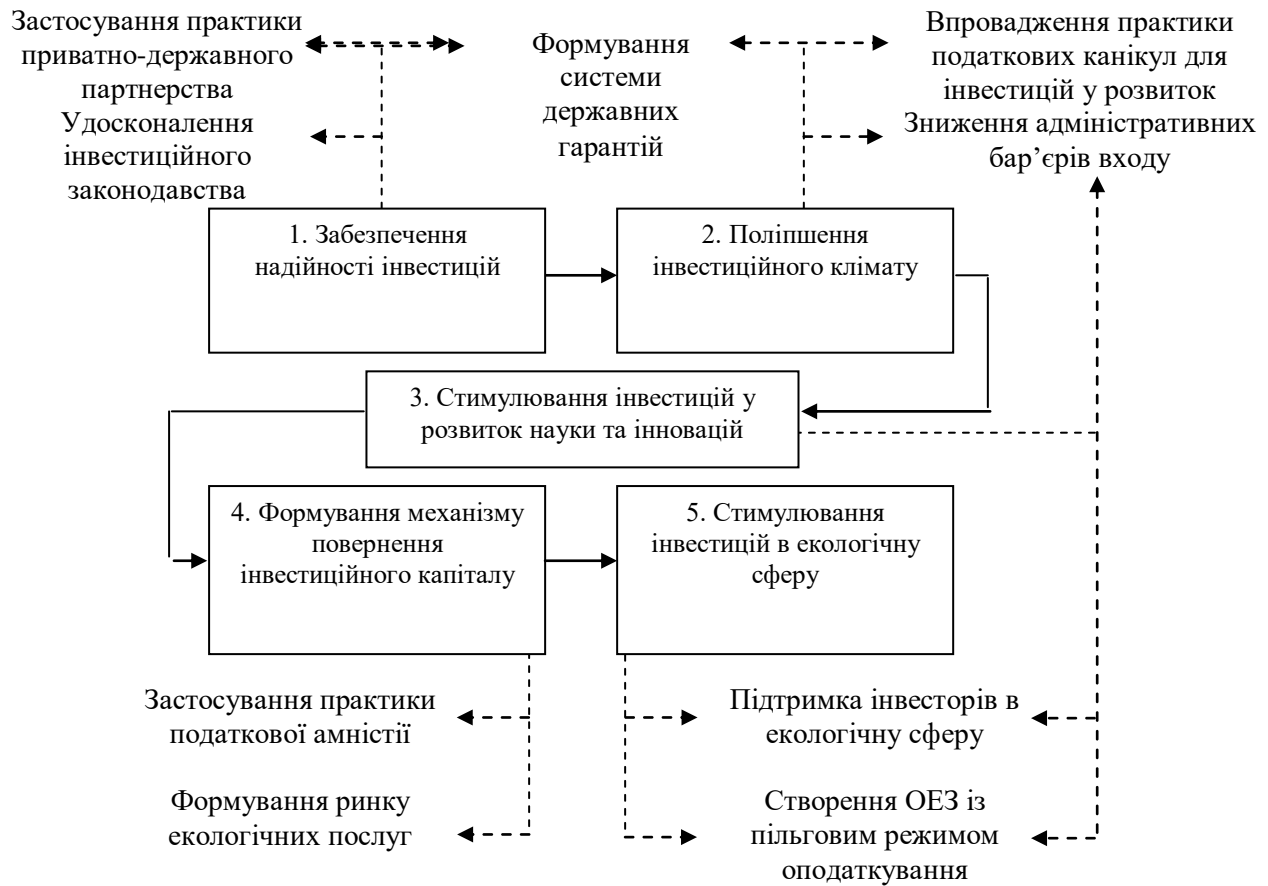

Рис. 4.3. Етапи реалізації інвестиційної політики в рамках забезпечення сталого розвитку регіону

Перший етап інвестиційної політики регіону необхідно присвятити правовим питанням. Для стимулювання припливу інвестицій важливо на законодавчому рівні створити систему гарантій, що захищають права іноземних інвесторів з урахуванням мінімізації їхнього дискримінаційного становища відносно вітчизняних інвесторів, а також створити механізм страхування інвестицій від економічних та політичних ризиків. В умовах фінансової кризи ефективним інструментом вирішення проблеми залучення інвестицій є практика надання інвесторам державних гарантій, що забезпечують поворотність кредиту.

Другий етап інвестиційної політики слід присвятити формуванню сприятливих умов для ведення підприємницької діяльності, що може підсилити конкурентні переваги регіону в боротьбі за інвестиції. Реалізація цього завдання вирішується шляхом практикування створення особливих економічних зон (ОЕЗ), резидентами яких є підприємства, що

здійснюють стратегічно важливу діяльність, або шляхом надання податкових канікул на початковому етапі розвитку підприємств реального сектору незалежно від роду їхньої діяльності. На цьому етапі інвестиційна політика регіону повинна бути також спрямована на фінансування розвитку транспортної та телекомунікаційної інфраструктури.

З метою диверсифікації економіки регіонів і зниження частки ресурсної складової в структурі доходів необхідно стимулювати інвестиційний капітал в інші галузі, зокрема у сферу високих технологій. Вирішенню цього завдання присвячено третій етап інвестиційної політики. Методом вирішення, крім лібералізації податкового законодавства, повинна стати практика приватно-державних інвестицій у розробку нових технологій та модернізацію виробництв, що підвищує впевненість іноземного інвестора в успішній реалізації проекту, оскільки безпосередньо відповідає інтересам регіону.

Важливим пунктом інвестиційної політики регіону є заходи, що сприяють поверненню вивезених раніше коштів з метою укриття від податків або переведених до фондів, зареєстрованих в офшорних зонах, назад в економіку регіону. Заходи примусового характеру в процесі вирішення цього завдання є малоефективними. У такому випадку питання доцільніше вирішувати шляхом зняття адміністративної та кримінальної відповідальності з осіб, які в такий спосіб порушили податкове законодавство, з обов'язковою умовою інвестування вивезених раніше коштів у соціально значущі проекти регіону (наприклад, відкриття хоспісу на базі Ротмістрівської районної лікарні Смілянського району, відкриття пунктів швидкої медичної допомоги в найбільш віддалених від районних центрів селах тощо).

Для стимулювання зворотних інвестицій можна також використовувати практику податкової амністії, коли обов'язок сплати податків, недоотриманих у результаті укриття коштів, повністю або частково припиняється. Застосування цієї практики з економічної точки зору є ефективним. Етапи реалізації інвестиційної політики в контексті вирішення проблеми сталого розвитку регіону зображено на рис. 3. 3.

Як було зазначено вище, стимулюванню припливу інвестиційного капіталу в регіон сприяє лібералізація податкового законодавства. Інструментом цієї лібералізації є державна податково-бюджетна політика. Генеральна мета бюджетно-податкової політики в рамках процесу переходу регіонів на сталий шлях розвитку полягає у створенні сприятливих умов для сталого економічного зростання при одночасному забезпеченні соціальної та екологічної стабільності.

Виходячи з поставлених у меті пріоритетів, податково-бюджетна політика повинна розвиватися в трьох основних напрямках: економічному, соціальному та екологічному. На думку авторів, кількість напрямів

доцільно розширити шляхом включення інноваційної та інфраструктурної складових.

Завдання податково-бюджетної політики в рамках економічного напрямку має полягати в стимулюванні економічної активності. В умовах світової фінансової кризи та погіршення ринкової кон'юнктури важливість цього завдання підвищується. Перший етап податково-бюджетної політики необхідно присвятити питанням оптимізації податкового навантаження інноваційно-активних підприємств, тобто забезпечити податкові канікули для новостворених і малих підприємств, галузеві пільги для підприємств легкої, харчової промисловості, підприємств із надання готельних послуг, підприємств машинобудування для агропромислового комплексу тощо. Крім цього, необхідно створити систему оперативного податкового реагування, сутність якої полягає в постійному контролі спеціально створеного для цих цілей регіонального департаменту за ситуацією на регіональному ринку. Залежно від кон'юнктурних змін обов'язок позначеного органу повинен полягати в регулюванні розміру ставок податків. Аналогічну роботу потрібно провести в рамках стимулювання економічної активності в галузях економіки регіонів.

Проте маємо констатувати, що запропоновані заходи можуть створити додаткові загрози для фінансової стабільності регіону, які пов'язані перш за все і з зростанням податкових витрат бюджету, зумовлених зниженням ставки податку на прибуток у зв'язку з оптимізацією податкового навантаження для пільгових галузей та підприємств, можливим скасуванням дискусійної норми Податкового кодексу України щодо звільнення від оподаткування операцій із постачання зерна, що відчутно збільшить декларування ПДВ до відшкодування.

У рамках реалізації плану зі створення на базі регіонів інноваційної економіки слід практикувати створення особливих економічних зон у вигляді технопарків і технополісів, до резидентів яких застосовується особливий, більш ліберальний податковий режим. На цьому етапі ключовим завданням має стати формування переліку вимог до потенційних податкових резидентів. Їхня основна діяльність, яку можна визначити в процентному відношенні, повинна бути пов'язана з НДДКР.

Наступний напрям податково-бюджетної політики доцільно присвятити вирішенню питань, пов'язаних із розвитком інфраструктурних проектів. На території регіонів інфраструктурні мережі, і які створили промислові підприємства для власних потреб, можуть бути також використані місцевим населенням. У подібних випадках оптимальним підходом може стати практика співфінансування проектів з використанням коштів регіонального бюджету або практика надання

субсидій цільового характеру підприємствам, що займаються будівництвом соціально значущих об'єктів інфраструктури.

В умовах переходу регіонів на сталий шлях розвитку необхідне формування інструментів, що підвищують відповідальність суб'єктів господарювання в екологічній сфері. Одним із таких інструментів може стати податок на забруднення або екологічний збір, що стимулюватиме суб'єкти господарювання до застосування маловідходних і ресурсозберігальних технологій. Передбачається, що екологічний збір сплачуватиметься до бюджету регіону і матиме цільове призначення. Отримані кошти використовуватимуться для створення та подальшого фінансування екологічних фондів і проведення програм, що сприяють становленню екологічної стабільності на території регіону.

Податок на забруднення повинні сплачувати лише ті учасники економічних відносин, які завдають реального збитку навколишньому середовищу. Важливим завданням на цьому етапі є визначення суб'єкта й об'єкта оподаткування. Особливу роль у забезпеченні сталості розвитку може відіграти обмеження прямого і непрямого субсидування природомістких та небезпечних для навколишнього середовища видів господарської діяльності, а також надання субсидій під екологізацію виробництв.

Податково-бюджетна політика повинна також мати соціальну складову, тобто спрямовуватися на забезпечення гідного рівня життя всіх верств населення. У такому контексті ключовим завданням є ефективне використання коштів регіонального бюджету. Для цього передбачається сформувавши перелік потенційних напрямів витрачання коштів, відсортованих за ступенем соціальної важливості. Пріоритетним правом на отримання бюджетних коштів у вигляді субсидій повинні стати системоутворювальні та містоутворювальні підприємства, що забезпечують населення робочими місцями. Особлива увага має бути приділена господарюючим суб'єктам, що наймають на роботу інвалідів. Доцільно також використовувати практику прямих адресних субсидій малозабезпеченим верствам населення. Ключове завдання на цьому етапі полягає у формуванні часток витрат за кожним напрямом. Стосовно абсолютних величин субсидій, то в умовах економічного підйому і на стадії насичення вони повинні безпосередньо залежати від прибуткової частини бюджету, а в умовах рецесії та депресії – мають бути забезпечені резервними коштами, накопиченими під час двох попередніх стадій економічного циклу. Етапи і методи реалізації податково-бюджетної політики в контексті вирішення проблеми сталого розвитку регіону зображено на рис. 4. 4.

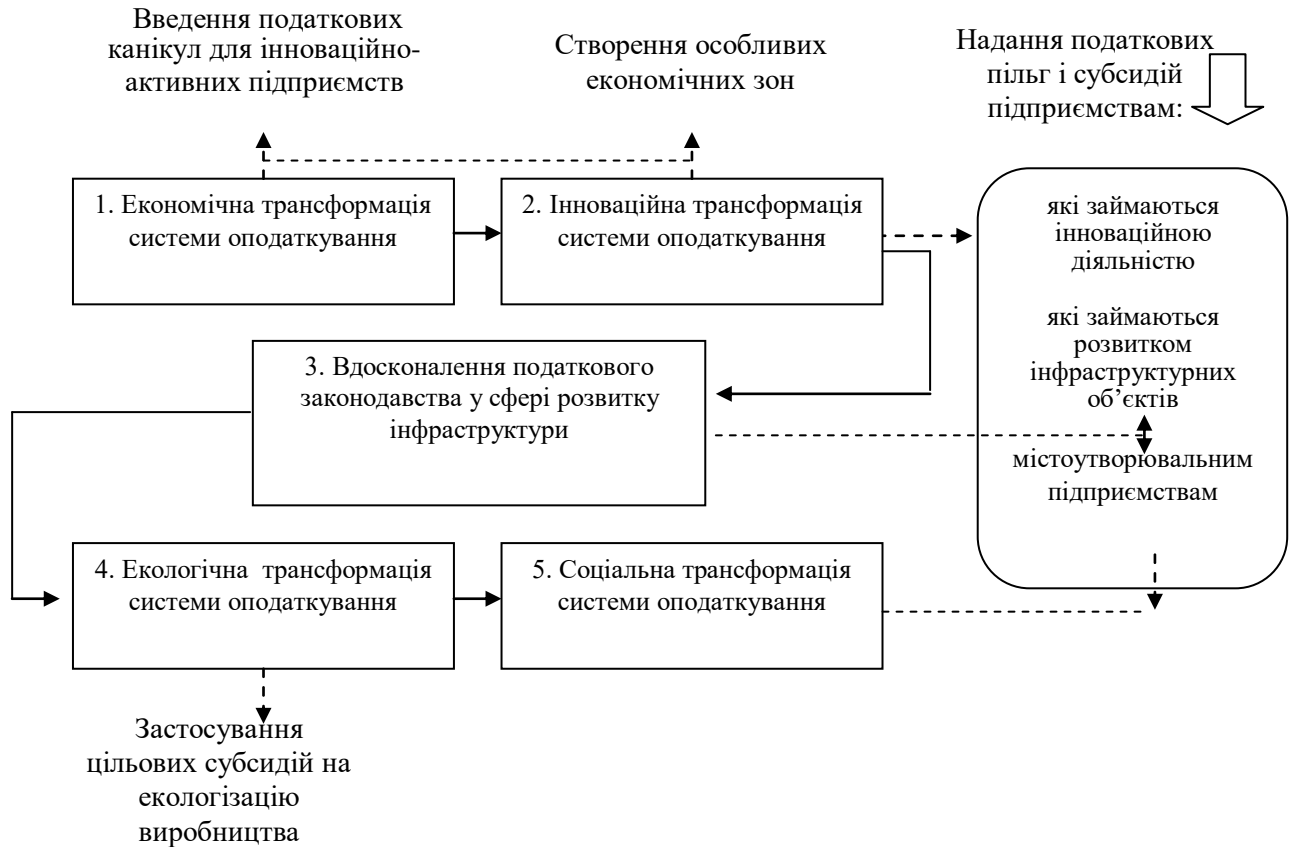

Рис. 4.4. Етапи і методи реалізації податково-бюджетної політики в рамках забезпечення сталого розвитку регіонів

Крім методів податково-бюджетної політики для забезпечення справедливого обліку економічних і соціальних інтересів мають бути використані інструменти цінової політики. Основні зусилля регіональної влади в цьому аспекті повинні бути спрямовані на формування конкурентоспроможного середовища, що підвищує ефективність діяльності учасників ринку. Для цього необхідно підсилити контроль у сфері антимонопольного законодавства і забезпечити його виконання всіма учасниками ринку. У перспективі слід створити систему регіональних бірж, на яких у ринкових умовах формувалися б ціни на вироблювані в регіонах товарні групи.

Важливу роль у забезпеченні переходу регіонів і країни загалом на сталий шлях розвитку відіграє ефективна грошово-кредитна політика, ключовими завданнями якої є забезпечення безперебійного функціонування банківської системи, стабільності курсу національної валюти, а також підтримка достатнього рівня ліквідності, що стимулює ділову активність. Незважаючи на те що основні інструменти грошово-кредитної політики знаходяться в розпорядженні Національного банку України, регіональна влада повинна вживати зусиль щодо забезпечення

стабільної роботи фінансової системи регіону.

В умовах фінансової кризи реальний сектор економіки стикнувся з серйозними бар'єрами на ринку кредитування. Незважаючи на державні вливання в банківський сектор, які були зроблені для того, щоб за допомогою фінансових організацій підприємства реального сектору економіки мали доступ до кредитних ресурсів, більша частина виділених коштів так і залишилася в банківській сфері, не принісши належного економічного ефекту і поставивши під загрозу подальший розвиток решти галузей економіки.

Для того щоб уникнути подібної ситуації в майбутньому, необхідно в кожному окремому регіоні створити банк розвитку з мережею філій, який мав би доступ до участі в аукціонах Міністерства фінансів і НБУ щодо надання грошових коштів і використовував би залучені кошти винятково для кредитування стратегічно важливих підприємств, що знаходяться на території конкретного регіону. Важливо, щоб контрольний пакет акцій банку належав регіону. Шляхом створення подібної системи регіональних банків можна вирішити проблеми з ліквідністю на локальних рівнях. Відповідальність за забезпечення доступності кредитних ресурсів, таким чином, перекладається на регіональну владу, яка має бути зацікавлена в сталості розвитку власного регіону.

У міру поліпшення ситуації з ліквідністю кредитна політика регіонів повинна бути спрямована на створення механізму залучення вільних грошових коштів населення в реальний сектор економіки. Для цього необхідно розвивати регіональну систему фінансових інститутів, що пропонують доступні способи й інструменти інвестування коштів. Щоб підвищити фінансову грамотність серед населення та стимулювати приплив вільного капіталу в реальний сектор, доцільним є проведення роз'яснювальних заходів.

Для локалізації ринку надання кредитів, тобто забезпечення ситуації, коли кошти населення регіонів через регіональну банківську систему йдуть на кредитування підприємств, що є податковими резидентами цих регіонів, можна створити механізм привілеїв для початкових кредиторів. Як можливий приклад привілею може бути використана практика підвищеного відсотка по депозитах у ключовому регіональному банку, який виплачується за рахунок коштів регіонального бюджету. Таким чином, буде вирішено завдання стимулювання припливу коштів населення в банківську систему конкретного регіону через систему депозитів із подальшим збільшенням кредитування підприємств реального сектору економіки.

Для того щоб розвиток регіону мав сталий характер, важливо побудувати ефективний механізм взаємодії між керівництвом державної

та регіональної влади. Важливо також забезпечити здатність оперативно усувати суперечності, які можуть виникнути в результаті рішень комітетів, що здійснюють різні напрями регіональної політики. Одним із ключових завдань у процесі управління сталим розвитком регіону є встановлення взаємодії між елементами регіональних систем, а також формування системи взаємозв'язку складових регіональної політики (рис. 4.5).

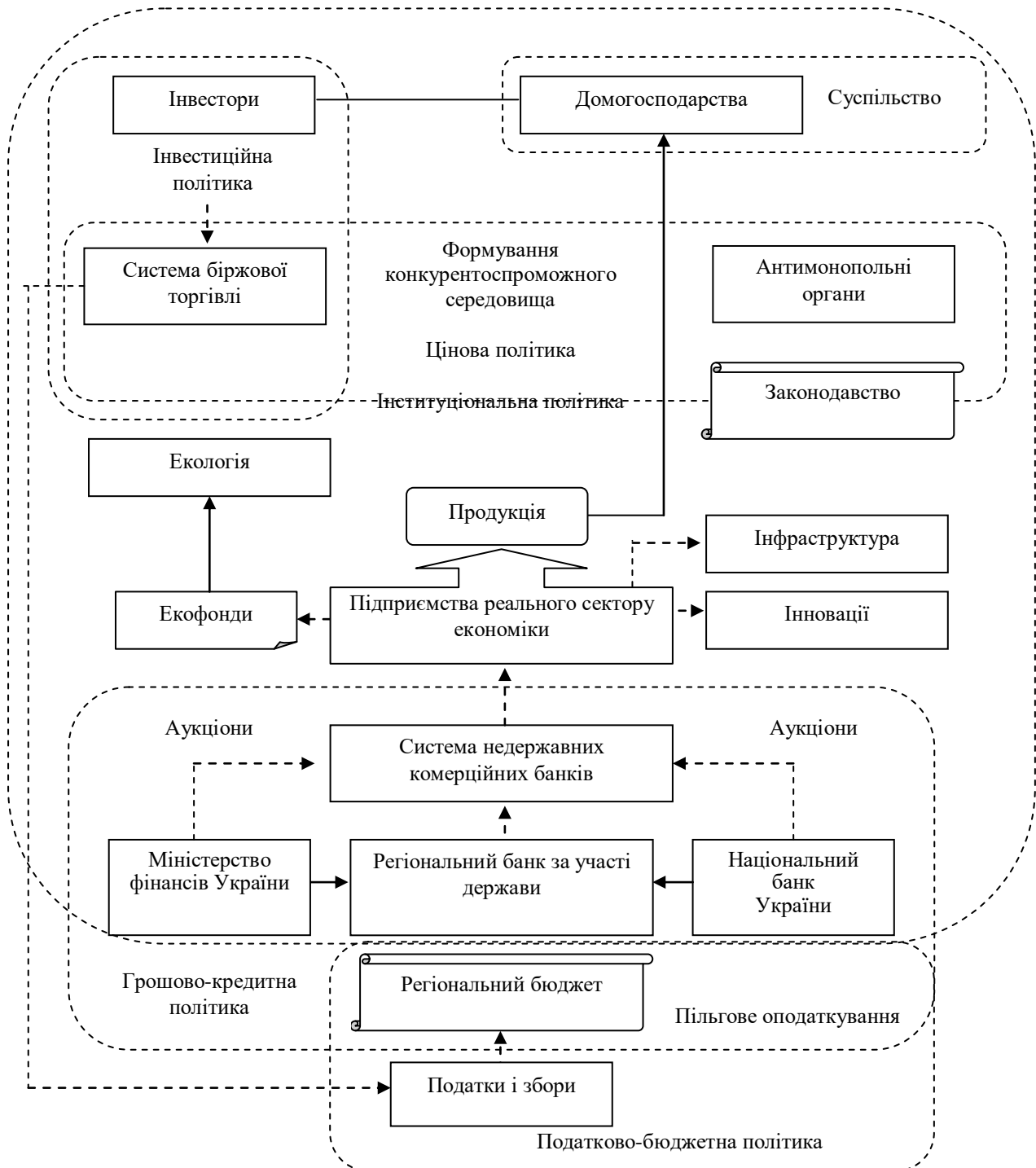

Рис. 4.5. Взаємозв'язок компонентів регіональної політики в контексті забезпечення сталого розвитку регіону

Найважливішими напрямками регіональної політики є:

- формування якісних систем соціальної та виробничої інфраструктури на рівні регіону;
- формування ефективних регіональних ринків (трудових ресурсів, споживчих товарів та ін.), їх подальше удосконалення та розвиток;
- удосконалення територіальної організації сільськогосподарського виробництва, розвиток різних форм власності та господарювання;
- забезпечення екологічної безпеки проживання населення;
- соціально-економічна реабілітація територій, що постраждали від негативного екологічного впливу;
- розвиток галузей соціальної сфери з урахуванням демографічної структури населення та особливостей розселення;
- проведення приватизації неефективних об'єктів комунальної власності;
- підтримка «точок зростання» – міст, що володіють великим науково-технічним і виробничим потенціалом, районів із високоефективним сільським господарством, вільних економічних зон, технопарків та інноваційних центрів.

Отже, формування алгоритму досягнення сталого розвитку регіону є одним із ключових завдань, що стоять перед керівництвом регіонів. Цей алгоритм може працювати лише при ефективній системі управління, яка є безліччю взаємопов'язаних об'єктів і суб'єктів, використовуваних механізмів, принципів, методів і функцій управління в умовах зміни зовнішньої та внутрішньої економічної й політичної кон'юнктури. Основним елементом системи управління сталим розвитком регіонів є регіональна політика як інструмент вирішення проблеми сталого розвитку, що являє собою сукупність взаємопов'язаних дій у сфері інституційних і структурних перетворень в економіці з метою поліпшення економічних, соціальних, інфраструктурних, інноваційних та екологічних показників регіону.

4.2. Формування дорожньої карти забезпечення сталого регіонального розвитку

Результати аналізу, викладені в другому розділі роботи, свідчать про нестійкість розвитку більшості міст і районів Черкаської області. У зв'язку з цим виникає необхідність активізації дій регіональної влади щодо формування дорожньої карти забезпечення сталого розвитку регіону. Дорожня карта – це наочне представлення покрокового сценарію розвитку

об'єкта або процесу [83]. Дорожня карта націлена на інформаційну підтримку процесу прийняття управлінських рішень стосовно розвитку об'єкта управління.

Авторами розроблено зразок дорожньої карти на основі сформованої системи критеріїв та блок-схеми процесу забезпечення сталого розвитку регіону. Як було визначено вище, основа сталого розвитку полягає в єдності п'яти складових: економіки, соціальної сфери, інфраструктури, екології та сфери інновацій. Тому система критеріїв повинна враховувати всі ці елементи.

Передусім, пропонуємо розглянути економічні критерії сталого розвитку, одним із яких є економічне зростання. Для того щоб воно відбулося, по-перше, сукупні доходи підприємств регіону повинні перевищувати сукупні витрати, по-друге, темпи зростання доходів мають бути більшими темпів зростання витрат. Система критеріїв економічного зростання регіону визначається так:

$$\left\{ \begin{array}{l} D - B \geq 0 \\ T_p(D) - T_p(B) \geq 0 \end{array} \right\}, \quad (4.1)$$

де D – доходи суб'єктів економічної діяльності регіону;

B – витрати суб'єктів економічної діяльності регіону;

$T_p(D)$ – темпи зростання доходів;

$T_p(B)$ – темпи зростання витрат.

Для досягнення регіонального розвитку зростання економічних показників недостатньо. Важливим завданням є структурне вдосконалення економіки. Країна загалом і регіони зокрема повинні підвищити свою економічну безпеку проти зовнішнього негативного впливу шляхом диверсифікації економіки і надання їй інноваційного характеру. У зв'язку з цим у процесі регіонального розвитку в структурі ВРП повинна збільшуватися частка інноваційної продукції та продукції з високою доданою вартістю, тобто темпи зростання обсягу інноваційної продукції мають перевищувати темпи зростання ВРП. Включення інноваційного чинника в систему критеріїв економічного зростання формує систему критеріїв економічного розвитку регіону:

$$\left\{ \begin{array}{l} D - B \geq 0 \\ T_p(D) - T_p(B) \geq 0 \\ T_p(ІІІ) > T_p(ВРП) \\ T_p(СІІІ) > 0 \end{array} \right\}, \quad (4.2)$$

де $T_p(ІІІ)$ – темпи зростання обсягу інноваційної продукції;

$T_p(ВРП)$ – темпи зростання валового регіонального продукту;

$T_p(ЧІП)$ – темпи зростання частки інноваційної продукції в структурі ВРП.

На наступному етапі необхідно включити в систему інфраструктурну складову, яка виражатиметься в частці витрат на розвиток інфраструктури регіону в структурі загальних витрат бюджету регіону. Щоб розвиток інфраструктури відбувався в унісон з економічним розвитком, доцільно частку інфраструктурних витрат зробити фіксованою, тобто забезпечити умови, коли темпи зростання доходів дорівнюватимуть темпам зростання витрат на розвиток інфраструктури. Система критеріїв соціально орієнтованого економічного розвитку регіону з урахуванням інфраструктурної складової така:

$$\left\{ \begin{array}{l} D - B \geq 0 \\ T_p(D) - T_p(B) \geq 0 \\ T_p(ІІІ) > T_p(ВРП) \\ T_p(ЧІП) > 0 \\ T_p(ІР) \geq T_p(D) \end{array} \right\}, \quad (4.3)$$

де $T_p(ІР)$ – темпи зростання бюджетних витрат і витрат суб'єктів економічної діяльності регіону на розвиток інфраструктури.

Розвиток регіону не може бути стабільним у середньо- і довгостроковій перспективі, якщо в цьому не зацікавлені ті, за рахунок кого він відбувається. У цьому контексті йдеться про населення і соціальний аспект стійкого розвитку. Щоб система критеріїв урахувала цей аспект, задамо умову, що темпи зростання доходів регіональних бюджетів не повинні перевищувати темпи зростання витрат на соціальні потреби. Система критеріїв соціально-орієнтованого економічного розвитку регіону з урахуванням інфраструктурної складової така:

$$\left\{ \begin{array}{l} D - B \geq 0 \\ T_p(D) - T_p(B) \geq 0 \\ T_p(ІІІ) > T_p(ВРП) \\ T_p(ЧІП) > 0 \\ T_p(ІР) \geq T_p(D) \\ T_p(СВ) = T_p(D) \end{array} \right\}, \quad (4.4)$$

де $T_p(СВ)$ – темпи зростання бюджетних витрат і витрат суб'єктів економічної діяльності регіону на соціальні потреби.

Для того щоб зображену систему критеріїв (3.4) модифікувати в систему критеріїв сталого розвитку, необхідно доповнити її екологічним

елементом у вигляді розглянутого вище екологічного боргу. Величина екологічного боргу повинна мати чіткі ліміти, у рамках яких природа буде здатна самооновлюватися. Оскільки автори дійшли висновку, що відсотки по екологічному боргу капіталізуються, то в разі їх неоперативного погашення темпи зростання величини виплат збільшуватимуться. Отже, темпи зростання сукупних доходів підприємств регіону повинні перевищувати не тільки темпи зростання стандартних витрат на використання основних факторів виробництва, але й темпи зростання відсотків по екологічному боргу. Після введення екологічної складової буде сформовано систему критеріїв сталого розвитку регіону:

$$\left. \begin{array}{l} D - B - ВЕБ \geq 0 \\ T_p(D) - T_p(B) - T_p(ВЕБ) \geq 0 \\ T_p(ІІІ) \geq T_p(ВРІІ) \\ T_p(СІІІ) > 0 \\ T_p(СВ) \geq T_p(D) \\ T_p(ІР) = T_p(D) \end{array} \right\}, \quad (4.5)$$

де $ВЕБ$ – відсотки по екологічному боргу;

$T_p(ВЕБ)$ – темпи зростання відсотків по екологічному боргу.

Оскільки суб'єкти господарської діяльності зацікавлені, перш за все, у максимізації прибутку, вирішення проблеми збереження екологічної сталості не є пріоритетним. У результаті формуються передумови до погіршення умов життя для майбутніх поколінь, що порушує принципи сталого розвитку. У зв'язку з цією проблемою необхідне формування керівних органів, які будуть покликані стимулювати дотримання принципів сталого розвитку. Цими структурами, повинні стати державні структури та регіональні органи влади.

Перехід регіонів на сталий шлях розвитку потребує зміни характеру поведінки в усіх сферах життя суспільства. Ці зміни повинні бути пов'язані з відмовою від отримання поточної вигоди на користь створення сприятливих умов для її максимізації в майбутньому. Проте, як показує практика останніх років, не всі учасники ринкових відносин дотримуються цього принципу. Для зміни ситуації на регіональному рівні необхідно сформулювати програму заходів щодо реалізації стратегії сталого розвитку.

Ефективність переходу на шлях сталого розвитку регіонів може бути досягнута лише при комплексному підході до вирішення проблеми. Насамперед, необхідна трансформація регіональних виробничих систем, саме це автори пропонують визначити першим пунктом програми сталого

розвитку регіонів. Трансформацію доцільно проводити за чотирма напрямками: галузевим, технологічним, екологічним, інфраструктурним. Сутність трансформації в галузевому напрямі полягає в диверсифікації економіки, для старту якої необхідна політична воля і створення сприятливих умов для розвитку економічної діяльності в наукомістких сферах промисловості. Технологічна трансформація полягає в технічній модернізації існуючих виробництв, що сприяє мінімізації витрат, збільшенню енергоефективності, підвищенню рівня безпеки тощо. Екологічна трансформація виробничої системи регіону вбачається в створенні замкнутих систем викидів відходів. Системи не повинні у своєму масштабі обмежуватися рамками окремих виробництв, які завдяки розвитку науково-технічного потенціалу створюють інструменти мінімізації викидів. На першому етапі вони можуть бути ланцюгом, що об'єднує максимально можливу кількість господарюючих суб'єктів у межах промислових кластерів або виробничих центрів із розвинутою інфраструктурою, де відходи одного виробництва є сировиною для іншого. У кінцевому ж вигляді елементами системи повинні виступати підприємства всього регіону. Подібний підхід є економічно доцільним, оскільки дозволяє мінімізувати витрати на захист екосистеми. Коли відходи є сполучною ланкою в промисловому ланцюжку між підприємствами, забезпечуються вигоди для всіх учасників взаємодії. У підприємства, що створило відходи у процесі виробничої діяльності, зникає необхідність шукати засоби і підвищувати витрати на утилізацію. А в підприємства, що використовує відходи як сировину для виробництва власної продукції, знижується собівартість продукції, що випускається. Для того щоб це взаємовигідне партнерство мало законну силу, необхідно укласти контракт, згідно з яким одна сторона зобов'язується безкоштовно або за певну плату передати у власність іншій стороні відходи, а інша сторона зобов'язується їх прийняти.

Необхідно зазначити, що в умовах процесу мінімізації витрат формується плідний ґрунт для розширення виробництв, що може потребувати додаткових трудових ресурсів і створити нові трудові місця для населення регіонів. Якщо масштаби розширення ефективного виробництва перевищуватимуть пропозицію на регіональному ринку праці, що актуально для регіонів, то можна задіювати робочу силу з інших регіонів, де спостерігається надлишок пропозиції.

У рамки регіональних виробничих систем доцільно включити спеціалізовані інститути, які будуть відповідальні за екологічну стійкість усередині системи, диверсифікацію її галузевої структури, а також займатимуться вирішенням соціальних питань.

Важливим моментом у процесі вдосконалення виробничої системи регіону є розвиток промислової інфраструктури, що одночасно буде

одним із напрямів другого пункту програми сталого розвитку, який буде присвячено розвитку регіональної інфраструктури загалом. Крім того, у цьому пункті програми пропонуємо визначити розвиток транспортної та соціальної інфраструктури.

У вирішенні проблем розвитку промислової і транспортної інфраструктури також важливим є системний підхід. Необхідно, щоб можливості нових інфраструктурних об'єктів не обмежували потенціал розвитку регіону, а також щоб об'єкти інфраструктури мали резервні потужності для обслуговування нових виробництв, а не будувалися винятково для обслуговування діючих підприємств. На першому етапі інфраструктурний розвиток регіонів повинен здійснюватися за рахунок коштів державного та регіонального бюджетів. Далі фінансування об'єктів інфраструктури необхідно здійснювати на основі приватно-державного партнерства.

Для того щоб самий розвиток інфраструктури відповідав вимогам сталого розвитку, потрібно ефективно побудувати мережу її об'єктів з географічної точки зору. Авторами пропонується в регіонах розміщувати в одній смузі паралельно один одному відразу декілька об'єктів транспортної інфраструктури, таких як трубопроводи, залізниці, автошляхи, електромережі та лінії зв'язку. У цьому випадку можна досягти мінімізації еколого-економічних витрат, оскільки, по-перше, на будівництво інфраструктурних об'єктів буде витрачено менше земельних ресурсів, що знижує техногенне навантаження на екосистему, по-друге, досягається економія на будівництві, експлуатації об'єктів і територіальному освоєнні. Розвиток промислової інфраструктури стимулюватиме приплив прямих інвестицій в економіку регіону.

Для розвитку виробничого потенціалу регіонів важливо створити сприятливі умови для життя людей. У зв'язку з цим виникає необхідність розвитку соціальної інфраструктури, що може підвищити привабливість регіону і не тільки припинити відплив населення, але й стимулювати його приплив. Проблемі стимулювання припливу населення вважаємо за доцільне присвятити третій пункт програми переходу регіонів на шлях сталого розвитку. Проблема депопуляції регіону нині не втрачає своєї актуальності. За інтенсивністю чистого відпливу в 2008 – 2012 рр. лідерами стали м. Черкаси, Тальнівський, Чигиринський, Катеринопільський, Кам'янський райони. Серед причин відпливу населення із цих регіонів можна виділити трудову міграцію, відсутність можливостей для самореалізації, нерозвиненість інфраструктури. Проте основний чинник, що стимулює міграційний відплив, має економічні витоки. Найважливішими факторами, які спонукають жителів міст і районів Черкаської області до виїзду за межі держави, є, в першу чергу, безробіття та низький рівень життя. Ця обставина змушує громадян

шукати для себе кращої долі за кордоном, що цілком відповідає прагненню людини знайти роботу, отримувати достойну оплату своєї праці; і на це вона має конституційне право. Вплив міграції на ринок робочої сили в Черкаському регіоні проявляється в тому, що міграційні потоки вносять помітні зміни в трудовий потенціал населення. У статевовіковій структурі мігрантів 2/3 – особи працездатного віку. Кількість незайнятих громадян, які перебувають на обліку в державній службі зайнятості, на 1 січня 2013 р. становила 26,1 тис. осіб, чисельність зареєстрованих безробітних – 24,9 тис. осіб. Навантаження незайнятого населення, яке перебувало на обліку державної служби зайнятості, становило 39 осіб на одне вільне місце (вакантну посаду). По містах і районах зазначений показник коливався від 55 осіб у м. Черкаси до 940 осіб у Маньківському районі [157, с. 236, 239].

Проведений у другому розділі аналіз показав, що райони Черкаської області мають істотні відмінності в середніх значеннях економічних показників. Економічна потужність районів на сучасному етапі безпосередньо залежить від їхнього агропромислового потенціалу. Відповідно, рівень життя в багатьох районах Черкаського регіону є низьким, що й породжує відплив населення. Для вирішення цієї проблеми необхідно знайти та розвивати переваги регіону, які можуть бути використані в конкурентній боротьбі з іншими регіонами. Так, необхідно акцентувати увагу на розвитку туристсько-рекреаційного комплексу (Національний заповідник „Батьківщина Тараса Шевченка”, Національний історико-культурний заповідник „Чигирин”, Корсунь-Шевченківський національний історико-культурний заповідник, Державний історико-культурний заповідник у м. Кам’янка, Державний історико-культурний заповідник „Трахтемирів”, Державний історико-культурний заповідник „Трипільська культура”, Шевченківський національний заповідник у м. Канів, Державний історико-культурний заповідник „Стара Умань”), що не тільки забезпечує створення нових робочих місць для місцевого населення та залучення інвестиційного капіталу, але й не загрожує екологічній ситуації в регіоні. Важливим завданням для регіональної влади є правильне визначення спеціалізації регіону та комплексність підходу до її розвитку, що сприяє успішному розвитку галузей спеціалізації, диверсифікації галузевої структури регіону та підвищенню сталості функціонування всієї регіональної системи.

В умовах комплексного розвитку додатковий економічний ефект досягається завдяки створенню системи взаємозв'язків між господарюючими суб'єктами і галузями. Технологічні контакти між підприємствами дають змогу забезпечити більш ефективне використання сировинних ресурсів та мінімізувати екологічні витрати. Різноманітність самих виробництв створює можливості для раціонального використання

трудоу ресурсів: у диверсифікованій економіці більша кількість людей зможе знайти собі роботу за фахом. Варто підкреслити, що комплексний розвиток регіону можливий не тільки за наявності планової економіки, але і в ринкових умовах, коли суб'єктами розвитку інфраструктури та каналів взаємозв'язків є не лише органи державної або регіональної влади, а й самі підприємства. Господарюючі суб'єкти можуть сприяти ефективнішому розвитку системи регіону, оскільки вони економічно зацікавлені у створенні сприятливих умов для діяльності. Практика останніх років показує, що приватні компанії досягають вищих результатів, ніж їх державні аналоги. Причина полягає в тому, що в приватних компаніях більш розвинена система стимулювання продуктивності праці, у якій встановлюється пряма залежність між доходом працівників і доходом компанії. Тому у вирішенні інфраструктурних питань може допомогти досвід зацікавленого приватного підприємництва, яке вказуватиме на відсутність елементів, необхідних як для його економічного розвитку, так і розвитку економіки регіону загалом. Забезпечення спільного інтересу приватного сектору економіки та регіональної влади, яка повинна представляти інтереси населення, сприятиме створенню збалансованої і сильної соціально-економічної системи регіону.

Четвертий пункт програми переходу Черкаського регіону на шлях сталого розвитку пропонуємо присвятити екологічному аспекту.

У процесі економічних перетворень в Україні сформувалося декілька чинників, що призводять до погіршення екологічної ситуації регіону. До перших можна віднести неефективність традиційної ринкової економіки у вирішенні екологічних проблем. Серед основних цілей діяльності господарюючих суб'єктів виділяється максимізація прибутку, яка досягається в конкурентній боротьбі. Одним із шляхів, які можуть забезпечити перемогу в конкурентній боротьбі, є скорочення витрат. А якщо врахувати, що на сучасному етапі до складу витрат не включають витрати на відновлення екології, то цей вид витрат навіть не доводиться урізувати, оскільки його не існує. Сучасна економіка не здатна адекватно враховувати такі важливі чинники, як витрати суспільства, що виникають у результаті деградації навколишнього середовища, а також природні витрати, які не можуть бути компенсовані. Часто регіональна політика у сфері екології зводиться до локалізації та усунення наслідків, яких завдає екосистемі діяльність учасників економічних відносин. Проте найбільш ефективними і прийнятними, є проведення профілактичних заходів, що мають превентивний характер, та екологізація виробництв.

Особливо актуальною екологічною проблемою в Черкаській області є забруднення водних об'єктів забрудненими стічними водами. Основними джерелами забруднення водних об'єктів залишаються очисні

споруди та каналізаційні мережі виробничих управлінь житлово-комунального господарства. Із діючих в області 38 комплексів очисних споруд більшість потребують реконструкції. У п'яти районах області (Городищенський, Драбівський, Жашківський, Корсунь-Шевченківський та Шполянський) міські очисні споруди взагалі відсутні. В інших районах області очисні споруди працюють неефективно та потребують реконструкції. Причиною незадовільної роботи очисних споруд є фізична та моральна застарілість обладнання, несвоєчасне проведення поточних та капітальних ремонтів.

Наступний чинник екологічної нестабільності Черкаського регіону полягає в недалекоглядності планування регіональної влади та у відсутності ефективної системи екологічних інститутів. Адже регіональний рівень управління у сфері екології особливо відчутний у реалізації екологічної політики держави як найбільш слабкої, ненормованої та ілюзорної ланки системи державного управління та регулювання цих публічних правовідносин. Вичерпаність природних ресурсів змушує підприємства в короткі терміни займати максимально можливу частку ринку. Згідно з теорією фірми інвестиційна привабливість проекту підвищується при зменшенні періоду його окупності. Скороченню цього періоду сприяє зниження необов'язкових витрат, якими виступають витрати на збереження екологічної рівноваги. Екологічні обмеження сприймаються як бар'єри для економічного зростання. Проте в екологічному аспекті втілення намірів необмеженого зростання виробництва без урахування екологічного чинника може зумовити катастрофу регіонального масштабу в довгостроковому періоді. Причому порушення системи екологічного самовідновлення негативно відображається на економічних можливостях регіону, як це відбулося в Чорнобилі.

Третя причина низьких екологічних показників регіонів має правовий характер. Однією з проблем законодавства в Україні є його неефективне застосування. У Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» визначено, що першопричинами екологічних проблем в Україні є: діюча система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, регулювання використання природних ресурсів, відсутність чіткого розмежування природоохоронних та господарських функцій; недостатня сформованість інститутів громадянського суспільства; недостатнє розуміння в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку тощо [198, с. 112].

Навіть якщо буде ухвалено жорсткий закон, що встановлює конкретні екологічні ліміти для підприємств, господарюючі суб'єкти

можуть зробити спробу ухилитися від його виконання, скориставшись відсутністю системного механізму контролю та невідворотності покарання. Ще однією слабкою ланкою сучасного екологічного законодавства є те, що близько 80 % документів, які містять природоохоронні норми і правила, мають не обов'язковий, а рекомендаційний характер. У зв'язку із цим необхідно провести системну модернізацію екологічного законодавства в бік посилення відповідальності суб'єктів економічної діяльності.

Таким чином, забезпеченню екологічної сталості регіонів сприятиме активізація дій у сфері екологізації виробництв, формування системи спеціалізованих екологічних інститутів та вдосконалення екологічного законодавства. На основі цього висновку авторами складено блок-схему забезпечення сталого розвитку регіону (рис. 4.6). Ґрунтуючись на цій блок-схемі, ми розробили дорожню карту забезпечення сталого розвитку регіону, на якій зображено покроковий сценарій забезпечення сталого розвитку регіону в часовому відрізку (рис. 4.7).

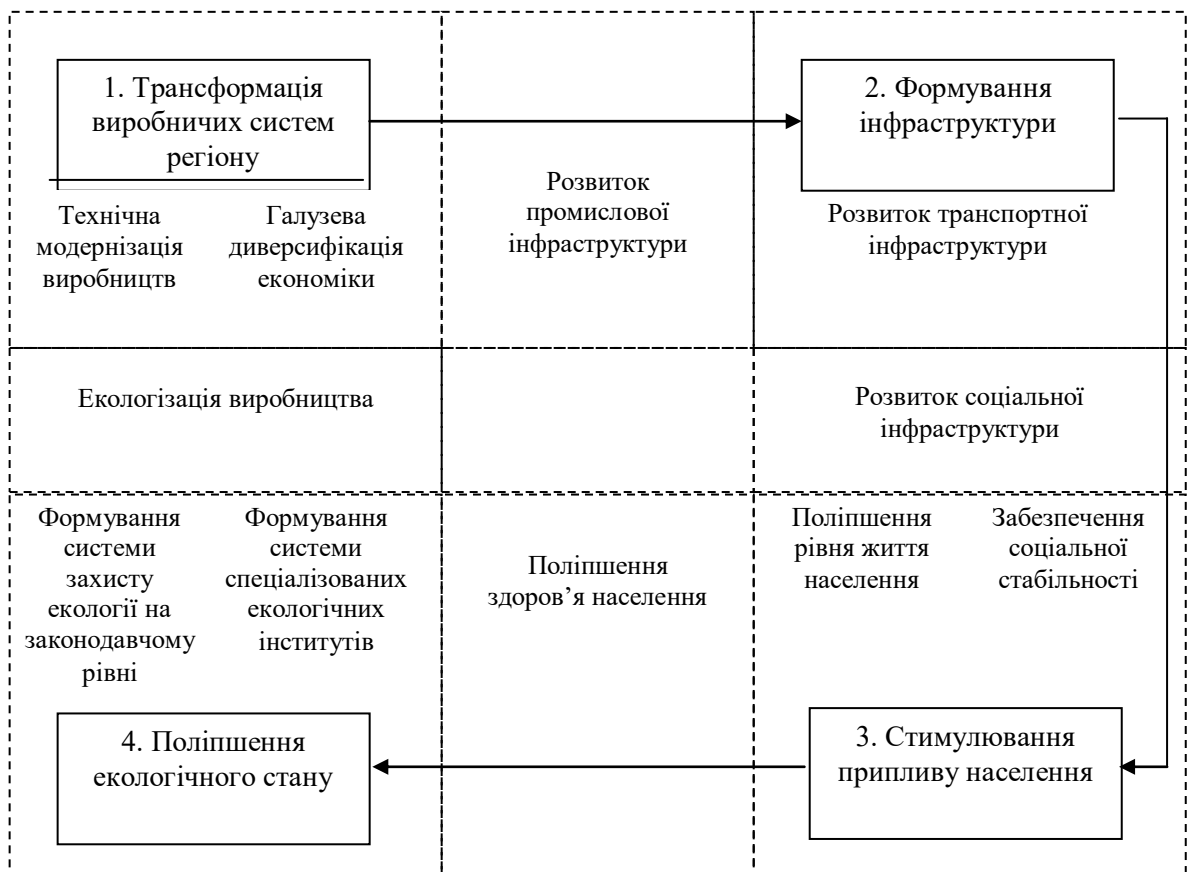

Рис. 4.6. Блок-схема процесу забезпечення сталого розвитку регіону

Розроблена дорожня карта є структурним елементом алгоритму управління сталим розвитком регіону, який разом із методами управління

сталим розвитком є складовими механізми сталого розвитку регіону.

Щоб забезпечити стабільність розвитку регіону, необхідно підвищити зацікавленість суб'єктів господарської діяльності та всього населення до цього процесу сформувати переконання в його доцільності. У міжнародній практиці розроблено низку методів, які застосовуються для забезпечення дотримання принципів сталого розвитку та врахування інтересів майбутніх поколінь у задоволенні потреб. Ці методи можна розділити на три основні групи: директивні, фінансові та ринкові (табл. 4.1). Директивний метод орієнтує на прямий контроль органів влади за дотриманням учасниками господарської діяльності заздалегідь певних стандартів у сфері екології, інновацій, інфраструктурного розвитку й виконанням соціальних зобов'язань. Цей метод активно застосовується в ряді країн Західної Європи та США, однак спрямований переважно на вирішення екологічних проблем і передбачає можливість повної заборони господарської діяльності, що завдає шкоди екології.

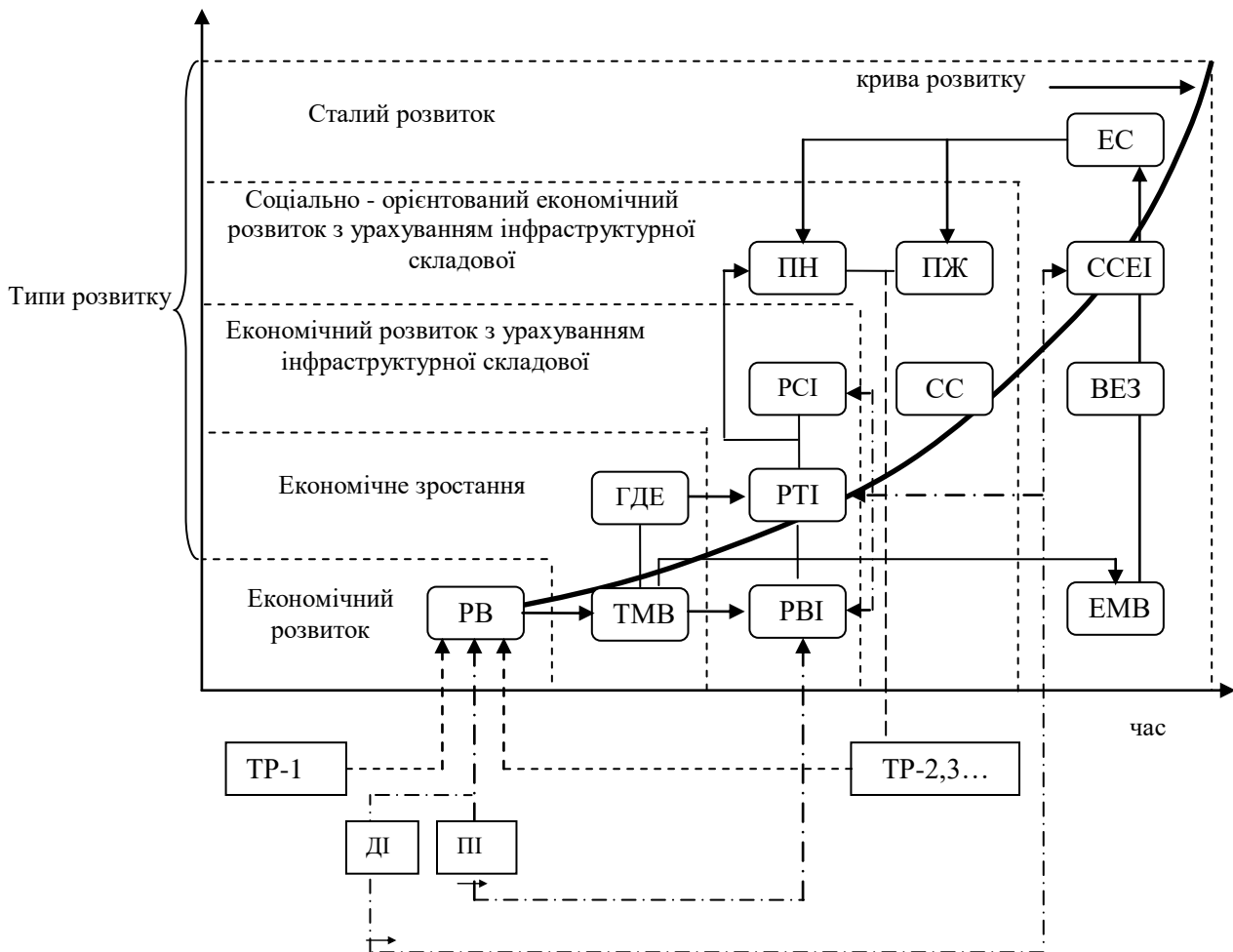

Рис. 4.7. Дорожня карта забезпечення сталого розвитку регіону:

ДІ – державні інвестиції;

ПІ – приватні інвестиції;
 ТР-1 – початковий потік трудових ресурсів;
 ТР-2, 3... – подальші потоки трудових ресурсів;
 РВ – розширення виробництва;
 ТМВ – технічна модернізація виробництва;
 ЕМВ – екологічна модернізація виробництва;
 ГДЕ – галузева диверсифікація економіки;
 РВІ – розвиток виробничої інфраструктури;
 РТІ – розвиток транспортної інфраструктури;
 РСІ – розвиток соціальної інфраструктури;
 ПН – приплив населення;
 ПЖ – поліпшення рівня життя;
 СС – соціальна стабільність;
 ССЕІ – система спеціалізованих екологічних інститутів;
 ВЕЗ – удосконалення екологічного законодавства;
 ЕС – екологічна стабільність

Однак стандарти, можна визначити також в інших сферах сталого розвитку. Прикладом може бути введення зобов'язань відрахування певної частини чистого прибутку підприємств, основна діяльність яких пов'язана з видобутком корисних копалин, на розвиток інноваційної діяльності. З метою поліпшення соціальної стабільності та розвитку інфраструктури можна зобов'язати підприємства відраховувати частину отриманого чистого прибутку в соціальні фонди та фонди розвитку, що створюються всередині підприємств, або у спеціалізовані зовнішні фонди. Щодо розвитку сфери економіки в розрізі стимулювання виробництва, то, на наш погляд, в умовах ринку застосування директивних методів є недоцільним.

Переваги директивного методу проявляються в кризових ситуаціях, коли невиконання стандартів може призвести до структурного спаду, соціальних конфліктів та деградації біосфери. До недоліків методу можна віднести необхідність вибудовування спеціального механізму нагляду за підприємствами, що зумовлює бюрократизацію суспільства, а також слід визнати, що в господарюючого суб'єкта не формуються мотиви до виконання поставлених стандартів.

Більш ліберальним є фінансовий метод, що здійснюється за допомогою інструментів податково-бюджетної політики. У цьому контексті врахування принципів сталого розвитку суб'єктами господарської діяльності забезпечується за допомогою механізмів оподаткування й надання субсидій. Використання таких механізмів може бути корисним для вирішення питання про стимулювання економічної активності підприємств у проблемних галузях економіки регіонів.

Методи управління сталим розвитком регіонів*

Економіка	Інновації	Інфраструктура	Екологія	Соціальна сфера
1. ДИРЕКТИВНІ МЕТОДИ				
	Введення зобов'язань відрахувань частини чистого прибутку на розвиток інноваційних проектів	Введення зобов'язань відрахувань засобів підприємств на розвиток інфраструктурних проектів	Введення обмежень або повної заборони на здійснення діяльності, що завдає шкоди екології	Введення зобов'язань створення підприємствами соціальних фондів для виплати допомоги співробітникам
2. ФІНАНСОВІ МЕТОДИ				
Надання субсидій підприємствам проблемних галузей економіки, мобільне податкове регулювання	Надання субсидій і податкових пільг підприємствам, які займаються розвитком інновацій	Надання субсидій підприємствам, які займаються розвитком інфраструктурних проектів	Введення податку на забруднення з прогресивною ставкою, надання субсидій підприємствам на екологізацію виробництва	Надання субсидій і податкових пільг підприємствам, які беруть активну участь у соціальній підтримці населення
3. РИНКОВІ МЕТОДИ				
Застосування практики державних замовлень, закупівель, тендерів	Упровадження практики стягування інноваційного боргу	Упровадження практики стягування інфраструктурного боргу	Надання підприємствам лімітів на забруднення, розвиток системи торгівлі дозволами на забруднення, упровадження практики стягування екологічного боргу	

*Складено авторами.

Надання цільових субсидій і податкових пільг підприємствам може також стимулювати їхню діяльність у сфері розвитку інновацій, інфраструктурних та соціальних проектів, що дозволить регіону прискорити процес переходу на сталий шлях розвитку.

Однак найбільший ефект, на думку авторів, застосування фінансових методів буде мати для виконання завдання із забезпечення екологічної стабільності регіону.

Підвищену зацікавленість суб'єктів господарської діяльності в необхідності врахування принципів сталого розвитку викликає ринковий метод. Насамперед цей метод доцільно використовувати для підтримки стабільного балансу екосистеми регіону. Ефективним інструментом тут виступає практика надання дозволів на викиди господарюючим суб'єктам. Ця практика передбачає виділення підприємствам певного ліміту припустимого забруднення, за перевищення якого накладається штраф у значному розмірі. Інакше кажучи, підприємства одержують дозволи на забруднення. При цьому вони можуть скористатися наданою можливістю самі в повному обсязі або перепродати отриманий дозвіл іншому суб'єктові економічної діяльності.

Якщо підприємство має намір розширити виробництво до рівня, коли величина забруднень перевищує виданий ліміт, учасник господарської діяльності може звернутися до компаній, у яких обсяг забруднень нижче, і викупити невикористану частку припустимих забруднень, що залишилася, за ціною, яка визначається попитом та пропозицією. Таким чином, на ринку виникне конкуренція, що буде стимулювати розвиток регіону.

Ринкові методи управління сталим розвитком регіонів можуть бути також застосовані з метою стимулювання економічної активності в проблемних, але стратегічно важливих галузях економіки у вигляді проведення державних закупівель, замовлень і тендерів.

Щодо стимулювання економічної активності в проблемних галузях економіки регіону, можна одночасно застосовувати як фінансові, так і ринкові методи. Наприклад, для розвитку сільського господарства доцільно практикувати надання субсидій і проведення держзакупівель, а для машинобудування – розміщення держзамовлень та надання податкових пільг.

Для того щоб посилити активність підприємств у соціальній сфері, необхідно систему соціальних зобов'язань доповнити системою соціальних заохочень.

У сфері інновацій та розвитку інфраструктури пропонується ввести норму обов'язкових відрахувань частини чистого прибутку для підприємств окремих галузей економіки, насамперед добувних, на вкладення в інноваційну діяльність і розвиток інфраструктурних проектів. У випадку наявності негативного чистого прибутку на тлі негативної ринкової кон'юнктури можливе застосування механізму надання субсидій. Якщо ж показник чистого прибутку позитивний, керівництву підприємств повинно бути надано право не відраховувати кошти відразу, а використати можливість взяти інфраструктурний або інноваційний кредит.

Методи управління сталим розвитком регіонів разом з алгоритмом управління сталим розвитком є складовими механізми сталого розвитку регіону.

Підводячи підсумок цієї частини роботи, необхідно зазначити, що при виконанні завдання забезпечення сталого розвитку регіону важливим моментом є формування системи критеріїв цього розвитку. Обґрунтовано систему нерівностей, що розкриває умови для сталого розвитку в економічному, соціальному, інфраструктурному, інноваційному та екологічному аспектах. Крім того, запропоновано схему забезпечення сталого розвитку регіону та розроблено дорожню карту цього забезпечення.

4.3. Специфіка управління і трансформація державно-приватної взаємодії щодо регулювання сталого соціально-економічного розвитку регіону

Процеси становлення і розвитку ринкових відносин та зміцнення державної політики соціально-економічного розвитку за весь період незалежності України неодноразово зазнавали істотних змін. За цей час відбулося формування основ механізму сталого соціально-економічного розвитку регіону. Разом з тим, як було зазначено в аналітичному розділі монографії у політиці соціально-економічного розвитку України недостатньо використовувалися методи забезпечення його сталості в нестабільних умовах зовнішнього і внутрішнього середовища. На економіку і соціальну сферу справляла значний вплив світова фінансова криза, що проявилася в 2008 р. у вигляді спаду обсягів діяльності, зниження споживчого попиту тощо. Слід, однак, визнати, що негативні наслідки кризи були доповнені певними недоліками в регіональній системі управління, що потребує подальшого її реформування. У Черкаському регіоні діє безліч формальних і громадських організацій в екологічній, економічній та соціальній сферах, які здійснюють вузькоспеціалізовані функції, проявляючи себе як політичні й соціальні сили, що ведуть полеміку про шляхи вирішення своїх інтересів. Проте множинність діалогів між ними утруднює синхронізацію колективних дій та отримання об'єктивного прогнозу аналізу ситуації, що складається в регіональній економіці, у сфері сталого розвитку.

У теоретичному аспекті світова фінансова криза ознаменувала неспроможність ідеології ринкового фундаменталізму, що відстоювала максимальне дерегулювання економіки та її будь-яке дистанціювання від держави. Навпаки, за найгостріший період кризи (2008 – 2010, 2012 – 2013 рр.) практично всі розвинені держави світу показали приклади

оперативної взаємодії держави й бізнесу в консолідації зусиль для ефективного подолання умов нестабільності [4, с. 212]. Настало розуміння того, що дерегулювання і сталий розвиток несумісні і зусилля влади, бізнесу та суспільства повинні бути спрямовані на створення такої ринкової моделі, у якій розвиваються і розширюються сфери застосування державно-приватного партнерства (ДПП), що володіє широким діапазоном компетенції та послуговується різним методичним інструментарієм.

На нашу думку, механізм сталого розвитку регіону на основі державно-приватного партнерства є особливою формою взаємодії органів влади і бізнесу, що ґрунтується на системі договорів, координації дій, взаємних інтересах для вирішення стратегічних завдань соціально-економічного розвитку регіону.

Теоретичний аналіз досліджуваної теми засвідчив, що в літературі відсутнє однозначне тлумачення поняття «механізм сталого розвитку регіону», крім того, досить часто ототожнюються поняття «механізм сталого розвитку регіону» і «механізм управління сталим розвитком регіону».

Автори вважають, що поняття «механізм сталого розвитку регіону» значно ширше поняття «механізм управління сталим розвитком регіону». Однак, необхідно відзначити, що механізм сталого розвитку регіону не може існувати без механізму управління, останній є як би базою, основою першого, надає спрямованості процесу розвитку, забезпечує його сталість.

Механізм сталого регіонального розвитку полягає в тому, що регіональна система здійснює перехід на кожний наступний етап розвитку в результаті адаптації системи до зростаючої нестабільності зовнішнього середовища. Основними дестабілізуючими факторами визначено зміну споживчого попиту, посилення конкуренції, зміну технології, зміну політичної ситуації, економічну кризу, екологічні фактори та ін.

При цьому на кожному етапі соціально-економічного розвитку регіону можуть змінюватися стратегічні цілі та пріоритети розвитку, організаційні механізми управління розвитком. Кожний новий етап соціально-економічного розвитку регіону супроводжується відповідними змінами: структурною перебудовою економіки або структурною перебудовою в суспільстві або (і) змінами в культурі та ідеології, що є проявом пристосувальної реакції (адаптації) у процесі розвитку.

Механізм управління сталим розвитком регіону передбачає системне використання адміністративно-правових, економічних, соціальних, інституціональних методів, інструментів управління, а також набору ресурсних засобів з метою якнайшвидшої якісної адаптації регіональної системи до нестабільного середовища, реалізації стратегії розвитку регіону, забезпечення сталого розвитку регіону.

Мета механізму сталого розвитку регіону є досягнення регіональною системою якісно нового стану, що характеризується збереженням і збагаченням економічного, людського та екологічного потенціалу регіону.

Сучасний механізм сталого розвитку Черкаського регіону має складний інституційний зміст, що включає правові основи, цілі функціонування і розвитку, склад спеціалізованих елементів, інфраструктури та зв'язки між ними, ієрархічні рівні координації, функції і методи управлінського, економічного та соціального характеру, ресурси і можливості.

Механізм сталого розвитку організаційно вбудований у вертикаль державної влади України, що має кілька рівнів ієрархії.

1. Державний рівень, що визначає умови і напрями соціально-економічного розвитку країни на стратегічну перспективу. Державне управління впливає на всі сторони відтворення і сфери діяльності.

2. Регіональний рівень механізму сталого розвитку, здійснюваний відповідними законодавчими і виконавчими органами регіону, включає регіональні органи управління; закони та інші правові акти; стратегію розвитку регіону; програму соціально-економічного розвитку; цільові регіональні програми; бюджет на відповідний рік; інфраструктуру тощо. Поняття сталості на цьому рівні пов'язується з конкретизацією і деталізацією загальнодержавних підходів з урахуванням регіональних особливостей.

3. Муніципальний рівень механізму сталого розвитку пов'язаний із внутрішньорегіональними процесами забезпечення збалансованості територіального й галузевого розвитку і включає муніципальні утворення (район, міста), їхній організаційно-адміністративний потенціал, можливості тощо. На цьому рівні ієрархії під сталістю розуміється відповідність розвитку муніципальних утворень загальнодержавним вимогам і тенденціям.

4. Локальний рівень механізму сталого розвитку – це рівень відносин та інтересів окремих господарюючих суб'єктів – підприємств та організацій. Він ґрунтується на саморегулюванні, підтриманні ефективності й конкурентоспроможності.

Таким чином, будова і поведінка механізму сталого розвитку Черкаського регіону характеризуються ієрархічністю і багаторівневістю, при яких окремі його рівні вирішують свої специфічні й конкретні завдання.

Регіональний механізм сталого розвитку виступає як елемент аналогічного загальнонаціонального механізму вищого порядку. Цілісне функціонування механізму стає результатом раціональної взаємодії всіх його рівнів ієрархії та елементів.

Ієрархічна будова і функціонування механізму розвитку Черкаського регіону зумовлюють необхідність координації нижчих його рівнів з боку вищого рівня управління. Одночасно діяльність механізму вищого рівня визначається результатами функціонування решти підрівнів.

Побудова і функціонування механізму сталого розвитку Черкаського регіону здійснюються з урахуванням об'єктивних законів, які є основою методології системи державного управління. Тому в практичній діяльності механізм сталого розвитку реалізується у вигляді таких принципів ефективного управління:

- системності, цілепокладання, компетентності, зворотного зв'язку;
- єдності економіки і загально регіональної політики, оскільки вона є концентрованим виразом економіки;
- поєднання централізму і певної самостійності регіонів та інших місцевих утворень, загальнодержавних, регіональних і локальних інтересів при пріоритеті інтересів вищого рівня;
- підпорядкування нижчих вищим як умова єдності системи державного управління процесами забезпечення сталого розвитку.

До основних цілей державного регулювання територіального розвитку в Черкаському регіоні слід віднести:

- підтримку і стимулювання сталого розвитку територій, районів і муніципалітетів, що забезпечують їхню здатність ефективно функціонувати в режимі саморозвитку;
- створення умов для виникнення і зростання регіонально значущих зон та об'єктів розвитку;
- підтримку й активізацію підприємницької активності та соціальної мобільності населення.

Механізм сталого розвитку Черкаського регіону являє собою два великі практично непересічні сектори: державний і недержавний (приватний). У державному секторі застосовуються прямі методи адміністративного регулювання діяльності організацій і підприємств з використанням бюджетних ресурсів регіону.

Пряме державне управління не може виходити за рамки державної власності, тому в недержавному секторі сталий розвиток забезпечується на основі приватної підприємницької ініціативи.

Необхідність застосування державно-приватного партнерства в механізмі сталого розвитку регіону зумовлена такими обставинами: по-перше, наявністю завдань, які не можуть бути вирішені винятково за рахунок зусиль і можливостей органів влади регіону; по-друге, обмеженням можливостей бізнесу також колом своїх інтересів. Проте і влада регіону, і бізнес зацікавлені в забезпеченні стабільних і стійких умов існування та розвитку на тривалу перспективу, що створює інституційну основу для взаємодії між ними.

У зв'язку з цим важливим є досягнення в регіональному співтоваристві консенсусу щодо оцінки справжньої соціально-економічної ситуації, обґрунтування пріоритетів у регіональній політиці та визначення системи стратегічних рішень на майбутнє.

Основними завданнями механізму сталого розвитку Черкаського регіону на основі державно-приватного партнерства, на нашу думку, можна визначити такі:

По-перше, необхідна відмова від традиційного сприйняття характеру розвитку регіональних соціально-економічних систем як лінійного і детермінованого процесу, результати якого апріорі відомі і гарантовано досяжні. Регіон як складна динамічна система не може досягти своєї рівноваги, його сталість створюється розвитком згідно зі задалегідь визначеними показниками. Тому сталість слід розглядати не з позицій досягнення класичної рівноваги й стабільності, а як здатність досягнення поставлених цілей з певною (бажано – високою) імовірністю. Виходячи з цього, нову політику соціально-економічного розвитку Черкаського регіону, що базується на концепції сталого розвитку із застосуванням державно-приватного партнерства, мають визначити: взаємодія між владою і бізнесом, а також гармонійне поєднання раціональності й послідовності в обґрунтуванні цілей, постійності та наполегливості в їх досягненні, своєчасної гнучкості в застосовуваних методах.

По-друге, найважливішим завданням є підвищення взаємодії влади, бізнесу і суспільства, що припускає розширення ступеня участі цивільного суспільства, бізнесу та експертного співтовариства в розробці адміністративної реформи, в експертизі управлінських рішень і нормативних документів (законів, стандартів, регламентів) у сфері соціально-економічного розвитку регіону.

По-третє, необхідна розробка модельних правових актів і методичних рекомендацій щодо координації взаємодії та регулювання відносин, які визначають рівень сталого розвитку Черкаського регіону. Зокрема, необхідно забезпечити врахування вимог сталого розвитку в стратегічному плануванні діяльності районів Черкаської області.

По-четверте, необхідно підвищити суспільно-регіональний статус досліджуваної проблеми сталого розвитку, включивши її до обов'язкових питань, що розглядають регіональні органи влади на своїх засіданнях за участю представників бізнесу. Крім того, доцільно створити при Черкаській обласній державній адміністрації спеціалізований консультативний орган – Департамент сталого розвитку регіону, до функцій якого входить координація взаємодій зацікавлених сторін, а також регулярне проведення моніторингу проблем, що визначають сталість розвитку регіону, з доведенням його результатів до відома осіб

та органів, що приймають управлінські рішення, і до громадськості. Деякі порівняльні характеристики механізму сталого розвитку Черкаського регіону, що склався і формується, відображено в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Характеристика сучасного та пропонованого механізму сталого розвитку Черкаського регіону*

Основна ознака	Сучасний механізм	Механізм на основі ДПП
1	2	3
Сфера дії механізму	Переважна спрямованість на державний сектор економіки	Охоплення державного й приватного секторів економіки, залучення громадськості
Тип інституціональних змін у регіоні	Суб'єктивний, адміністративний, не відповідає перспективам сталого розвитку регіону	Об'єктивний, що відповідає перспективам сталого розвитку соціально-економічної системи
Результат впливу механізму на соціально- економічний розвиток	Низький, не забезпечує сталість розвитку. Утворення «інституціональних пасток», які складно перебороти власними силами регіону	Високий, що забезпечує необхідний рівень сталого розвитку, забезпечується й підтримується власними силами регіону
Сфери впливу (асиметрія) механізму	Можливості впливу механізму вище в державному секторі економіки й значно нижче в недержавному секторі, що визначає асиметрію механізму	Можливості впливу механізму практично рівноцінні й не залежать від державного й недержавного секторів економіки.
Збалансованість основних компонентів сталого розвитку	Незбалансованість компонентів (так, витрати на екологію й соціальні проблеми вважаються втратами для бізнесу, що знижують прибуток підприємця тощо)	Забезпечення збалансованості основних компонентів. Витрати на екологію й соціальні проблеми набувають характеру інвестицій у людину
Вплив екологічної компоненти сталості	Визначається державою. Непривабливо для приватного бізнесу. Відособлено від цивільного суспільства	Визначається державою, бізнесом і цивільним суспільством. Вигідно для приватного бізнесу. Не протиставляється економічному розвитку
Вплив економічної компоненти сталості	Орієнтований переважно на здійснення торгово-посередницьких операцій і традиційних видів діяльності	Забезпечує сталий постіндустріальний розвиток регіону з високою конкурентоспроможністю

1	2	3
Вплив на стан соціальної компоненти сталості	Соціальний розвиток населення недостатній, обмежений дефіцитом бюджету та низьким рівнем доходів населення	Соціальний розвиток населення достатній для вирішення основних соціальних проблем населення й підвищення якості життя людей
Вплив інфраструктурної компоненти сталості	Орієнтований на окремі галузі без урахування комплексності розвитку, рівень недостатній для сталого економічного розвитку	Забезпечена взаємодія бізнесу і влади, створено сприятливі умови для інфраструктурного регіонального розвитку.
Вплив інноваційної компоненти сталості	Інноваційний розвиток недостатній, обмежене внутрішнє споживання інновацій у зв'язку з недостатністю фінансування та відсутністю доступу підприємств до фінансових ресурсів для здійснення інноваційної діяльності	Створено стимули та мотивацію для інноваційно активних підприємств з метою забезпечення інноваційного розвитку регіону на основі інтеграції науки, освіти, влади, бізнесу та громадськості
Джерела ресурсів сталого розвитку	Внутрішні джерела недостатні. Зовнішнє джерело – дотації з бюджету, що спрямовуються для покриття дефіциту та вирішення соціальних завдань	Внутрішнє джерело, на основі саморозвитку й самозабезпеченості. Зовнішні інвестиції як фактор ефективності економіки й стабільності регіону
Характер розвитку механізму	Нерівномірний, що має циклічний характер з поверненнями в колишній стан	Рівномірний, що має характер поступального саморозвитку
Взаємодія з іншими інститутами й механізмами регіону	Ступінь взаємодії невисокий. Механізм багато в чому існує сам по собі й не інтегрований в інституціональне середовище регіону	Ступінь взаємодії високий. Механізм інтегрований в інституціональне середовище регіону й у сферу прийняття управлінських рішень на рівних умовах

*Складено авторами.

Вдосконалення механізму сталого розвитку Черкаського регіону на основі державно-приватного партнерства дасть змогу поліпшити методологічне обґрунтування конкретних заходів і проектів, що забезпечують високу конкурентоспроможність регіону та підвищення якості життя населення. Так, уже давно назріла необхідність на всіх етапах розробки та реалізації регіональних стратегій і програм не тільки

визначати їхню соціально-економічну результативність та ефективність, але й додатково враховувати весь комплекс заходів щодо забезпечення сталого розвитку регіону. Якщо розрахунки соціально-економічної ефективності, відображені у вигляді чистого дисконтованого доходу (NPV), коефіцієнта рентабельності інвестицій (PI), внутрішньої норми дохідності (IRR), термінів окупності та інших показників, є обов'язковими, то, як правило, показники сталості не враховуються в сучасних методиках оцінювання ефективності. Тому доцільно здійснювати розрахунки очікуваних і фактично досягнутих показників соціально-економічної ефективності діяльності регіону в їх нерозривній єдності з показниками сталості. Проте без державно-приватного партнерства безпосередньо поєднати показники соціально-економічної ефективності діяльності регіону з показниками сталості не видається можливим через ряд причин. По-перше, складність вирішення цієї проблеми зумовлена інституційними відмінностями функціонування державного і приватного секторів економіки, об'єкти яких мають різні інтереси, ресурси і можливості досягнення цільового результату діяльності. Наприклад, якщо для органів влади і державних структур найкращою є ситуація передбаченого розвитку з чітко обґрунтованими показниками, то для інноваційного підприємця успіх пов'язаний, перш за все, з порушенням рівноважного становища на ринку і формуванням точки біфуркації (нестійкості), яка дасть йому можливість отримати додатковий дохід.

По-друге, прагнення до підвищення стабільності, зниження ризиків і, зрештою, до сталого характеру діяльності господарюючих суб'єктів нерідко призводить до погіршення їхніх показників ефективності. Це пов'язано з тим, що досягнення сталості потребує додаткових витрат, які відображаються в результатах діяльності безпосередньо (наприклад, через зростання собівартості) або опосередковано (наприклад, через трансакційні витрати).

По-третє, господарюючі суб'єкти зі значною часткою держави в акціонерному капіталі мають більше можливостей державної підтримки порівняно з приватними структурами, що із самого початку створює для них переваги у сфері забезпечення сталості функціонування.

Розглянуті обставини потребують інтеграції наукових основ механізму сформованого сталого розвитку регіону з методологією програмно-цільового методу, який став провідним способом обґрунтування і забезпечення перспектив регіонального прогресу. Створювана таким чином методологічна платформа «механізм сталого розвитку – державно-приватне партнерство – методи управління сталим розвитком» дозволить поєднати в єдиному процесі сталого розвитку регіону державні та приватні інтереси, мобілізувати різноманітні джерела ресурсів на досягнення єдиних цілей, операціоналізувати способи

вирішення завдань отримання ефективності та сталості. Такий підхід потенційно здатний створити можливості досягнення ефекту синергії, якого складно добитися на основі використання інших методів управління соціально-економічним розвитком регіону. У зв'язку з цим далі розглянемо склад і функції організаційно-економічного механізму сталого розвитку Черкаського регіону на основі державно-приватного партнерства (рис. 4.8).

Організаційно подібний механізм являє собою сукупність спеціалізованих органів і підрозділів, економічних зв'язків і відносин, методів регулювання і стимулювання господарюючих суб'єктів, що ґрунтується на розробці та використанні програм і проектів з урахуванням показників сталого соціально-економічного розвитку регіону. Виходячи з такого підходу, механізм, орієнтований на сталість регіонального розвитку, повинен містити як мінімум такі елементи: склад організацій (учасників) і зв'язки між ними; структуру; стратегію; методи координації та регулювання (що відображають стиль управління); операціональні процедури; технології та компетенції; цінності, що можуть бути загальноприйнятими; ресурси.

Організаційно-економічний механізм управління сталим розвитком регіону – це форма управління, у якій повинні бути передбачені чинники порушення сталості і втрати ефективності, аналіз причин і симптомів цього порушення, своєчасна розробка заходів щодо усунення відхилень або запобігання негативним наслідкам, забезпечення умов для подальшого сталого розвитку.

Структурно механізм управління сталим розвитком регіону складається з трьох блоків: стратегічного, організаційного та економічного.

Перший блок механізму спрямований на вирішення стратегічних цілей сталості, а саме:

- 1) зберігати високу життєздатність і підвищувати потенціал можливостей соціально-економічного розвитку регіону на тривалу перспективу на основі комплексної взаємодії інструментарію програмно-цільового методу і сталого розвитку;

- 2) пов'язувати між собою характеристики (тренди) сталості й показники ефективності соціально-економічного розвитку регіону, сприяти виявленню й усуненню можливих суперечностей та обмежень сталого зростання регіональних об'єктів, що проявляються у вигляді порушення балансу між економічними, соціальними та екологічними компонентами і їх дисфункціональної взаємодії, що виникає в результаті цього в даний час;

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

<i>Мета</i>	<i>Принципи</i>	<i>Функції</i>	<i>Методи</i>
- поступальний соціально-економічний розвиток; - раціональне використання природно-ресурсного потенціалу; - розвиток науково-технічної та інноваційної діяльності; - задоволення потреб нинішнього і майбутнього поколінь	1) поєднання дискретності та взаємодії; 2) поєднання уніфікації та різноманітності; 3) впорядкованість із можливістю мінливості; 4) самоорганізація регіональної системи і можливість опори на державну підтримку; 5) єдність економіки і загально регіональної політики; 6) поєднання централізму і самостійності регіонів та інших місцевих утворень; 7) ієрархічності	1) прогнозування і планування; 2) організація процесів; 3) координація і регулювання соціально-економічного розвитку; 4) моніторинг інноваційного розвитку; 5) мотивація і контроль	1) інституціональні; 2) правові; 3) програмно-цільові; 4) адміністративні; 5) економічні; 6) інші

Пріоритетні напрями соціо-еколого-економічного розвитку регіону, визначені на державному рівні

баланс інтересів

Пріоритетні напрями соціо-еколого-економічного розвитку регіону, визначені на регіональному рівні

Управління сталим розвитком регіону
(алгоритм управління, блок-схема, дорожня карта забезпечення сталого розвитку)

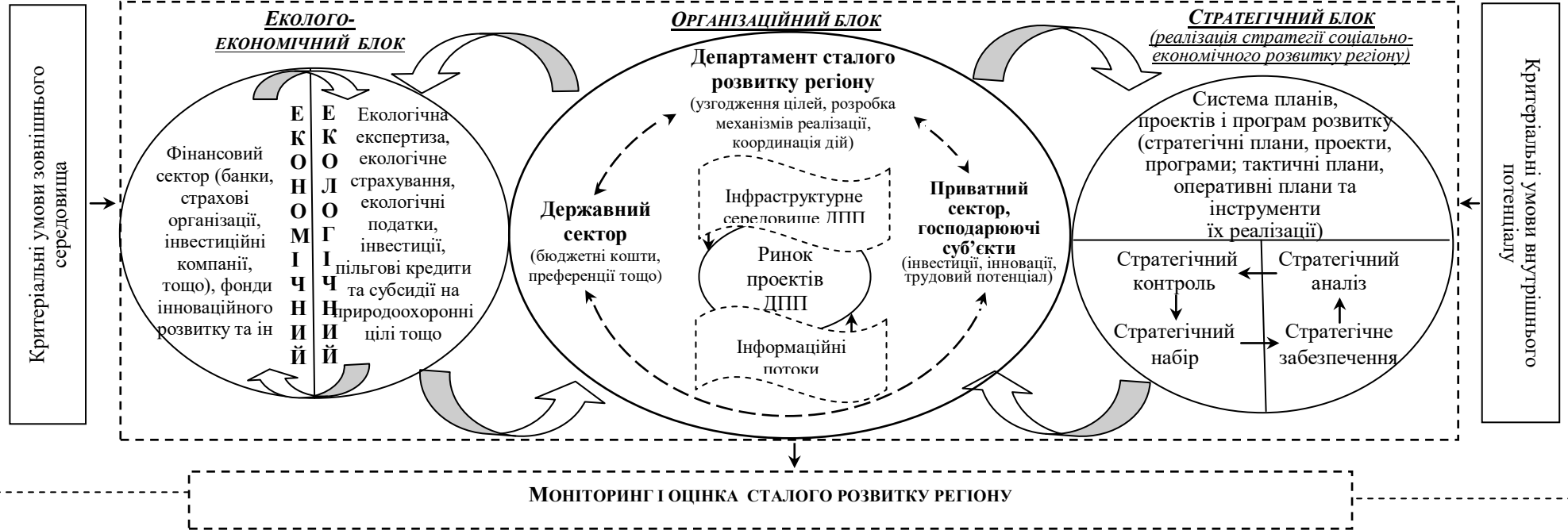

Рис. 4.8. Організаційно-економічний механізм регулювання сталого розвитку регіону

3) визначати ступінь відповідності стратегії, цільових програм і проектів критеріям сталого розвитку регіону, підвищуючи конкурентоспроможність економіки і забезпечуючи передбачений і обґрунтований перехід до моделі постіндустріального суспільства, що базується на широкому застосуванні інформації, знань і послуг та створює можливості для розвитку і реалізації інтелектуального потенціалу населення.

Відповідно до розглянутих завдань склад і зміст механізму сталого соціально-економічного розвитку регіону повинні мати цілеформуючий характер, який відображає природну, економічну та соціальну реальність, виражену в динаміці їхніх відношень і зв'язків, що породжує взаємопроникнення та збалансованість природних, економічних і соціальних законів. Стратегічний блок механізму сталого розвитку, у якому визначаються найважливіші напрями життєзабезпечення регіону, становить його основу. До проблем, які вирішують у цьому блоці, відносять: недосконалі правові акти; нечітко визначені права власності та способи її захисту; проблеми регіональної системи управління; інституційну незбалансованість (виражену у випереджальному розвитку одних інститутів і відставанні інших); неефективне використання інвестицій, а також інші системні недоліки, що є серйозною перешкодою в досягненні регіоном необхідного рівня сталості. Найважливішими функціями стратегічного блоку механізму сталого розвитку виступають: моніторинг та оцінювання ситуації; розробка нормативно-правових актів у сфері сталого розвитку; вироблення єдиних для регіону цільових орієнтирів подальшого розвитку; визначення перспективних напрямів вкладення фінансів та інвестиційних ресурсів на користь проектів, що забезпечують сталість регіону. Принципово новими для Черкаського регіону можуть стати ринкові відносини у сфері забезпечення сталого розвитку: розвиток ринку екологічних, енергозберігаючих, соціально значущих робіт і послуг; розвиток системи екологічного нормування з урахуванням регіональної специфіки; розвиток системи екологічної освіти; оцінювання екологічної ефективності природоохоронних заходів тощо.

Організаційний блок механізму сталого розвитку Черкаського регіону визначає склад його елементів, їхні функції і зв'язки, організацію взаємодії між собою і з зовнішніми господарськими системами. Механізм функціонує таким чином. Регіональні органи влади здійснюють розробку стратегії соціально-економічного розвитку, у якій обґрунтовують показники сталості регіону з урахуванням розвитку його міст і районів.

Державні органи влади Черкаської області визначають основні напрями розвитку регіону, приймають бюджет і сприяють реалізації

стратегії соціально-економічного розвитку, у рамках якої також визначають критерії та показники сталого розвитку. Стратегія включає цільові програми і проекти, зокрема програму сталого розвитку, за виконанням яких здійснюється відповідний контроль.

Щоб досягти ефективних перетворень на шляху сталого регіонального розвитку, пропонуємо сформувати Департамент сталого розвитку регіону, діяльність якого пов'язана з розробкою та реалізацією стратегії, а також цільових програм і проектів. Основні функції Департаменту:

1. Участь у розробці та здійсненні стратегії сталого соціально-економічного розвитку Черкаського регіону.
2. Провідна методична роль у забезпеченні функціонування механізму сталого соціально-економічного розвитку регіону.
3. Сприяння органам влади (регіональній й муніципальній), розробникам програм і проектів у вирішенні проблем ефективного й сталого розвитку регіональних і муніципальних об'єктів.
4. Розробка критеріїв і показників сталого соціально-економічного розвитку, подання їх на розгляд Департаменту сталого розвитку регіону для застосування у відповідних документах.
5. Здійснення експертної оцінки правових актів, програм і проектів, інших заходів регіонального регулювання на їхню відповідність умовам сталого соціально-економічного розвитку регіону.
6. Забезпечення узгодження та координації дій регіональних і муніципальних органів, громадських організацій, господарюючих суб'єктів у рамках механізму сталого соціально-економічного розвитку Черкаського регіону.
7. Участь в інтеграції регіону в національні й світові господарські процеси, створення умов для залучення інвестицій у механізм сталого соціально-економічного розвитку.
8. Моніторинг, контроль та оцінка ситуації щодо сталого соціально-економічного розвитку регіону.
9. Розробка обґрунтованих пропозицій з удосконалення механізму сталого розвитку, підвищення його можливостей та ролі в розвитку регіону.

Всі програми і проекти, що приймаються до реалізації, проходять експертизу на відповідність їх критеріям сталого розвитку. Регіональні органи влади взаємодіють з господарюючими суб'єктами державного і приватного секторів економіки, інфраструктурою, залучають до реалізації стратегії фінансові можливості, використовуючи різноманітні методи регулювання.

Регіон є динамічно відкритою системою, що перебуває в безперервному розвитку. Звідси випливає, що єдність розвитку і врівноваженості є властивістю регіональних систем, а принципи і

функції механізму сталого соціально-економічного розвитку регіону багато в чому визначені характером зовнішніх чинників і внутрішніх флуктуацій.

Принципи функціонування механізму сталого розвитку регіону на основі державно-приватного партнерства полягають у забезпеченні збалансованого поєднання суперечливих явищ:

1. Поєднання дискретності та взаємодії. З одного боку, регіон являє собою велику кількість відособлених дискретних елементів (окремих об'єктів), з другого – ці елементи перебувають у взаємодії між собою і з іншими елементами. Механізм сталого розвитку повинен створити системність поєднання дискретності та взаємодії. Складові елементи регіональної системи мають бути узгоджені між собою, адже збій в одній підсистемі може призвести до порушення сталості в усьому регіоні.

2. Поєднання уніфікації та різноманітності. Уніфікація забезпечує приведення об'єктів, функцій, дій до єдиної бази, що становить основу сталості. У той же час необхідна їх різноманітність, що дозволяє зберігати задані параметри соціально-економічної системи в перехідних процесах до нових умов.

3. Поєднання статичності (стабільності, можливості протидії змінам) і динаміки (гнучкості). Статика дозволяє зберігати об'єкти, функції, показники в незмінному стані. Проте надмірна стабільність обмежує можливості динаміки, прогресу, своєчасності реагування на зовнішні й внутрішні зміни. При цьому динаміка, природно, не повинна приводити до значного відхилення від заданого вектора розвитку.

4. Упорядкованість (організованість) із можливістю мінливості. У механізмі сталого розвитку повинна дотримуватися впорядкованість функціонування всіх елементів регіону, спрямована на досягнення стратегічної мети. Проте саме мінливість забезпечує пошук і досягнення таких варіантів організованості, які забезпечують найвищу сталість регіональної системи в кожний момент часу. Тому механізм сталого соціально-економічного розвитку Черкаського регіону повинен забезпечувати своєчасність адаптивних та інтеграційних процесів, які сприяють перегрупуванню елементів регіональної системи і запобіганню її дезінтеграції.

5. Самоорганізація регіональної системи і можливість опори на державну підтримку. Це припускає ієрархічність механізму сталого розвитку Черкаського регіону як складової частини більшого організаційного утворення – механізму сталого соціально-економічного розвитку України, у рамках якого має дотримуватися загальний принцип узгодженості та гармонізації всіх системних складових.

Основне призначення економічного блоку механізму сталого розвитку – використання економічних законів з метою підтримки

життєздатності регіону і досягнення високої якості життя населення. Виходячи з цього постулату, економічний блок механізму повинен включати сукупність інструментів і важелів (економічних і фінансових), за допомогою яких забезпечується його результативність та ефективність функціонування. Певна частина цих важелів у регіоні за останні роки вже створені і частково застосовуються, проте використовуються неповно, недостатньо ефективно і, крім того, між ними не налагоджена необхідна взаємопов'язаність і збалансована взаємодія. Так, наприклад, частка регіону в упровадженні нових технологічних процесів становить лише 1,19 % (найбільше значення мають Харківська область – 28,2 %, Запорізька область – 20,2 % і м. Київ – 12,5 %). У зв'язку з цим виникають відповідні проблеми в розробці та виробництві інноваційних товарів. Найбільшу питому вагу у виробництві інноваційної продукції має Запорізька область (19,1 %), частка Черкаської області становить лише 1,3 % [195, с. 127 – 128].

Склад елементів економічного блоку механізму сталого соціально-економічного розвитку Черкаського регіону зображено на рис. 3.9. Особлива увага у складі інструментів економічного блоку механізму сталого соціально-економічного розвитку Черкаського регіону, на нашу думку, повинна відводитися економічним резервам, які можуть бути сформовані у вигляді цільових фондів. Відсутність подібного фонду нині призводить до того, що органи влади в регіоні не можуть забезпечити спрямування коштів у потрібні об'єкти в разі відхилення показників від запланованих, а також для завчасного запобігання і розвитку чинників кризової ситуації.

Головною особливістю такої проблеми є те, що навіть локальне і незначне порушення сталості може викликати ланцюгову реакцію поширення чинників дестабілізації на всю економічну систему регіону, порушуючи органічну взаємодію її елементів і підсистем. На нашу думку, формування резервного фонду у складі механізму сталого соціально-економічного розвитку Черкаського регіону в розмірі до 1 % від річного обсягу валового регіонального продукту дасть змогу своєчасно реагувати на чинники дестабілізації. Такий фонд є особливо необхідним у випадку, наприклад, непередбаченої затримки фінансування цільових програм і проектів, порушень реалізації, які можуть викликати ланцюжок наростання проблем у суміжних сферах діяльності.

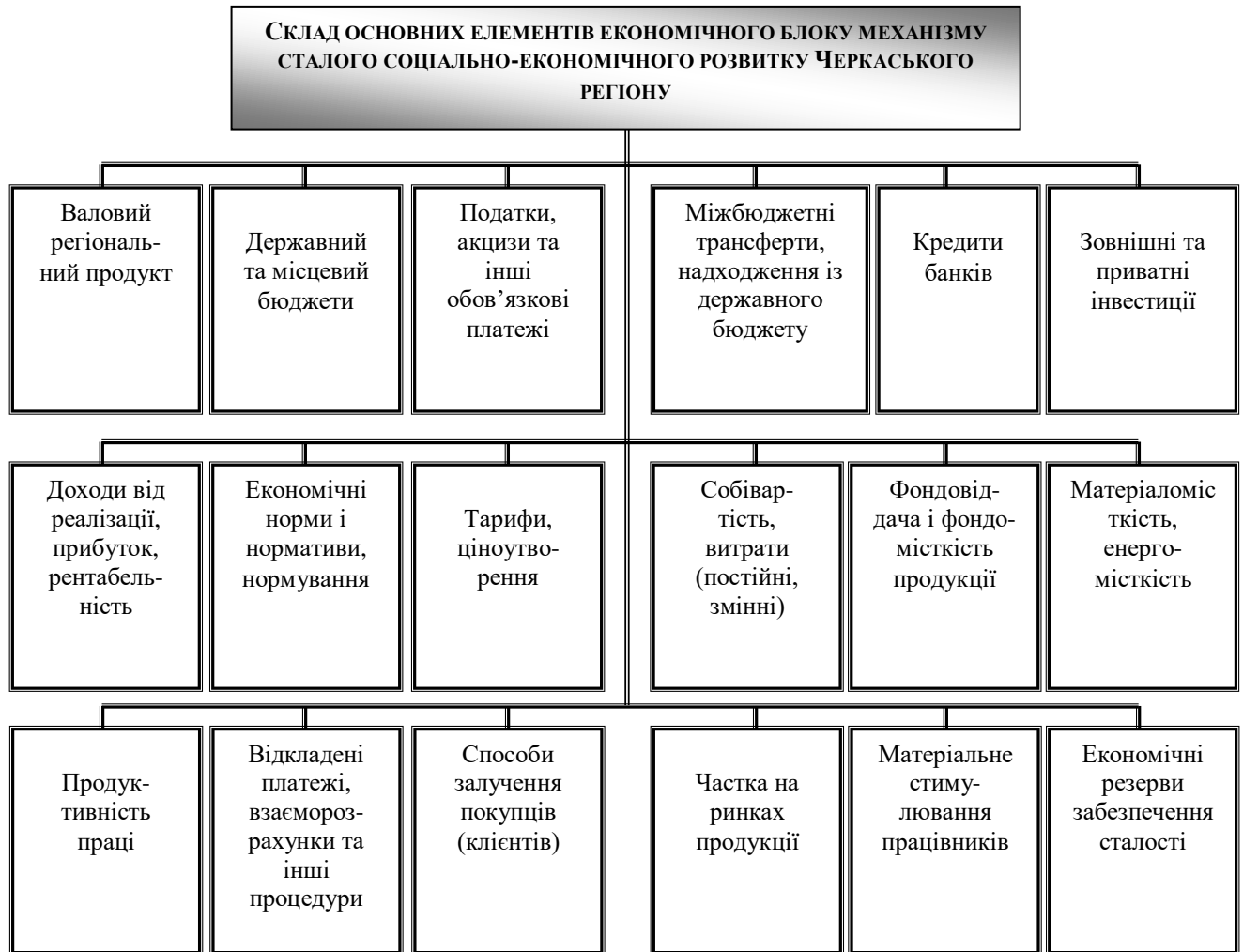

Рис. 4.9. Склад основних елементів економічного блоку механізму сталого соціально-економічного розвитку Черкаського регіону на основі державно-приватного партнерства

При вдосконаленні механізму сталого розвитку Черкаського регіону слід враховувати такі специфічні особливості:

- він включає учасників, що входять до різних сфер (економічної, соціальної та ін.), з різними формами власності (державні й недержавні), видами діяльності (виробництво, торгівля тощо);
- одні учасники існують на кошти засновників (наприклад, з бюджету регіону), інші – забезпечують себе самі на основі комерційної діяльності;
- одні з учасників входять до компетенції безпосереднього регулювання з боку органів регіональної влади, інші – є цілком самостійними в прийнятті будь-яких господарських рішень;
- деякі з учасників перебувають між собою в конкуренції, інші – нейтральні відносно один одного.

При цьому саме механізм сталого розвитку Черкаського регіону забезпечує перспективи успішної діяльності цих учасників, що потребує безпосередньої їхньої взаємодії як між собою, так і з іншими елементами регіональної системи. Механізм проявляє ступінь розвиненості й цивілізованості використовуваної ринкової моделі регіону, що відображається в толерантності відносин державної економіки з іншими, недержавними її сферами, конкурентності, модернізації тощо. У цьому полягає інтегративна сутність механізму сталого соціально-економічного розвитку регіону.

Таким чином, механізм сталого розвитку Черкаського регіону на основі державно-приватного партнерства повинен забезпечувати одночасність здійснення регулюючих впливів двох груп: 1) закріплення і збереження стабільності як можливості опору зовнішнім впливам; 2) своєчасність динаміки і забезпечення видозміни регіональної системи залежно від впливу чинників середовища.

Механізм сталого розвитку регіону повинен об'єднувати інтереси різних суб'єктів регіону як на його території, так і за його межами, зокрема великих регіональних наукових центрів, інноваційних та інвестиційних фірм тощо.

Особливої значущості у механізмі сталого розвитку повинна набути сільськогосподарська сфера регіону, де пріоритетом є відтворення трудового та ресурсного потенціалів. Оптимізація використання природних ресурсів регіону можлива за рахунок цілеспрямованих впливів, що передбачають розвиток регіонального ринку; установлення норм і правил охорони та використання природних рекреаційних ресурсів; розробку системи пільг для стимулювання припливу інвестицій в індустрію рекреації; вдосконалення системи професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації осіб, які працюють у сфері рекреації.

Таким чином, механізм сталого розвитку регіону – це поєднання інтересів різних ділових і соціальних верств та груп регіонального співтовариства, своєрідний суспільний договір щодо стратегії досягнення його майбутнього стану.

З урахуванням запропонованих заходів проведено розрахунок прогнозних значень інтегрального коефіцієнта сталого розвитку регіону на 2015 – 2020 рр., виходячи з двох сценаріїв розвитку подій: інерційний варіант розвитку тенденцій сталості, при якому зберігаються закономірності, що склалися за попередній період (до 2012 р.); оптимістичний варіант переходу Черкаського регіону на концепцію сталого розвитку (починаючи з 2012 р.).

Прогнозні зміни значень показників компонент сталого розвитку відображено в додатках М, Н. Результати прогнозного розрахунку

інтегральних коефіцієнтів сталого соціально-економічного розвитку Черкаського регіону наведено в табл. 4.3.

Таблиця 4.3

Прогноз сталого розвитку Черкаського регіону за основними компонентами сталості на 2012 – 2020 рр. (оптимістичний варіант)*

Назва компонент сталого розвитку	Значення за роками			
	2012	2015	2017	2020
1. Економічна компонента	5,38	6,01	6,35	7,35
2. Соціальна компонента	4,59	5,60	6,15	7,69
3. Інфраструктурна компонента	5,38	5,78	6,02	6,46
4. Екологічна компонента	5,05	5,98	6,92	8,21
5. Інноваційна компонента	4,06	5,91	6,44	7,81
6. Добуток за компонентами	2729,27	7181,72	11071,33	29048,25
7. Інтегральний коефіцієнт сталого розвитку (<i>Кінтегр</i>)	4,98	5,91	6,44	7,81

*Складено авторами.

Графічна інтерпретація інтегрального коефіцієнта інерційного варіанта розвитку та варіанта переходу Черкаського регіону на концепцію сталого розвитку подана на рис. 3.10.

За першим сценарієм (пролонгація сформованої закономірності на майбутній період) значення *Кінтегр* поступово зменшується з деяким уповільненням темпів спаду після 2012 – 2013 рр. За другим сценарієм, як видно з показників прогнозних розрахунків, значення *Кінтегр* знижується до 2014 р. включно, відображаючи інерційність соціально-економічної системи регіону, а потім очікується поступове їхнє підвищення.

При цьому період 2013 – 2015 рр. слід вважати перехідним, у якому розробляється і починає активно здійснюватися цільова програма підвищення ступеня сталого розвитку регіону. Перші результати впливу факторів сталості слід очікувати не раніше 2015 – 2016 рр.

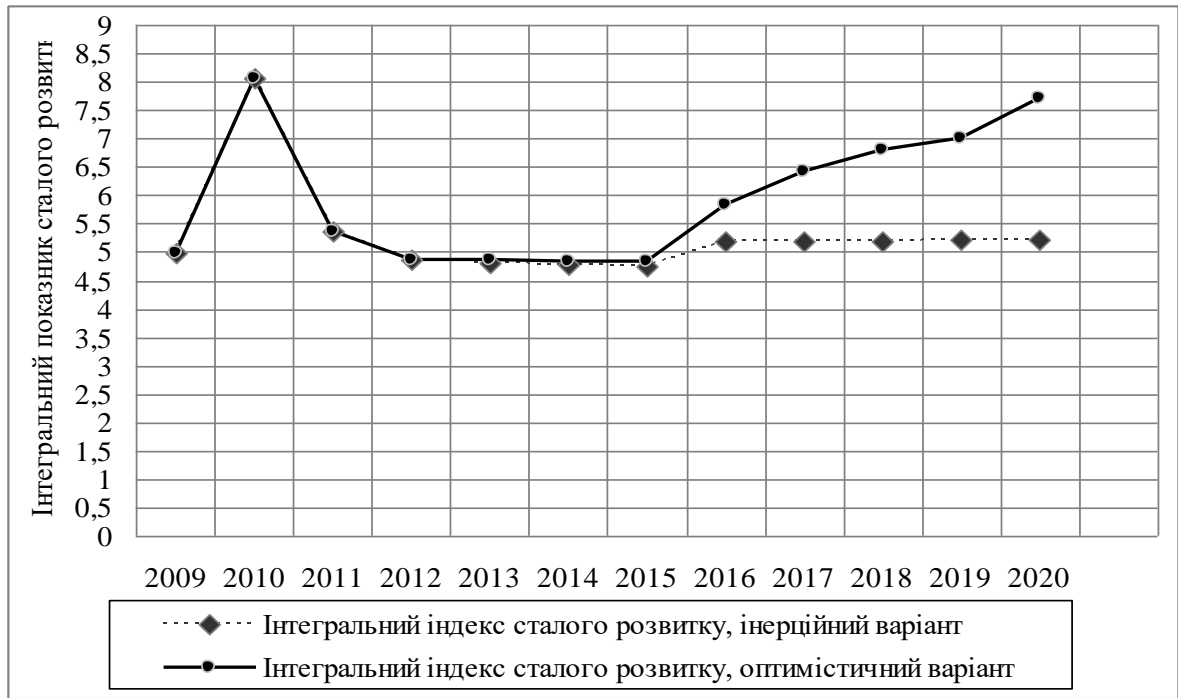

Рис. 4.10. Графічна інтерпретація динаміки прогностичних значень інтегрального індексу сталого розвитку за інерційним та оптимістичним сценаріями розвитку.

Таким чином, підвищення рівня сталого розвитку регіону досягається за рахунок збалансованої та рівноважної взаємодії зацікавлених учасників у рамках узгодженої діяльності.

ВИСНОВКИ

В умовах неоднозначності трансформаційних зрушень і нестійкості інституціональних структур особливої актуальності набуває проблема управління сталим регіональним розвитком країни.

Сьогодні при розробці проблем макроекономічної рівноваги, як і раніше, чітко простежується економічний підхід: сукупний попит, сукупна пропозиція, заощадження, інвестиції, рівновага на товарному ринку, рівновага на грошовому ринку тощо. Так, відповідно до «Золотого правила», під сталим економічним розвитком розуміється максимізація економічного добробуту, що досягається при оптимальному рівні капіталоозброєності. Якщо під рівноважним розвитком розуміти тільки стале економічне зростання, то необхідно зазначити, що загалом світовий економічний розвиток відзначається стабільністю і макроекономічною рівновагою, але не сталим розвитком.

Цей традиційний підхід до сталості розвитку як до макроекономічної рівноваги, що ігнорує соціальні та екологічні аспекти, призводить до одностороннього розгляду сталого розвитку та спрощеного обґрунтування сучасних проблем не лише у світових масштабах, але й на рівні регіону.

Відмова від адекватних методів управління сталим розвитком як на державному, так і на регіональному рівнях виступає причиною подальшого поглиблення кризи розвитку регіонів та гальмування реформ в Україні. Це призводить до того, що вся діяльність структур з управління розвитком соціо-еколого-економічної системи зводиться лише до екстреного реагування на проблеми, які виникають.

В умовах активного включення України до світових процесів глобалізації та регіоналізації особливої уваги набувають регіональні аспекти сталого розвитку на основі структурних зрушень галузевої, просторової та функціональної систем, відновлення й зміцнення ефективного співробітництва регіонів, раціонального використання економічного, екологічного, соціального, інфраструктурного та інноваційного потенціалів регіону.

Забезпечення переходу України та її регіонів на сталий шлях розвитку є одним із пріоритетних завдань, що стоять перед керівництвом країни. Особливої актуальності тематика сталого розвитку набуває нині, коли світова економіка знаходиться на початку відновлення. Незважаючи на те, що витoki сучасної фінансової кризи знаходяться за кордоном, її наслідки відчула більшість населення країни, оскільки вітчизняна економіка є залежною, по-перше, від західного капіталу, а по-друге, від кон'юнктури світового ринку нафти і металів, що робить її уразливою та нестійкою. Для того щоб запобігти впливу зовнішніх негативних чинників у майбутньому або зменшити його силу, необхідно створити стабільну державну систему та модифікувати довгостроковий план розвитку як країни, так і регіонів шляхом формування і включення в нього алгоритму управління сталим розвитком.

Забезпечення сталого розвитку регіону залежить від удосконалення державної регіональної політики, посилення державного регулювання,

вдосконалення форм і методів впливу на соціально-економічні процеси, створення системи управління, адекватної новим реаліям. Розробкою алгоритму управління сталим розвитком регіону має займатися спеціалізоване відомство, яким може виступати Департамент сталого розвитку регіону.

В процесі управління сталим регіональним розвитком ключовим завданням є розробка механізму сталого соціально-економічного розвитку регіону, що являє собою сукупність цілей, критеріїв, факторів, ресурсів управління та методів впливу на сталий розвиток регіону. Механізм сталого регіонального розвитку спрямований на досягнення конкретних цілей шляхом впливу на конкретні фактори, що забезпечують досягнення поставленої мети, і цей вплив здійснюється за допомогою використання конкретних ресурсів. У ринкових умовах механізм сталого розвитку регіону являє собою планомірну систему цілеспрямованих заходів впливу організаційно-економічного, нормативно-правового та мотиваційно-стимулюючого характеру на діяльність господарюючих суб'єктів, підвищення ефективності їх взаємодії через узгодженість інтересів всіх активних учасників стабільного регіонального розвитку.

Перехід регіонів на сталий шлях розвитку потребує зміни характеру поведінки суспільства у всіх сферах діяльності. Ефективність переходу на шлях сталого розвитку регіонів може бути досягнута лише при наявності комплексного підходу до вирішення проблеми.

Проведений аналіз світового досвіду дозволив виділити три групи методів, за допомогою яких можна забезпечити управління сталим регіональним розвитком та врахувати інтереси майбутніх поколінь у задоволенні потреб: директивні, фінансові та ринкові. Директивні методи припускають прямий контроль органів влади за дотриманням учасниками господарської діяльності заздалегідь певних стандартів у сфері екології, інновацій, інфраструктурного розвитку та виконання соціальних зобов'язань. Фінансові методи передбачають забезпечення урахування принципів сталого розвитку суб'єктами господарської діяльності за допомогою механізмів оподаткування й надання субсидій. Суть ринкових методів полягає у формуванні грошово-кредитних відносин між господарюючими суб'єктами екосистеми, інтереси якої повинні представляти регіональна влада.

Реалізація запропонованих заходів формування сталого розвитку в регіональних системах дозволить досягти стабільності поступального руху, збалансованого економічного зростання, поліпшення якості життя населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л. И. Курсом ускорения / Л. И. Абалкин. – М. : Политиздат, 1986. – 215 с.
2. Аганбегян А. Г. Новая система управления экономикой : учеб. пособ. / А. Г. Аганбегян. – М. : Экономика, 1988. – 294 с.
3. Акофф Р. О целеустремленных системах / Р. Акофф, Ф. Эмери : пер. с англ. – М. : Совет. радио, 1974. – 272 с.
4. Актуальные проблемы устойчивого развития / [Акимов В. А., Бридун Е. В., Ватагин М. Ю. и др.]. – К. : Общество «Знание» Украины, 2003. – 430 с.
5. Александров І. О. Стратегія сталого розвитку регіону : [монографія] / [І. О. Александров, О. В. Половян, О. Ф. Коновалов та ін.] ; за заг. ред. І. О. Александрова / НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2010. – 203 с.
6. Алямкін Р. В. Реструктуризація промислового комплексу регіону в умовах трансформації соціально-економічних відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.05 / Р. В. Алямкін. – К., 2008. – 19 с.
7. Аналіз сталого розвитку – глобальний і регіональний контекст : [монографія] / Міжнар. рада з науки (ICSU) [та ін.] ; наук. кер. М. З. Згуровський. – К. : НТУУ «КПІ», 2010. – Ч. 2. Україна в індикаторах сталого розвитку. – 359 с.
8. Артеменко В. Б. Індикатори стійкого соціально-економічного розвитку регіонів / В. Б. Артеменко // Регіональна економіка. – 2006. – № 2. – С. 90 – 97.
9. Архієреєв С.І. Державне регулювання економіки : [навч. посіб. для студ. екон. спец.] / С.І. Архієреєв, О.Ю. Демьохіна, В.А. Євтушенко. – Х. : НТУ «ХП», 2004. – 205 с.
10. Афанасьев В. Н. Статистическое обеспечение проблемы устойчивости сельскохозяйственного производства / В. Н. Афанасьев. – Оренбург : Издат. центр ОГАУ, 2003. – 376 с.
11. Бабаєв В. М. Адміністративно-територіальний устрій та сталий розвиток регіону (концептуальні основи та методологія) : [монографія] / В. М. Бабаєв, Л. Л.Товажнянський та ін. – Харків : НТУ «ХП», 2006. – 316 с.
12. Бабаков И. М. Теория колебаний : учеб. пособ. для вузов / И. М. Бабаков. – [3-е изд., стер.]. – М. : Физматлит, 1968. – 560 с.
13. Багров Н. В. Региональная геополитика устойчивого развития / Н. В. Багров. – К. : Лыбидь, 2002. – 256 с.

14. Баженов А. В. Использование механизмов государственно-частного партнерства как катализатора антикризисного потенциала развития инфраструктуры [Электронный ресурс] // Государственно-частное партнерство: пути совершенствования законодательной базы : сб. статей / под ред. А. А. Зверева. – М., 2009. – [Сайт Центра развития Государственно-частного партнерства]. – Ресурс доступа : <http://pprcenter.ru/ru/press-center/smi-o-centre/2010>
15. Балацкий Е. Отраслевые закономерности рыночной трансформации экономики / Е. Балацкий, А. Потапова // МЭМО. – 2000. – № 6. – С. 87 – 94.
16. Безтелесна Л.І. Управління людським розвитком та його фінансове забезпечення в Україні: оцінка та перспективи : [монографія] / Л.І. Безтелесна. – Рівне : Нац. ун-т водного господарства та природокористування, 2010. – 361 с.
17. Беляев О. О. Політична економія : навч. посіб. / О. О. Беляев, А. С. Бебело. – К. : КНЕУ, 2001. – 328 с.
18. Біла С. Державне управління структурно-інноваційним зрушенням в економіці України / С. Біла // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. – 2000. – № 4. – С. 54.
19. Білорус О. Г. Глобальний сталий розвиток : [монографія] / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. – К. : КНЕУ, 2006. – 488 с.
20. Близнюк В. Оцінка людського потенціалу економічного зростання України: теорія і практика / В. Близнюк // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 5. – С. 30 – 34.
21. Бобильов С. Н. Економіка сталого розвитку : навч. посіб. / С. Н. Бобильов, Е. С. Гирусов, Р. Переліт. – К. : Вид-во «Рівня», 2004. – 288 с.
22. Бобылев С. Н. Индикаторы устойчивого развития: региональное измерение : пособ. по региональной экологической политике / С. Н. Бобылев. – М. : Акрополь, ЦЭПР, 2007. – 60 с.
23. Бондаренко В. Д. Сталий розвиток: до питання про зміст терміна / В. Д. Бондаренко // Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку : Міжнар. наук.-практ. конф. присвяч. 30-річчю Карпатського біосферного заповідника, 13 – 15 жовт. 1998 р. : матеріали / відп. ред. Ф. Д. Гамор ; Карпатський біосферний заповідник, Фонд розвитку Карпатського Єврорегіону. – Рахів, 1998. – С. 20.
24. Борщук Є. М. Основи теорії стійкого розвитку еколого-економічних систем : [монографія] / Є. М. Борщук. – Львів : Растр-7, 2007. – 435 с.
25. Борщук Є. М. Проблеми оптимізації еколого-економічних систем і концепція сталого розвитку / Є. М. Борщук // Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 30-річчю Карпатського біосферного заповідника, 13 – 15 жовт. 1998 р. : матеріали / відп. ред. Ф. Д. Гамор ; Карпатський

- біосферний заповідник, Фонд розвитку Карпатського Єврорегіону. – Рахів, 1998. – С. 22.
26. Брунтланд Г. Х. Наше общее будущее [доклад Комиссии ООН по окружающей среде и развитию] / Г. Х. Брунтланд. – М. : Прогресс, 1988. – 241 с.
  27. Буркинський Б. В. Економіко-екологічні основи регіонального природопольовання і розвитку ІПРЭЭІ НАН України / Б. В. Буркинський, В. Н. Степанов, С. К. Харичков. – Одеса : Фенікс, 2005. – 575 с.
  28. Буркинський Б. В. Специфічні доміанти стратегії стійкого регіонального розвитку / Б. В. Буркинський, С. К. Харичков // Економіка промисловості. – 2002. – № 3. – С. 24 – 29.
  29. Бутко М. П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці України / М. П. Бутко. – К. : «Знання України», 2005. – 475 с.
  30. Бутыркин А. Проблемы реформирования природных монополий / А. Бутыркин // МЭиМО. – 2003. – № 12. – С. 3 – 11.
  31. Быстрыков И.К. Эколого-экономические проблемы развития производительных сил (теоретические и методологические аспекты) / Быстрыков И.К. – К. : Междунар. фин. аген-во, 1997. – 225 с.
  32. В. М. Ромашов // Український географічний журнал. – 1995. – №3. – С. 3 – 10.
  33. Василенко В. Методология экономической диагностики регионов/ В. Василенко. – К. : Пресса Украины, 2008. – 96 с.
  34. Василенко В. Н. Конкурентоспособность регионов: истоки, оценки и перспективы / В. Н. Василенко, О. Ю. Агафоненко, В. Е. Будяков. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 363 с.
  35. Васильченко Г. В. Формування системи взаємодії учасників сталого місцевого розвитку / Г. В. Васильченко // Економіка Крима. – 2010. – № 3 (32). – С. 16 – 19.
  36. Вахович І. М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізми реалізації : [монографія] / І. М. Вахович. – Луцьк : Настир'я, 2007. – 496 с.
  37. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М. : Айрис Пресс, 2002. – 187 с.
  38. Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере / В. И. Вернадский // Успехи современной биологии. – 1944. – № 18, вып. 2. – С. 113 – 120.
  39. Вернадский В. И. Размышления натуралиста. / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1977. – Кн. 2. – 201 с.
  40. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 511 с.
  41. Винслав Ю. Итоги и уроки народнохозяйственной динамики на

- рубеже двух столетий / Ю. Винслав // Российский экономический журнал. – 2001. – № 10. – С. 3 – 26.
42. Владымцев Н. В. Территориальное стратегическое планирование устойчивого развития регионов / Н. В. Владымцев // Региональная экономика: теория и практика. – 2008. – № 13. – С. 20 – 28.
  43. Волошин В. В. Про системний підхід до концепції стійкого розвитку та її інтерпретації стосовно України / В. В. Волошин, І. О. Горленко, В. П. Кухар, В. М. Томашов // Український географічний журнал. – 1995. – №3, С. 3 – 10.
  44. Встреча на высшем уровне «Планета Земля», Рио-де-Жанейро, 1992 : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/development/progareas/global/earthsummit.shtml>.
  45. Галушкіна Т. П. «Зелений» вектор розвитку економіки України / Т. П. Галушкіна // Економіст. – 2011. – № 11. – С. 4 – 7.
  46. Галушкіна Т. П. Економіка природокористування : навч. посіб. / Т. П. Галушкіна – Х. : Бурун Книга, 2008. – 480 с.
  47. Геец В. М. Проблемность структурных трансформаций экономики стран с развивающимися рынками / В. М. Геец // Економіка та прогнозування. – 2009. – № 1. – С. 54 – 69.
  48. Геець В. М. Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні / В. М. Геець, М. І. Скрипченко, Т. І. Приходько. – Харків : «Форт», 2003. – 440 с.
  49. Герасимчук З. В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону : [монографія] / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович. – Луцьк : ЛДТУ, 2002. – 248 с.
  50. Герасимчук З. В. Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізації : [монографія] / З. В. Герасимчук, В. Л. Галушак. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 248 с.
  51. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізм реалізації / З. В. Герасимчук. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 528 с.
  52. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика : [монографія] / З. В. Герасимчук. – Луцьк : Надстир'я, 2008. – 528 с.
  53. Герасимчук З. В. Теоретичні та прикладні засади прогнозування стійкого розвитку регіону : [монографія] / З. В. Герасимчук, І. С. Кондіус. – Луцьк : Надстир'я, 2010. – 412 с.
  54. Герасимчук З. В. Стимулювання сталого розвитку регіону: теорія, методологія, практика : [монографія] / З. В. Герасимчук, В. Г. Поліщук. – Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2011. – 516 с.

55. Гладкий Ю. Н. Основы региональной политики : учебник / Ю. Н. Гладкий, А. И. Чистобаев. – С.Пб. : Изд-во Михайлова В. Д., 1998. – 659 с.
56. Глазовский Н.Ф. Переход к устойчивому развитию: глобальный, региональный и локальный уровни. Зарубежный опыт и проблемы России / рук. авт. кол. Н. Ф. Глазовский ; отв. ред. : Г. В. Сдасюк, Л. С. Мокрушина. – М. : Изд-во КМК, 2002. – 444 с.
57. Глушков В. М. Моделирование развивающихся систем / В. М. Глушков, В. В. Иванов, В. М. Яненко. – М. : Наука, 1983. – 531 с.
58. Гончаренко Т. П. Екологічна оцінка впливу на довкілля підприємств хімічної галузі на прикладі ПАТ «Азот» / Т. П. Гончаренко, Л. І. Жицька // Вісник КрНУ ім. М. Остроградського. – 2013. – Вип. 1 (78). – С. 114 – 119.
59. Гор А. А. Земля у рівновазі. Екологія і людський дух / Альберт Гор ; пер. з англ. – К. : Інтелсфера, 2001. – 404 с.
60. Горська О.В. Регіональне структурне регулювання індустріальної економічної системи / О.В. Горська. – К. : Науковий світ, 2003. – 276 с.
61. Горяна І. В. Напрями регіональної політики в умовах сталого розвитку регіонів / І.В. Горяна // Макроекономічні проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку : зб. тез наук. робіт учасників XXVI Міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2013 р. – К. : Аналітичний центр «Нова Економіка», 2013. – С. 36 – 37.
62. Горяна І. В. Основи управління сталим регіональним розвитком / І. В. Горяна // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2013. – Вип. IV (52). – С. 73 – 77. – (Серія : Економічні науки).
63. Горяна І. В. Системне моделювання регіональної соціально-економічної системи / І. В. Горяна // Теорія і практика сучасної економіки : XIV Міжнар. наук.-практ. конф., 22 лист. 2013 р. : матеріали. – Черкаси : ЧДТУ, 2013. – С. 37 – 38.
64. Горяна І. В. Формування методики оцінювання сталості розвитку регіонів / І. В. Горяна // Економічний аналіз : збірник наукових праць Тернопільського національного економічного університету. – 2013. – Т. 14, № 1. – С. 59 – 63.
65. Горяна І. В. Вплив факторів на темпи економічного зростання / І. В. Горяна // Комп'ютерне моделювання та інформаційні технології в науці і освіті : VIII Всеукр. наук.-практ. конф., 25 – 27 трав. 2011 р. : зб. наук. праць. – Черкаси : Брама, видавець Вовчок О. Ю., 2011. – С. 44 – 46.
66. Горяна І. В. Моделювання регіональної транспортно-логістичної системи / І. В. Горяна, І. А. Осауленко // Інформаційні і моделюючі

- технології : II Міжнар. наук.-техн. конф., 21 – 24 трав. 2009 р. : тези доп. – Черкаси : ЧНУ, 2009. – С. 42 – 43.
67. Горяна І. В. Формування системи державного управління регіональним розвитком / І. В. Горяна // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – 2013. – Вип. 33, ч. III. – С. 119 – 123. – (Серія : Економічні науки).
  68. Горяная И. В. Особенности и факторы устойчивого развития региональных систем / И.В. Горяная // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – Краснодар, 2013. – № 7, ч. 2. – С. 92 – 94.
  69. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : від 16 січня 2003 р. № 436-IV, ст. 260. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.26.32&nobreak=1>.
  70. Государственные и региональные приоритеты управления инновационной и научно-технической деятельностью : [монографія] / [В. В.Дорофиенко, В. П. Колосюк, С. В.Калинович, О. В. Долгалева]. – Донецк : «ВИК», 2005. – 159 с.
  71. Гринів Л. С. Екологічна економіка : навч. посіб. / Л. С. Гринів. – Львів : Вид-во «Магнолія 2006», 2010. – 464 с.
  72. Гринів Л. С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії : [монографія] / Л. С. Гринів. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 240 с.
  73. Грیشнова О. А. Людський розвиток : навч. посіб. / О. А. Грیشнова. – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.
  74. Генеза ринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова діяльність): терміни, поняття, персоналії / [укл. : В. С. Іфтемичук, В. А. Григор'єва, М. Л. Маниліч, Г. Д. Шута] ; за наук. ред. Г. Л. Башнянина і В. С. Іфтемичука. – К. : Магнолія плюс, 2004. – 688 с.
  75. Данилишин Б. М. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень / [Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, М. І. Фащевський та ін.]. – Вінниця : Книга-Вега, 2007. – 572 с.
  76. Данилишин Б. М. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів: методологія і практика / Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, М. І. Фащевський ; за ред. Б. М. Данилишина. – Черкаси : ЧДТУ, 2006. – 315 с.
  77. Данилишин Б. М. Україна: проблеми сталого розвитку : наукова доповідь / [Б. М. Данилишин, С. Г. Дорогунцов, Е. М. Лібанова, В. Я. Шевчук]. – К. : РВПС України НАН України, 1997. – 149 с.
  78. Данилишин Б. М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б. М. Данилишин, Л. Б. Шостак. – К. : СОПС Украины НАНУ, 1999. – 367с.

79. Данилишин Б.М. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка / Б.М. Данилишин, Д.В. Клиновий, Т.В. Пепа. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – 688 с.
80. Данилов-Данильян В. И. Природная рента и управление использованием природных ресурсов / В. И. Данилов-Данильян // Экономика и математические методы. – 2004. – Т. 40, № 3. – С. 3 – 15.
81. Данилов-Данильян В. И. Состояние окружающей среды в РФ и перспективы устойчивого развития. Экология и экономика: региональные проблемы перехода к устойчивому развитию. Взгляд в XXI век / В. И. Данилов-Данильян. – Кемерово : Кузбасиздат, 1997. – 251 с.
82. Данилов-Данильян В. И. Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ) / В. И. Данилов-Данильян // Экономика и математические методы. – 2003. – Т. 39, № 2. – С. 123 – 135.
83. Дерябина М. Государственно-частное партнерство : теория и практика : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://institutiones.com/>
84. Динаміка зростання та ризику нестабільності економіки України в 2008 році / Я. Ж. Жаліло [та ін.] ; за заг. ред. В. Є. Вороніта. – К. : НіСД, 2008. – 108 с.
85. Дмитренко Н. Критерії визначення та місце малих підприємств в структурі ринкової економіки / Н. Дмитренко // Вісник Донецького університету. Серія : економіка і право. – 2007. – Вип. 1. – С. 145 – 150.
86. Доклад Конференции организации объединенных наций по окружающей среде и развитию [Рио-де-Жанейро, 3 – 14 июня 1992 г.]: [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://untreaty.un.org/cod/avl/pdf/ha/dunche/rio_ph_r.pdf.
87. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ – ХХІ століття: нові пріоритети / М. І. Долішній. – К. : Наукова думка, 2006. – 511 с.
88. Дорогунцов С. И. Управление техногенно-экологической безопасностью в контексте парадигмы устойчивого развития / С. И. Дорогунцов, А. Н. Ральчук – К. : Наук. думка, 2002. – 200 с.
89. Дорогунцов С. И. Хозяйствование – синергетический инвариант / С. И. Дорогунцов, А. Н. Ральчук. – К. : Ориане, 2006. – 227 с.
90. Дорогунцов С. І. Екосередовище і сучасність / Дорогунцов С. І., Хвесик М. А., Горбач Л. М. – К. : Кондор, 2006. – Т. IV : Стратегія регіонального розвитку й екосередовище. – 362 с.
91. Економічна енциклопедія : у 3 т. / [редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Вид. центр «Академія», 2001. – Т. 2. – 848 с.
92. Економічна енциклопедія : у 3 т. / [редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Вид. центр «Академія», 2002. – Т. 3. – 952 с.
93. Економічна криза в Україні: виміри, ризику, перспективи / [Я .А.

- Жаліло, О. С. Бабанін, Я. В. Белінська та ін.] ; за заг. ред. Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2009. – 142 с.
94. Єременко В. Соціальна економіка / В. Єременко. – К. : Інформ.-видав. центр Держкомстату, 2003. – 351 с.
  95. Єрмакова О. А. Регіон як самостійний суб'єкт міжнародних економічних відносин / О. А. Єрмакова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4. – С. 169 – 175.
  96. Жаліло Я.А. Малий і середній бізнес у пошуках місця в стратегії економічного зростання в Україні : [зб. наук. статей] / Я.А. Жаліло. – К. : Альтпрес, 2002. – 118 с.
  97. Жарова Л. В. Устойчивое развитие региона: теория, методология и методика исследования / Л. В. Жарова // Прометей : регіональний збірник наукових праць з економіки. – 2005. – № 1 (16). – С. 62 – 68.
  98. Закон України «Господарський кодекс України» : прийнятий 16.01.2003 р., № 436-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 18, № 19 – 20, № 21 – 22. – 144 с.
  99. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» : від 23.03.2000 р., № 1602-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 25. – 195 с.
  100. Закон України «Про державні цільові програми» : від 18.03.2004 р., № 1621-IV // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 25. – 352 с.
  101. Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» : від 19.10.2000 р., № 2063 // Урядовий кур'єр. – 2000. – 22 листопада. – Орієнтир. – С. 1 – 3.
  102. Закон України «Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій» : від 09.04.2004 р., № 1676-IV // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 32. – 384 с.
  103. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [<http://dei.gov.ua/index.php?option>].
  104. Захарченко В.І. Трансформаційні процеси промислових територіальних систем України / В.І. Захарченко. – Вінниця : Гіканіс, 2004. – 547 с.
  105. Збірник «Регіональний розвиток та просторове планування територій : досвід України та інших держав-членів Ради Європи» / В. С. Куйбіда, В. А. Негода, В. В. Толкованов. – К. : Вид-во «Крамар», 2009. – 170 с.
  106. Зеркалов Д. В. Проблеми екології сталого розвитку : [монографія] / Д. В. Зеркалов. – К. : Основа, 2013. – 430 с.
  107. Йоханнесбургская встреча на высшем уровне 2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/conferen/wssd>.
  108. Іванов В. Л. Управління економічною стійкістю промислових підприємств (на прикладі підприємств машинобудівного комплексу) :

- [монографія] / Іванов В. Л. ; [відп. ред. О. М. Уманський]. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2005. – 268 с.
109. Карпінський Б. А. Сталий розвиток економіки: узагальнена модель [монографія]. / Б. А. Карпінський, С. М. Божко. – Львів : Логос, 2005. – 256 с.
110. Качала Т. М. Інституціоналізація економіки України: проблеми та перспективи : [монографія] / Т. М. Качала : в II кн. – Черкаси : ЧДТУ, 2011. – Кн. II. – 600 с.
111. Керецман В. Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти : [монографія] / В. Ю. Керецман. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 188 с.
112. Козюк В. В. Історія економіки та економічної думки [Електронний ресурс]. – Ресурс доступу : http://pidruchniki.ws/1584072040362/politekonomiya/istoriya_ekonomiki_ta_ekonomichnoyi_dumki_-_kozyuk_vv.
113. Коломицева О. В. Концепція регулювання розвитку трансформованої соціально-економічної системи регіону / О. В. Коломицева // Современные проблемы моделирования социально-экономических систем : науч. информ. журнал «Бізнес Інформ». – Харків : ХНЕУ, 2010. – Вип. 4 (1). – С. 46 – 50.
114. Коломицева О. В. Стратегія структурних змін економіки регіонів: методологія і практика : [монографія] / О. В. Коломицева. – Черкаси : Брама-Україна, 2010. – 372 с.
115. Коломицева О. В. Формування інституційного середовища в трансформаційній економіці / О. В. Коломицева // Вісник Криворізького економічного інституту ХНЕУ : зб. наук. пр. – 2009. – № 3 (19). – С. 3 – 6.
116. Колосовский Н.Н. Теория экономического районирования / Н.Н. Колосовский. – М. : Мысль, 1969. – 335 с.
117. Кондіус І. С. Прогнозування стійкого розвитку регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. Наук : 08.00.05 / І. С. Кондіус. – Луцьк, 2008. – 21 с. Кондіус І. С. Прогнозування стійкого розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.05 / Р. В. Алямкін. – К., 2008. – 19 с.
118. Конкурентоспособность регионов : теоретико-прикладные аспекты / под ред. Ю. Н. Перского, Н. Я. Калюжной. – М. : ТЕИС, 2003. – 472 с.
119. Коуз Р. Г. Природа фирмы : походження, еволюція і розвиток / [за ред. Р. Г. Коуз, О. Е. Вільямсона, С. Дж. Вітера] : пер. з англ. А. В. Куликова. – К. : А.С.К., 2002. – 336 с.

- 120.Кравців В.С. Регіональна екологічна політика в Україні (теорія формування, методи реалізації). – Львів : ІРД НАН України, 2007. – 336 с.
- 121.Кухар В. П. Концепція переходу України до сталого розвитку / В. П. Кухар, Б. В. Буркинський, М. А. Голубець та ін. // Вісник НАН України. – 2007. – № 2. – С. 14 – 44.
- 122.Левашов В. К. Устойчивое развитие общества : парадигма, концепция / В. К. Левашов. – М. : Академия, 2001. – 167 с.
- 123.Левич А. П. Устойчивое неравновесие Э. Бауэра и гипотеза потока, генерирующего течение метаболического времени / А. П. Левич [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.chronos.msu.ru/RREPORTS/levich_ustoych.neravnov.htm
- 124.Литвинцева Г.П. Кризис инвестиций как результат несоответствия структурно-технологических характеристик экономики ее институциональному устройству / Г.П. Литвинцева // Проблемы прогнозирования. – 2003. – № 6. – С. 23 – 40.
- 125.Лібанова Е. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е. Лібанова // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 120 – 136.
- 126.Лісовський С. А. Економіко-географічні засади збалансованого розвитку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. геогр. наук : 11.00.02 / С. А. Лісовський. – К., 2004. – 36 с.
- 127.Лісовський С. А. Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України / Лісовський С. А. – Житомир : Полісся, 2009. – 300 с.
- 128.Мазур А. Г. Регіональна парадигма суспільного розвитку / А. Г. Мазур. – Вінниця : Книга-Вега, 2007. – 160 с.
- 129.Мазур А. Г. Управління в регіональних економічних системах: теорія, методологія і практика / А. Г. Мазур. – Вінниця : ТОВ «Консол», 2003. – 408 с.
- 130.Масловська Л. Ц. Сталій розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика : [монографія] / Л. Ц. Масловська. – К. : КНЕУ, 2003. – 365 с.
- 131.Мельник А. Ф. Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення / А. Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 608 с.
- 132.Мельник Л. Г. Основи стійкого розвитку : [навч. посіб.] / Л. Г. Мельник. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 654 с.
- 133.Мельников Р. М. Проблемы теории и практики государственного регулирования экономического развития регионов: [монография] / Р. М. Мельников. – М. : РАГС, 2006. – 204 с.
- 134.Меморандум про економічний розвиток: Світовий банк пропонує нову дорожню карту сталого економічного зростання України

- [Електронний ресурс] : 12.10.2010 р. – Режим доступу : <http://www.prichernomorie.com.ua/press/453.php>
135. Михайлюк О.Л. Структурні зміни в економіці Півдня України / О.Л. Михайлюк // Соціально-економічний вісник. – 2006. – Вип. 22. – С. 262–269.
  136. Мовсесян А.Г. Роль информационных и финансовых факторов в интеграции и транснационализации / А.Г. Мовсесян // Вестник Московского университета. Сер. 6. : Экономика. – 1998. – №2. – С. 22–29.
  137. Моделювання системи розвитку машинобудівного підприємства : [монографія] / [Н. В. Касьянова, Н. В. Вецепура, Д. В. Солоха, К. В. Сотнікова, О. В. Єлєтенко]. – Донецьк : ДонУЕП, 2010. – 260 с.
  138. Моисеев Н. Н. Судьба цивилизации. Путь разума / Н. Н. Моисеев. – М. : МНЭПУ, 1998. – 228 с.
  139. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : в 2 т. / Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устинко О. А., Юрій С. І. / за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2006. – Т. 2. – 568 с.
  140. Национальная экономика : [учебник] / [под общей ред. В.А. Шульги]. – М. : Изд-во Рос. экон. акад., 2002. – 592 с.
  141. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. Б. Є. Патона. – К. : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 72 с.
  142. Невелєв О.В. Сталий розвиток регіону: стратегічні напрями та механізми / О. М. Невелєв, Б. М. Данилишин. – К. : [б.в.], 2002. – 128 с.
  143. Некрасов Н. Н. Региональная экономика. Теория, проблемы, методы. – [2-е изд.]. / Н. Н. Некрасов. – М. : Экономика, 1978. – 235 с.
  144. Немец Л. Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины) : [монография] / Л. Н. Немец. – Харьков : Факт, 2003. – 383 с.
  145. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; [пер. з англ.]. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
  146. Обласна цільова програма «Село Черкащини – 2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : deputat.cck.ua/dep/imag_news.
  147. Олдак П. Г. Равновесное природопользование. Взгляд экономиста / Олдак П.Г. – Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1983. – 128 с.
  148. Оленьев В. В. Глобалистика на пороге XXI века / В. В. Оленьев, А. П. Федотов. – М., 2000. – 212 с.
  149. Онишко С. В. Державне регулювання національної економіки : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / С.В. Онишко. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2007. – 358 с.

150. Основи економічної теорії : [підручник] / [А.А. Чухно, П.С. Єщенко, Г.Н. Климко та ін. ; за ред. А.А. Чухна]. – К. : Вища школа, 2001. – 606 с.
151. Основи стійкого розвитку : навч. посіб. / за заг. ред. Л. Г. Мельника. – Суми : Університетська книга, 2005. – 654 с.
152. Основи теорії систем і системного аналізу : навч. посіб. / К. О. Сорока. – ХНАМГ, 2004. – 291 с.
153. Особенности и последствия мирового финансового кризиса [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ekonomicheskii.ru/obshhie-osnovy-vekonomicheskoi-teorii/11-hozyaistvennyi-mekhanizm-i-ego-mesto-v.html>.
154. Офіційний сайт Головного управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ck.ukrstat.gov.ua/
155. Офіційний сайт Черкаської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.ck.ua/>
156. Павліха Н. В. Управління сталим розвитком просторових систем : теорія, методологія досвід : [монографія] / Н. В. Павліха. – Луцьк : Волин. обл. друкарня, 2006. – 380 с.
157. Павлов В. І. Політика регіонального розвитку в умовах ринкової трансформації (теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації) / В. І. Павлов. – Луцьк : Надстир'я, 2000. – 580 с.
158. Павлюк А. П. Структурно-динамічні процеси у регіонах України в умовах фінансово-економічної кризи / А. П. Павлюк, В. В. Пилипів, А. А. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4. – С. 176 – 188.
159. Паламарчук М.М. Економічна і політична географія України: основи теорії / М.М. Паламарчук, О.М. Паламарчук. – К. : Знання, 1998. – 412 с.
160. Пепа Т. В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України / Т. В. Пепа. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 440 с.
161. Побоїв О. Стратегії вертикальної інтеграції як перспективний напрям розвитку підприємств / О. Побоїв // Економіст. – 2004. – № 12. – С. 33 – 34.
162. Повестка дня на XXI век, утвержденная Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 14 июня 1992 года: [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/conferen/wssd/agenda21/>.
163. Поворозник В.О. Інституційні зміни в умовах трансформаційної економіки України [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.01.01 / В.О. Поворозник. – К., 2006. – 19 с. – Режим доступу: <<http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/06>

[pvoteu.zip](#)>.

164. Подолинский С. Труд человека и его отношение к распределению энергии / С. Подолинский. – С.Пб : Слово, 1880. – С. 137 – 212.
165. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В. А. Поповкін. – К. : Мінстат України, 1993. – 255 с.
166. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів» : від 24.12.1999 р., № 1359-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
167. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» : від 21 лип. 2006 р., № 1001 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 30. – С.
168. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003 – 2015 роки» : від 26 квіт. 2003 р., № 634 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 18. – С. 847.
169. Пригожин И. Время, хаос, квант: к решению парадокса времени / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1999. – 268 с.
170. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : Національна доповідь / [К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. С. Воротін, В. М. Геєць, Е. М. Кужель, О. В. Лібанова та ін.]. – К. : Держкомпідприємство, 2008. – 226 с.
171. Проблеми управління інноваційним підприємництвом екологічного спрямування : [монографія] / І. К. Бистряков [та ін.] ; заг. ред. О. В. Прокопенко ; НАН України, Сумський держ. ун-т, НДІ економіки розвитку. – Суми : Університетська книга, 2007. – 512 с.
172. Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття» : ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро [Саміт «Планета Земля», 1992 р.] / пер. з англ. – [2-ге вид.]. – К. : Інтелсфера, 2000. – 360 с.
173. Програма економічного і соціального розвитку Черкаської області на 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.oda.ck.ua/docs/prog/soc_econ_rozv.pdf.
174. Програма економічного і соціального розвитку Черкаської області на 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.oda.ck.ua/docs/prog/soc_econ_rozv.pdf.
175. Проданова Л. В. Економічне зростання й економічний розвиток : забезпечення сталості економічної системи : [монографія] / Л. В. Проданова. – Донецьк : Східний вид. дім, 2011. – 400 с.
176. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень / [Данилишин Б. М., Чернюк Л. Г., Фащевський М. І. та ін.]. – Вінниця : Книга-Вега, 2007. – 572 с.

177. Прохорова В. В. Ресурсний потенціал економічного зростання / В. В. Прохорова // Науковий вісник Ужгородського університету : [зб. наук. праць] / за ред. В. П. Мікловди. – Ужгород : Ужгородський нац. ун-т, 2009. – Вип. 28, ч. 2. – С. 120 – 125. – (Серія «Економіка»).
178. Пчелинцев О. С. Региональная экономика в системе устойчивого развития / О. С. Пчелинцев. – М. : Ин-т народнохозяйственного прогнозирования РАН, 2004. – 258 с.
179. Равновесие и неравновесие социально-экономических систем / под ред. А. И. Добрынина, Д. Ю. Миропольского. – С.Пб. : Изд-во СПб.УЭФ, 1998. – 342 с.
180. Рац М. Концепция обеспечения безопасности / М. Рац, Г. Копылов, Б. Слепцов. – М. : Наука, 1995. – 167 с.
181. Регіональні суспільні системи / НАН України ; Ін-т регіональних досліджень ; відп. ред. Л. К. Семів. – Львів, 2007. – 496 с.
182. Розенберг Г. С. Опыт достижения устойчивого развития на территории Волжского бассейна / Г. С. Розенберг, Г. П. Краснощеков, Д. Б. Гелашвили // Устойчивое развитие : наука и практика. – 2003. – № 1. – С. 19 – 30.
183. Рубаник В.Є. Реформування відносин власності в Україні як один із головних чинників інституціональних перетворень і демократизації [Електронний ресурс] / В.Є. Рубаник. – Режим доступу : http://www.edportal.org.ua/books/Conference_2002/Rubanyk.pdf.
184. Руденко Л. Г. Концепція сталого (збалансованого) розвитку та її сприйняття в Україні / Л. Г. Руденко, С. А. Лісовський // Український географічний журнал – 2005. – № 4. – С. 3 – 10.
185. Сахаєв В. Г. Сталий розвиток і економіка природовідтворення / В. Г. Сахаєв, В. Я. Шевчук ; Центр досліджень сталого розвитку. – К. : Геопринт, 2004. – 213 с.
186. Сериков Г. Н. Теоретические основы системного управления / Г. Н. Сериков. – Челябинск : ЧИПКРО, 1993. – 171 с.
187. Соловйов В. П. Інноваційний розвиток регіонів : питання теорії та практики : [монографія] / В. П. Соловйов, Г. І. Кореняко, В. М. Головатюк. – К. : Фенікс, 2008. – 224 с.
188. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: національна доповідь / [кер. авт. колективу Е. М. Лібанова ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи]. – Умань : Вид.-поліграф. центр «Візаві», 2012. – 412 с.
189. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : [монографія] / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін. ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.
190. Сталий розвиток регіонів – завдання і для влади, і для суспільства [Електронний ресурс] : [26.09.2012] / Канада та Україна. Проект

- «Регіональне врядування та розвиток». – Режим доступу : http://www.rgd.org.ua/latest_project_news/stalyy_rozvytok/
191. Сталий розвиток регіонів України / наук. кер. М. З. Згуровський. – К. : НТУУ «КПІ», 2009. – 197 с.
  192. Сталий розвиток: еколого-економічна оптимізація територіально-виробничих систем : навч. посіб. / І. В. Недін та ін. ; за заг. ред. І. В. Недіна. – Суми : Університетська книга, 2008. – 383 с.
  193. Сталий розвиток: світоглядна ідеологія майбутнього : [монографія] / Нац. акад. наук України, Держ. установа «Ін-т економіки природокористування та сталого розв. Нац. акад. наук України» ; [Хвесик М. А. та ін.] ; за ред. М. А. Хвесика. – К.: [б. в.], 2012. – 464 с.
  194. Статистичний збірник. Довкілля Черкащини за 2012 рік / за ред. В. П. Приймак. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2013. – 177 с.
  195. Статистичний збірник. Інноваційна діяльність у Черкаській області за 2012 рік. / за ред. А. В. Бабич. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2013. – 146 с.
  196. Статистичний збірник. Наукова та інноваційна діяльність в Україні / відп. за вип. І. В. Калачова. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2013. – 287 с.
  197. Статистичний збірник. Промисловість Черкащини у 2005 – 2011 роках / за ред. М. Г. Литвина. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2012. – 252 с.
  198. Статистичний збірник. Регіональний розвиток Черкаської області за 2012 рік / за ред. В. П. Приймак. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2013. – 308 с.
  199. Статистичний збірник. Соціальні індикатори рівня життя населення / відп. за вип. І. В. Калачова. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2013. – 221 с.
  200. Статистичний щорічник України за 2011 рік. Держкомстат України / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012. – 559 с.
  201. Статистичний щорічник України за 2012 рік / за ред. О. Г. Осауленка ; Державна служба статистики України. – К., 2013. – 552 с.
  202. Статистичний щорічник Черкаської області за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ck.ukrstat.gov.ua/shchoric09/index.html>.
  203. Статистичний щорічник Черкаської області за 2012 рік / за ред. В. П. Приймак ; відп. за вип. М. Г. Литвин, А. В. Бабич, Л. В. Януш. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області, 2013. – 505 с.
  204. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : [навч. посіб.] / Д. М. Стеченко. – К. : Вікар, 2001. – 374 с.

- 205.Сторонянська І. Міжрегіональні інтеграційні процеси в Україні: тенденції та перспективи розвитку / І. Сторонянська. – Львів : ІРД НАН України, 2009. – 392 с.
- 206.Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України : в 3 т. / [за ред. В. М. Геєця, В. П. Семиноженка, Б. Є. Кваснюка]. – К. : Фенікс, 2007. – Т. 1. – 544 с.
- 207.Стратегічні пріоритети та сучасні завдання розвитку реального сектору економіки України / [редкол. : Б. М. Данилишин (відп. ред.) та ін. ; РВПС України]. – Черкаси : Брама-України, 2007. – 544 с.
- 208.Стратегія інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.in.gov.ua/index.php?get=494>.
- 209.Стукало Н. В. Глобальні виміри сталого розвитку / Н. В. Стукало // Економічні науки : зб. наук. праць ЛНТУ. – Луцьк, 2010. – Вип. 7 (28). – Ч. 2. – С. 33 – 41. – (Серія : Економічна теорія та економічна історія).
- 210.Теория организации : учеб. для вузов / Минобразования РФ / под общ. ред. В. Г. Алиева. – 3-е изд., стереотип. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2005. – 431 с.
- 211.Трансформація структури господарства України : регіональний аспект / [за ред. Г. В. Балабанова, В. П. Нагірної, О. М. Нижник]. – К. : Міленіум, 2003. – 404 с.
- 212.Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України [Електронний ресурс] / В. Трегобчук // Вісник НАН України. – 2002. – № 2. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/Portal/all/herald/2002-02/7.htm>.
- 213.Україна – 2015: Національна стратегія розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dipcorpus.at.ua/Strateg-ost2.doc>.
- 214.Україна – 2020: Стратегія національної модернізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : / <http://galenko.org.ua/node/226>.
- 215.Урсул А. Д. Устойчивое развитие, безопасность, ноосферогенез : [монография] / А. Д. Урсул, Т. А. Урсул, В. Г. Тупало, А. А. Энгель. – М. : Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ, 2008. – 399 с.
- 216.Федулова Л. І. Особливості економіки знань на сучасній фазі розвитку суспільства: теорія і практика розбудови в Україні / Л. І. Федулова, Т. М. Корнеєва // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4. – С. 73 – 86.
- 217.Філософія : навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Вікар, 2001. – 457 с.
- 218.Фролова И. Т. Философский словарь / под ред. И. Т. Фроловой. – [5-е изд.]. – М. : Политиздат, 1987. – 590 с.

219. Хвесик М. А. Стратегія соціально-економічного розвитку регіону (на прикладі Волинської області) : [монографія] / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, Н. В. Вишневіська, Ю. М. Хвесик. – К. : Кондор, 2004. – 376 с.
220. Хлобистов Є. В. Екологічна безпека трансформаційної економіки / Хлобистов Є. В. – К. : Агентство «Чорнобильінтерінформ», 2004. – 336 с.
221. Хоменко Я. В. Стратегія сталого економічного зростання регіонів України : [монографія] / Я. В. Хоменко ; НДЕІ Мінекономіки України. – Донецьк : ТОВ «ДРУКІНФО», 2008. – 389 с.
222. Черевко О. В. Стратегія соціально-економічного розвитку регіонів України : [монографія] / О. В. Черевко. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 424 с.
223. Чернюк Л. Г. Державне регулювання економіки : [навч. посіб. для дистан. навч.] / Л. Г. Чернюк, Т. І. Пішеніна, Т. В. Пепа. – К. : Університет Україна, 2007. – 322 с.
224. Чистов С.М. Державне регулювання економіки / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко. – К. : КНЕУ, 2004. – 441 с.
225. Шапар А. Г. Проблеми запровадження засад сталого розвитку в Україні [Електронний ресурс] / А. Г. Шапар, М. А. Ємець, Б. В. Буркинський, С. К. Харічков, Л. Г. Руденко, С. А. Лісовський, П. М. Черінько // Екологія і природокористування. – 2013. – Вип. 6. – Режим доступу : iprenan.com/content/publik3/sborvse/2013/P_1_18-26.doc.
226. Шевчук В. Я. Про концепцію переходу України до сталого розвитку / В. Я. Шевчук // Проблеми сталого розвитку України. – К. : БМТ, 2001. – С. 42.
227. Шершньова З. Є. Стратегічне управління : [підруч.] / З. Є. Шершньова. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : КНЕУ, 2004. – 699 с.
228. Шморгун Л. Г. Менеджмент організацій : [навч. посіб.] / Л. Г. Шморгун. – К. : Знання, 2010. – 452 с.
229. Шнипер Р. И. Регион: экономические методы управления / Р. И. Шнипер. – Новосибирск : Наука. Сиб. отд., 1991. – 317 с.
230. Шнипер Р.И. Регион. Диагностика и прогнозирование / Р.И. Шнипер. – Новосибирск : Знание, 1996. – 135 с.
231. Шостак Л. Регулирование экономического роста в условиях природно-ресурсных ограничений / Л. Шостак. – К. : Изд-во науч. журн. НАН Украины, 1998. – 331 с.
232. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития / Й. А. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 384 с.
233. Ячменьова В. М. Ідентифікація стійкості діяльності промислових підприємств : [монографія] / В. М. Ячменьова. – Сімферополь : ДОЛЯ, 2007. – 384 с.
234. Armstrong M. Regulatory Reform: Economic Analysis and British

- Experience / M. Armstrong, S. Cowan, J. Vickers . – London, 1994.
235. Categorising tools for sustainability assessment / B. Ness, E. Urbel Piirsalu, S. Anderberg, L. Olsson // *Ecological economics*. – 2007. – Vol. 60, Iss. 3. – P. 4987508.
236. Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital / J. S. Coleman // *American Journal of Sociology*. – 1988. – Vol. 94.
237. Gasparatos A. A critical review of reductionist approaches for assessing the progress towards sustainability / A. Gasparatos, M. Haram, M. Horner // *Environmental Impact Assessment Review*. – 2008. – Vol. 28. – P. 2867311. general/1079-gosudarstvenno-chastnoe-partnerstvo.html.
238. Hartwick J. M. Intergenerational Equity and the Investing of Rents from Exhaustible Resources / J. M. Hartwick // *American Economic Review*. – 1977.
239. Hartwick J. M. Substitution Among Exhaustible Resources and Intergenerational Equity / J. M. Hartwick // *Review of Economic Studies*. – 1978.
240. http://www.weforum.org/pdf/GITR10/GITR%202009-2010_Full_Full%20Report%20final.pdf
241. IUCN/UNEP/WWF Word. Conservation Strategy: Living resources conservation for sustainable development, IUCN, Gland, Swit – Zerland, 1980. – 77 c.
242. Sayles Michael C. Instructions on Where to Stand When It Hits the Fan / C. Sayles Michael // *Managers Magazine*. – 1990. – Apr. – P. 16 – 18.
243. Solow R. M. Intergenerational Equity and Exhaustible Resources / R. M. Solow // *Review of Economic Studies*. – 1974.
244. Sustainable development and natural resource accounting CSO. Of Finland. – Studies. – № 173. Helsinki. – 1996., c .44
245. Welford R. Environmental Strategy and sustainable Development / R. Welford // *The corporate challenge for 21st century*. London, New York, 1995 World Bank, *Expanding the Measures of Wealth*. – Washington, 1997
246. Word trade and environment. International graduate school of management. – Barselona-Madrid, 1994.
247. World Commission on the Environment and Development. *Our Common Future*. – Oxford, 1987.
248. Zgurovsky M. The Sustainable Development Global Simulation: Quality of Life and Security of the World Population / M. Z. Zgurovsky. – K. : Publishing House, «Polytechnica», 2007. – 218 p.
249. Zgurovsky M. Z. Sustainable development global simulation: Opportunities and threats to the planet / M. Z. Zgurovsky // *Russian Journal of Eearth Sciences*. – 2007. – Vol. 9, ES2003, doi:10.2205/2007ES000273.

Тлумачення поняття «сталий розвиток» у різних країнах*

Таблиця А.1

Мова	Офіційно прийнятий переклад	Значення поняття
Англійська	Sustainable development	Сталий розвиток. Характеристика типу економічного розвитку, що забезпечує відтворюваність обмежених ресурсів і якість економічного зростання
	Stability	Стабільність, стійкість. Міцність становища якої-небудь системи
	Equilibrium	Рівновага. Стале співвідношення між компонентами системи. У мікро- і макроекономічному аналізі використовується для характеристики рівноваги попиту та пропозиції. Включає поняття динамічної рівноваги, визначається як одна з умов стабільності
	Stabilization	Стабілізація. Приведення системи в стійке становище, стан.
	Sustained positive economic growth	Стале економічне зростання. Застосовується при характеристиці динамічної рівноваги й сталого ефективного розвитку
	Unchanging trend	Незмінний тренд. Розвиток економічної системи, при якому вона досягає стану динамічної рівноваги при збереженні в кожен момент часу статичної рівноваги
	Steady state	Стан стаціонарної сталості. Статична сталість економічної системи
Французька	Developpment durable	Довготривалий розвиток
Італійська	Sviluppo sostenibile	Розвиток, що заслуговує підтримки
Німецька	Nachhaltige Entwicklung	Тривалий розвиток
Шведська	En stadig utveckling	Сталий розвиток
Норвезька	En holdbar utveckling	Міцний розвиток
Японська	Jizoki-tekina kaiatsu	Тривалий розвиток

*Складено авторами.

Тлумачення «сталий розвиток» за науками та сферами діяльності*

Таблиця Б.1

Наука, сфера діяльності	Наука і сфера діяльності суспільства сталого розвитку (СР)
Філософія	Філософія СР. Розглядає життя людства як невід'ємну частину життя біосфери, створює світогляд гармонізації відносин людини з природою
Економічна теорія	Теорія економіки СР. Екстерналії, пов'язані з переходом і підтримкою сталого розвитку, розглядаються як перетворення в інтерналії, дотримується Парето-ефективність у взаємовідносинах нинішнього і майбутніх поколінь
Право	Правова система СР. Установлює міжнародні й національні права та обмеження, необхідні для сталого розвитку світової спільноти й окремих країн
Етика	Етика СР. Розкриває невідповідність цінностям сучасного гуманізму терпиме ставлення до нелюдського життя сучасників у бідних країнах і можливі шанси майбутніх поколінь, а також хижацтво щодо земної флори і фауни при розкішному житті окремого прошарку людей
Соціологія	Соціологія СР. Розробляє шляхи мирного подолання соціальних відмінностей та суперечностей між людьми і державами, досягнення соціальної справедливості
Політологія	Вчення про політичні системи СР. Виявляє закономірності впровадження в політику держав, у програми партій і рухів обов'язкових положень щодо забезпечення соціальної справедливості та сталого розвитку всього світу, окремих країн та регіонів
Менеджмент	Менеджмент СР. Забезпечує пріоритетне здійснення заходів щодо охорони природи і сталого розвитку
Педагогіка, система освіти	Педагогіка, освіта СР. Включає в навчальні програми, плани і розклади предмет з екології і сталого розвитку. Розвиває широку просвітницьку роботу серед населення
Демографія	Демографія СР. Досліджує і надає рекомендації з безболісного та ефективного вирішення проблем перенаселення земної кулі та окремих регіонів
Біологія	Біологія СР. Розкриває стан флори і фауни в обстановці нестійкості умов, необхідних для їх безболісного існування при сталому розвитку
Медицина	Медицина СР. Попереджає появу антропогенних умов у середовищі проживання людини, шкідливих для її здоров'я, і визначає межі, сприятливі для людського здоров'я
Географія	Географія СР. Досліджує географічні зміни в навколишньому середовищі під впливом діяльності людини та географічні умови сталого розвитку
Геологія	Геологія СР. Дослідження геологічних процесів, крім традиційних, з виділенням необхідної геологічної діяльності для забезпечення переходу від нестійкості до сталого розвитку

Наука, сфера діяльності	Наука і сфера діяльності суспільства сталого розвитку (СР)
Хімія	Хімія СР. Досліджує хімічні процеси, підрозділяє їх на ті, що породжують нестійкість при їх використанні, й ті, що допустимі для СР
Технічні науки	Технічні науки СР. Пошук технічних і технологічних рішень, що забезпечують екологічно не шкідливе, ресурсо- і енергобезвитратне, високоефективне виробництво
Фізика	Фізика СР. Розглядає фізичні процеси з погляду їх шансів на сталий розвиток і можливості їх використання людьми з цією метою
Агрономія, ветеринарія, лісівництво	Сільськогосподарська і лісова науки СР. Виявляє відповідність людської діяльності в цій сфері – рільництві, тваринництві, лісівництві тощо – закономірностям природного розвитку біосфери Землі, а також наслідки антропогенного впливу на океани і моря
Етнографія	Етнографія СР. Наука про шляхи збереження різноманітності культур і традицій численних народів світу як найбільш істотного історичного багатства людської цивілізації, однієї з важливих цілей і завдань сталого розвитку
ЗМІ, пропаганда	Інформація і пропаганда СР. Добивається широкої інформованості людей про проблеми, завдання і шляхи переходу світової спільноти та окремих країн до сталого розвитку
Неурядові організації	Здійснюють залучення широких мас людей до руху за сталий розвиток і вплив на державні органи, ділові кола, ЗМІ тощо, добиваючись прийняття необхідних заходів щодо переходу до СР
Громадські рухи і партії	Пріоритетними програмними цілями визначають і реалізують перехід до сталого розвитку
Міжнародні відносини	Розвиваються у напрямі надання міжнародним організаціям функцій світового уряду, розробки міжнародних законів, обов'язкових для всіх держав, поступового становлення органів усесвітньої держави
Богословські науки і світові релігії	Божественність походження світу припускає дбайливе, трепетне ставлення до нього з боку людини. Відповідно, релігії активніше вселяють людям переконання про необхідність збереження творінь Всевишнього

*Складено авторами.

Питома вага районів у загальному обсязі валової продукції сільського господарства, у відсотках*

Таблиця В.1

	Валова продукція за роками				Зокрема, продукція рослинництва				Зокрема, продукція тваринництва			
	2000	2005	2011	2012	2000	2005	2011	2012	2000	2005	2011	2012
Черкаська область	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
м. Черкаси	0,4	0,4	0,3	0,3	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3
Райони												
Городищенський	4,1	4,3	3,4	3,8	4,1	4,1	3,8	4,8	4,2	4,7	2,8	2,5
Драбівський	6,4	6,6	5,1	5,2	6,2	7,0	7,2	7,3	6,8	5,7	2,2	2,4
Жашківський	5,4	6	5,4	4,9	4,9	6,7	7,5	6,6	6,6	4,4	2,3	2,4
Звенигородський	5,5	4,6	3,8	3,9	5,8	4,4	5,0	5,1	4,7	5,1	2,2	2,4
Золотоніський	7,8	8,4	6,7	7,4	7,5	7,5	6,4	7,1	8,9	10,0	7,2	7,9
Кам'янський	3,1	2,4	2,5	2,5	3,0	2,4	3,5	3,5	3,3	2,6	1,1	1,1
Канівський	3,1	2,3	21,1	21,4	2,9	2,2	3,8	4,7	3,4	3,4	45,8	44,5
Катеринопільський	3,4	2,8	2,3	2,4	3,4	3,0	3,2	3,4	3,2	2,2	0,9	1,0
Корсунь-Шевченківський	4,6	4,3	3,4	4,0	4,5	4,6	4,6	5,5	4,7	3,5	1,8	1,8
Лисянський	3,7	2,7	3,3	3,4	3,4	2,1	4,3	4,6	4,5	3,9	1,8	1,8
Маньківський	3,7	4,7	3,1	3,2	3,8	5,3	4,4	4,5	3,6	3,3	1,3	1,3
Монастирищенський	5,2	3,4	3,2	3,1	5,4	3,5	4,5	4,4	4,6	3,0	1,4	1,4
Смілянський	4,2	4,3	3,1	3,2	4,2	4,5	3,1	3,5	4,3	3,7	2,9	2,8
Гальнівський	4,6	4,0	3,6	3,2	4,8	4,2	5,1	4,4	4,1	3,5	1,5	1,6
Уманський	7,7	6,9	5,4	4,6	8,7	8,4	7,8	6,3	5,0	3,5	2,0	2,0
Христинівський	4,4	3,4	3,0	2,6	4,9	3,6	3,6	2,9	3,0	3,0	2,0	2,2
Черкаський	6,9	9,9	7,6	7,6	6,7	6,8	4,6	5,1	7,5	17,2	11,8	11,0
Чигиринський	3	3,5	2,3	2,2	3,0	3,8	3,3	3,0	3,1	2,7	1,0	1,1
Чорнобаївський	7,7	10,0	7,0	6,6	7,3	10,1	8,1	6,7	8,9	9,9	5,6	6,5
Шполянський	5,1	5,1	4,4	4,5	5,0	5,4	5,9	6,3	5,3	4,5	2,1	2,0

*Складено за [198, с. 72].

**Динаміка рівня безробіття за містами та районами Черкаської області
у 2008 – 2012 рр.***

Таблиця Г.1

	Роки					Абсолютна зміна за роками			
	2008	2009	2010	2011	2012	09/08	10/09	11/10	12/11
Черкаська область	4,9	3,4	3,3	3,2	3,3	-1,5	-0,1	-0,1	0,1
м. Черкаси	2,4	3,2	1,9	1,8	2,2	0,8	-1,3	-0,1	0,4
м. Ватутіне	7,4	7,5	5,2	4,6	5,1	0,1	-2,3	-0,6	0,5
м. Золотоноша	3,2	2,5	3,0	3,0	3,0	-0,7	0,5	0	0
м. Канів	3,4	2,4	3,0	2,7	2,8	-1	0,6	-0,3	0,1
м. Сміла	3,0	1,6	1,5	1,3	1,4	-1,4	-0,1	-0,2	0,1
м. Умань	3,5	2,5	2,4	2,2	2,6	-1	-0,1	-0,2	0,4
Райони									
Городищенський	7,2	3,5	3,3	4,0	4,1	-3,7	-0,2	0,7	0,1
Драбівський	5,2	3,3	3,6	3,6	3,8	-1,9	0,3	0	0,2
Жашківський	9,7	5,3	5,5	4,8	4,7	-4,4	0,2	-0,7	-0,1
Звенигородський	6,1	3,9	3,6	3,3	3,0	-2,2	-0,3	-0,3	-0,3
Кам'янський	5,1	2,2	2,5	2,6	3,2	-2,9	0,3	0,1	0,6
Катеринопільський	6,6	3,7	4,9	3,9	3,7	-2,9	1,2	-1	-0,2
Корсунь-Шевченківський	5,6	2,9	3,0	2,8	2,5	-2,7	0,1	-0,2	-0,3
Лисянський	8,3	4,7	5,0	5,2	4,8	-3,6	0,3	0,2	-0,4
Маньківський	8,3	4,3	5,4	6,1	5,7	-4	1,1	0,7	-0,4
Монастирищенський	9,3	5,7	8,0	6,6	7,4	-3,6	2,3	-1,4	0,8
Тальнівський	9,4	4,0	5,2	4,1	4,6	-5,4	1,2	-1,1	0,5
Уманський	7,1	3,5	3,9	4,1	4,0	-3,6	0,4	0,2	-0,1
Христинівський	7,1	5,2	5,6	5,4	5,6	-1,9	0,4	-0,2	0,2
Черкаський	3,6	3,4	2,8	3,5	3,3	-0,2	-0,6	0,7	-0,2
Чигиринський	9,2	5,8	7,9	7,5	5,3	-3,4	2,1	-0,4	-2,2
Чорнобаївський	7,7	4,1	4,8	4,5	5,4	-3,6	0,7	-0,3	0,9
Шполянський	8,1	3,0	3,5	4,0	4,3	-5,1	0,5	0,5	0,3

*Складено та розраховано за [198, с. 238].

Динаміка та структура зайнятого населення за видами економічної діяльності*

Таблиця Д.1

Види економічної діяльності	Кількість зайнятих (тис. осіб) за роками				Структура зайнятих (%) за видами економічної діяльності			
	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Усього	583,1	561,7	564,9	566,4	100	100	100	100
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство. Рибальство, рибництво	162,9	148,4	141,7	151,7	27,94	26,42	25,08	26,78
Промисловість	90,8	81,6	82,4	81,6	15,57	14,53	14,59	14,41
Будівництво	23,3	28,1	26,2	28,0	4,00	5,00	4,64	4,94
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку. Діяльність готелів та ресторанів	103,0	109,4	111,0	110,9	17,66	19,48	19,65	19,58
Діяльність транспорту та зв'язку	36,2	33,9	34,6	32,9	6,21	6,04	6,12	5,81
Фінансова діяльність	9,2	7,7	8,1	7,6	1,58	1,37	1,43	1,34
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	21,1	19,2	19,5	20,7	3,62	3,42	3,45	3,65
Державне управління	27,4	27,9	36,4 ¹	29,0	4,70	4,97	6,45	5,12
Освіта	50,4	49,9	49,1	47,8	8,64	8,88	8,69	8,44
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	39,6	38,5	38,7	39,0	6,79	6,85	6,85	6,89
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	19,2	17,1	17,2	17,2	3,29	3,04	3,04	3,04

*Складено та розраховано за [203, с. 313].

Значення узагальнювальних показників сталого розвитку групи досліджуваних регіонів за 2008 – 2012 рр.*

Таблиця Е.1

Регіони	2008	2009	2010	2011	2012
Блок «Економіка»					
Україна	6,34	4,10	6,19	8,64	4,59
Черкаський регіон	8,95	5,88	8,56	8,64	8,67
Київський регіон	4,12	5,40	6,87	7,33	8,51
Полтавський регіон	11,62	6,33	9,14	10,13	8,65
Кіровоградський регіон	6,97	7,23	7,38	8,22	6,20
Вінницький регіон	6,81	5,57	8,40	7,82	8,43
Блок «Соціальна сфера»					
Україна	4,55	4,02	6,55	5,25	5,24
Черкаський регіон	4,62	4,24	7,67	5,69	4,59
Київський регіон	4,38	4,01	6,51	6,53	11,68
Полтавський регіон	4,57	3,64	7,81	5,48	5,33
Кіровоградський регіон	5,11	4,01	5,90	5,28	5,22
Вінницький регіон	4,55	4,25	5,61	5,51	5,29
Блок «Інфраструктура»					
Україна	3,71	3,51	4,67	4,04	4,29
Черкаський регіон	3,92	3,95	5,07	3,81	4,21
Київський регіон	4,37	3,46	5,07	3,71	4,54
Полтавський регіон	4,56	3,40	4,79	3,84	4,20
Кіровоградський регіон	3,95	3,31	4,54	4,14	4,03
Вінницький регіон	4,07	3,10	4,77	4,36	4,54

Продовження табл. Е.1

Регіони	2008	2009	2010	2011	2012
Блок «Екологія»					
Україна	7,06	6,08	4,49	5,20	5,09
Черкаський регіон	3,98	4,85	4,62	4,30	4,10
Київський регіон	4,07	5,10	3,58	4,09	3,95
Полтавський регіон	4,82	4,08	3,74	4,23	4,31
Кіровоградський регіон	4,00	4,18	3,80	4,45	4,50
Вінницький регіон	3,92	3,75	4,77	4,32	3,97
Блок «Інновації»					
Україна	17,64	4,39	4,96	5,02	5,25
Черкаський регіон	4,48	7,13	24,27	3,94	4,06
Київський регіон	6,26	4,65	4,98	5,76	5,79
Полтавський регіон	4,88	5,13	6,50	4,94	5,46
Кіровоградський регіон	4,67	7,25	4,53	4,56	4,98
Вінницький регіон	4,75	6,99	5,44	4,61	4,71

*Складено та розраховано за [201, с. 48, 186, 195, 209, 226, 262, 270, 287, 343, 347, 352, 382, 418, 499, 500, 508; 196, с. 12, 77, 90, 126, 226 – 227].

Фінансовий результат до оподаткування за містами та районами, тис. грн.*

Таблиця Ж.1

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	253438,1	-905404,3	-557190,3	42528,4	-1068585,4
м. Ватутіне	-21333,1	-15925,1	3969,8	-3530,5	-9254,4
м. Золотоноша	-155142,6	-86756,6	-109041,8	-137045,4	-46973,0
м. Канів	-121212,2	-122932,3	-65569,5	-19874,6	-37384,1
м. Сміла	-26001,5	-54370,5	-6486,4	12413,3	1167,1
м. Умань	9652,3	22587,4	23273,4	106911,6	126782,2
Райони					
Городищенський	11445,7	8744,6	21836,9	32746,1	99548,9
Драбівський	70243,6	83857,5	55274,4	117678,2	151648,0
Жашківський	91896,2	19713,7	80882,9	243494,7	198101,4
Звенигородський	-11109,5	15212,6	29437,8	26981,6	75538,2
Золотоніський	33404,8	70732,0	62462,0	82567,3	151660,6
Кам'янський	14575,6	6864,4	15967,6	64087,9	60449,4
Канівський	270505,6	274015,3	529341,1	499198,2	732178,7
Катеринопільський	19498,9	5395,9	40098,5	65430,3	84649,5
Корсунь-Шевченківський	49616,7	230337,9	294401,9	623709,0	610936,7
Лисянський	13740,9	8595,9	17760,0	18910,0	28950,1
Маньківський	11240,8	32510,9	51061,4	77270,2	83515,1
Монастирищенський	-1882,3	659,6	21041,1	81390,3	84720,5
Смілянський	13901,0	9752,0	27808,0	25632,8	38238,4
Гальнівський	-4638,1	14103,6	28342,8	70849,0	66080,7
Уманський	32610,5	68850,1	48729,8	94976,1	66188,9
Христинівський	7020,6	12838,4	36399,5	48158,1	54535,4
Черкаський	31205,9	179086,5	248466,9	243989,5	296569,7
Чигиринський	-1903,6	74331,0	63312,8	30735,4	42117,1
Чорнобаївський	82877,3	100414,0	88258,9	93162,1	133083,4
Шполянський	43213,3	86947,8	127030,4	157328,8	346959,2

*Складено та розраховано за [89, с. 194 – 195].

Прямі іноземні інвестиції (на початок року), тис. дол. США*

Таблиця Ж.2

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	101708,5	109732,7	159945,2	220665,2	219243,0
м. Ватутіне	2587,4	2331,6	2495,5	2603,3	2560,6
м. Золотоноша	379,7	3518,1	5064,6	3159,4	3320,2
м. Канів	1599,0	1216,5	778,0	780,3	728,4
м. Сміла	4519,7	3133,7	3205,2	2945,6	2923,3
м. Умань	5306,5	4033,3	3975,4	3974,8	3854,1
Райони					
Городищенський	206,7	177,7	176,0	127,8	4942,8
Драбівський	897,2	896,7	902,4	894,3	898,2
Жашківський	9102,5	6632,4	6570,1	6239,1	6195,8
Звенигородський	8662,6	5681,2	5478,5	5594,8	5575,0
Золотоніський	... ¹	2102,6	4513,9	6621,6	7081,5
Кам'янський	3604,3	3259,2	3695,6	3638,8	3662,6
Канівський	–	–	–	–	–
Катеринопільський	–	–	–	–	–
Корсунь-Шевченківський	911,8	860,2	806,8	3053,5	2743,7
Лисянський	–	–	28,7	28,8	33,7
Маньківський	5217,6	6227,8	6414,9	6461,1	6199,2
Монастирищенський	1391,3	1312,2	1324,0	832,3	817,4
Смілянський	857,9	803,1	840,5	739,5	693,8
Тальнівський	–	–	–	–	405,5
Уманський	672,4	270,2	450,6	524,8	588,7
Христинівський	–	–	–	–	72,0
Черкаський	22491,7	13224,7	13147,6	17907,5	10606,9
Чигиринський	38,6	70,5	67,8	75,3	49,3
Чорнобаївський	–	–	–	–	–
Шполянський	2445,8	2044,4	2016,2	1996,7	2496,8

*Складено та розраховано за [198, с. 163].

Обсяг реалізованих послуг, тис. грн.*

Таблиця Ж.3

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	1487532,4	2272109,2	2295047,3	2645042,9	3012401,0
м. Ватутіне	11082,7	12546,3	11892,7	11600,1	14227,4
м . Золотоноша	26406,3	31162,3	34243,8	48782,8	53848,0
м. Канів	35532,8	37345,3	47634,4	42480,7	38859,3
м. Сміла	327707,6	307159,5	361234,5	399478,0	456148,5
м. Умань	125695,8	143371,2	157133,6	170927,7	198094,3
Райони					
Городищенський	7518,2	9696,4	11167,0	9115,9	7096,3
Драбівський	27007,8	43912,4	7545,3	5630,7	5538,8
Жашківський	10871,1	14328,2	11191,7	6759,4	10774,4
Звенигородський	16673,7	19780,4	20627,3	23990,7	26116,4
Золотоніський	6062,9	8663,9	11411,8	10774,5	13501,0
Кам'янський	13479,9	15586,7	15171,1	27939,7	25945,1
Канівський	2232,8	3894,2	2900,4	2710,1	3926,9
Катеринопільський	1215,4	3537,5	3482,2	2554,6	2376,3
Корсунь-Шевченківський	16131,8	19825,5	21154,9	13547,3	15208,6
Лисянський	3703,4	5063,9	5830,3	3803,9	4020,8
Маньківський	12591,9	15446,9	25284,4	18533,8	19273,7
Монастирищенський	13316,7	15956,8	24136,7	17830,8	19025,8
Смілянський	749,2	4016,2	4603,0	2850,1	3098,0
Тальнівський	14392,1	18339,1	20716,8	14097,9	15034,8
Уманський	2597,3	7163,0	5737,3	5447,7	7550,5
Христинівський	114423,8	130652,6	158752,7	207292,7	299317,2
Черкаський	38991,1	50860,3	229256,0	56965,9	794406,7
Чигиринський	30568,5	16428,4	10297,4	8307,9	5616,4
Чорнобаївський	16655,7	22881,6	26702,6	26938,8	28550,5
Шполянський	7579,0	11441,7	12241,3	32450,9	28448,4

*Складено та розраховано за [198, с. 189].

Оборот роздрібної торгівлі, млн грн *

Таблиця Ж.4

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	2633,9	2430,9	3049,6	3914,5	4244,5
м. Ватутіне	2,7	3,2	23,0	30,2	34,0
м. Золотоноша	91,9	91,2	110,0	126,0	113,3
м. Канів	62,7	62,7	74,5	95,5	103,1
м. Сміла	181,7	198,6	238,4	256,3	314,7
м. Умань	356,1	377,9	499,2	813,9	1058,3
Райони					
Городищенський	45,2	47,2	56,4	68,4	69,7
Драбівський	38,5	42,8	50,5	55,2	63,4
Жашківський	123,5	122,7	138,4	147,3	140,6
Звенигородський	53,0	57,5	90,1	113,7	109,7
Золотоніський	69,6	87,1	110,3	127,8	146,3
Кам'янський	51,1	48,5	57,3	69,1	74,1
Канівський	2,7	5,2	4,0	7,7	9,3
Катеринопільський	20,3	20,7	26,5	30,3	37,3
Корсунь-Шевченківський	74,8	89,0	119,7	140,2	155,5
Лисянський	25,4	28,3	34,2	35,3	40,7
Маньківський	26,1	31,5	41,1	55,8	72,0
Монастирищенський	35,0	37,7	42,3	57,0	64,8
Смілянський	66,8	60,2	64,4	91,3	91,1
Тальнівський	41,3	48,8	59,7	68,9	78,0
Уманський	165,1	194,3	251,9	325,6	335,9
Христинівський	49,2	46,7	53,7	73,3	73,4
Черкаський	105,3	121,3	144,6	166,5	171,1
Чигиринський	38,5	44,1	59,9	67,2	75,5
Чорнобаївський	75,2	87,4	101,2	109,5	110,5
Шполянський	29,8	31,7	31,8	40,5	44,4

*Складено та розраховано за [198, с. 168].

Обсяг інвестицій в основний капітал на душу населення, грн.*

Таблиця Ж.5

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	6306,8	8208,0	2753,8	2250,9	3613,6
м. Ватутіне	1266,9	1084,2	512,7	1555,6	1339,7
м. Золотоноша	3482,7	12228,1	2313,4	9739,6	1635,6
м. Канів	4039,8	7864,2	5148,9	4960,8	5276,8
м. Сміла	2581,4	2094,1	2076,2	2875,1	1356,0
м. Умань	1336,1	1515,8	754,1	1164,5	1930,0
Райони					
Городищенський	945,1	939,8	920,4	3496,6	1102,8
Драбівський	970,8	964,7	1000,9	1096,5	962,1
Жашківський	1799,9	2258,8	1510,5	1398,4	3642,1
Звенигородський	3393,5	1368,3	825,2	1140,0	719,9
Золотоніський	3156,9	3346,5	2826,5	2143,0	3158,2
Кам'янський	1005,1	1301,6	861,1	857,0	921,0
Канівський	20287,9	15341,5	21875,6	2837,6	6230,1
Катеринопільський	1572,6	1635,4	4160,8	844,9	1082,9
Корсунь-Шевченківський	1314,2	1393,4	1059,8	2839,3	2209,6
Лисянський	1156,9	1011,0	736,4	937,4	781,3
Маньківський	1052,1	1431,1	2306,7	2614,9	3014,3
Монастирищенський	1233,5	1049,8	1212,6	2423,2	1801,7
Смілянський	743,8	829,0	581,2	769,2	620,5
Тальнівський	2249,8	2164,8	1167,0	999,9	1744,7
Уманський	3789,0	7126,1	4672,3	3057,9	4986,0
Христинівський	814,2	1231,5	637,4	1246,8	2204,0
Черкаський	2596,5	1711,3	1523,2	1659,8	1236,0
Чигиринський	2084,5	3388,3	5914,4	1954,1	1064,5
Чорнобаївський	1707,3	2517,6	1365,4	2317,7	1873,6
Шполянський	1675,8	2311,1	2143,1	1428,3	1512,4

*Складено та розраховано за [203, с. 165].

Рівень безробіття за методологією МОП за містами та районами Черкаського регіону, %*

Таблиця Ж.6

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	2,4	3,2	1,9	1,8	2,2
м. Ватутіне	7,4	7,5	5,2	4,6	5,1
м. Золотоноша	3,2	2,5	3,0	3,0	3,0
м. Канів	3,4	2,4	3,0	2,7	2,8
м. Сміла	3,0	1,6	1,5	1,3	1,4
м. Умань	3,5	2,5	2,4	2,2	2,6
Райони					
Городищенський	7,2	3,5	3,3	4,0	4,1
Драбівський	5,2	3,3	3,6	3,6	3,8
Жашківський	9,7	5,3	5,5	4,8	4,7
Звенигородський	6,1	3,9	3,6	3,3	3,0
Золотоніський	3,2	2,5	3,0	3,0	3,0
Кам'янський	5,1	2,2	2,5	2,6	3,2
Канівський	3,4	2,4	3,0	2,7	2,8
Катеринопільський	6,6	3,7	4,9	3,9	3,7
Корсунь-Шевченківський	5,6	2,9	3,0	2,8	2,5
Лисянський	8,3	4,7	5,0	5,2	4,8
Маньківський	8,3	4,3	5,4	6,1	5,7
Монастирищенський	9,3	5,7	8,0	6,6	7,4
Смілянський	3,0	1,6	1,5	1,3	1,4
Тальнівський	9,4	4,0	5,2	4,1	4,6
Уманський	7,1	3,5	3,9	4,1	4,0
Христинівський	7,1	5,2	5,6	5,4	5,6
Черкаський	3,6	3,4	2,8	3,5	3,3
Чигиринський	9,2	5,8	7,9	7,5	5,3
Чорнобаївський	7,7	4,1	4,8	4,5	5,4
Шполянський	8,1	3,0	3,5	4,0	4,3

*Складено та розраховано за [198, с. 238].

Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.*

Таблиця Ж.7

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	1748	1773	2112	2399	2710
м. Ватутіне	1330	1132	1560	1852	1991
м. Золотоноша	1338	1456	1684	1819	2217
м. Канів	1614	1734	2017	2295	2534
м. Сміла	1535	1532	1827	2122	2521
м. Умань	1364	1452	1667	1967	2389
Райони					
Городищенський	1221	1324	1567	1924	2236
Драбівський	1174	1324	1590	1864	2150
Жашківський	1251	1336	1522	2945	3380
Звенигородський	1196	1304	1474	1826	2249
Золотоніський	1381	1483	1838	2185	2592
Кам'янський	1212	1280	1527	1758	2056
Канівський	1794	2252	2968	3223	3479
Катеринопільський	1157	1349	1728	2098	2476
Корсунь-Шевченківський	1315	1372	1659	2006	2281
Лисянський	1194	1323	1674	2093	2284
Маньківський	1201	1315	1486	1664	2134
Монастирищенський	1195	1290	1484	1763	2137
Смілянський	1158	1208	1574	1831	2234
Тальнівський	1233	1343	1556	1843	2197
Уманський	1189	1314	1668	2126	2401
Христинівський	1385	1467	1746	2046	2441
Черкаський	1343	1525	1852	2005	2500
Чигиринський	1218	1331	1565	1844	2221
Чорнобаївський	1157	1284	1494	1722	2024
Шполянський	1219	1277	1548	1915	2157

*Складено та розраховано за [198, с. 243 – 244].

Працевлаштування не зайнятих трудовою діяльністю громадян, осіб*

Таблиця Ж.8

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	7369	3379	4258	4590	4641
м. Ватутіне	832	546	543	652	632
м. Золотоноша	2797	1741	1781	2063	2103
м. Канів	2159	1162	1327	1423	1404
м. Сміла	3814	2009	2663	2881	2696
м. Умань	4012	1987	2105	2361	2286
Райони					
Городищенський	1535	877	944	1176	1103
Драбівський	1051	703	939	1062	1046
Жашківський	1957	1820	1741	1733	1507
Звенигородський	2002	928	1200	1451	1522
Золотоніський	2797	1741	1781	2063	2103
Кам'янський	937	602	638	708	688
Канівський	2159	1162	1327	1423	1404
Катеринопільський	968	748	700	813	810
Корсунь-Шевченківський	1259	802	812	1018	1068
Лисянський	997	657	735	902	919
Маньківський	1190	761	916	1051	1149
Монастирищенський	2234	1866	1781	2147	2096
Смілянський	3814	2009	2663	2881	2696
Тальнівський	1588	1380	1310	1602	1522
Уманський	1421	957	938	997	1034
Христинівський	1851	1517	1554	1623	1600
Черкаський	1621	1118	1395	1563	1734
Чигиринський	1252	930	1076	1263	1414
Чорнобаївський	1109	972	856	932	962
Шполянський	1793	1017	1175	1321	1282

*Складено та розраховано за [198, с. 236].

Вивільнення працівників з економічних причин, осіб*

Таблиця Ж.9

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	1037	3409	899	968	1681
м. Ватутіне	148	95	61	128	106
м. Золотоноша	38	256	64	57	130
м. Канів	19	323	102	29	65
м. Сміла	434	433	92	179	204
м. Умань	193	187	147	322	240
Райони					
Городищенський	13	46	10	68	69
Драбівський	4	21	3	18	46
Жашківський	64	27	24	12	25
Звенигородський	106	62	13	32	29
Золотоніський	38	256	64	57	130
Кам'янський	17	33	11	14	93
Канівський	19	323	102	29	65
Катеринопільський	32	17	42	7	62
Корсунь-Шевченківський	24	88	27	75	49
Лисянський	3	31	5	16	36
Маньківський	31	34	47	50	34
Монастирищенський	27	109	34	33	60
Смілянський	434	433	92	179	204
Тальнівський	30	20	64	52	48
Уманський	14	67	6	41	4
Христинівський	6	14	7	21	59
Черкаський	152	138	70	176	58
Чигиринський	29	24	42	91	119
Чорнобаївський	29	22	35	33	141
Шполянський	5	5	24	27	71

*Складено та розраховано за [198, с. 233].

Середній вік населення, років*

Таблиця Ж.10

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	39,4	39,6	39,9	40,2	40,4
м. Ватутіне	42,8	42,9	43,1	43,4	43,6
м. Золотоноша	40,0	39,9	39,9	40,1	40,3
м. Канів	40,0	40,2	40,4	40,7	40,9
м. Сміла	39,5	39,6	39,9	40,0	40,2
м. Умань	38,3	38,5	38,9	39,2	39,5
Райони					
Городищенський	43,4	43,2	43,2	43,3	43,4
Драбівський	43,3	43,2	43,3	43,4	43,5
Жашківський	42,7	42,5	42,4	42,4	42,4
Звенигородський	42,4	42,4	42,4	42,4	42,5
Золотоніський	43,5	43,4	43,3	43,3	43,4
Кам'янський	43,3	43,3	43,2	43,4	43,6
Канівський	45,6	45,3	45,2	45,1	44,9
Катеринопільський	41,2	41,2	41,3	41,4	41,5
Корсунь-Шевченківський	43,2	43,2	43,2	43,3	43,3
Лисянський	42,1	42,0	42,0	42,1	42,3
Маньківський	42,6	42,3	42,3	42,4	42,5
Монастирищенський	40,8	40,9	41,1	41,3	41,5
Смілянський	43,3	43,0	42,9	42,9	43,0
Тальнівський	42,2	42,2	42,3	42,5	42,6
Уманський	42,8	42,7	42,6	42,6	42,6
Христинівський	41,8	41,7	41,6	41,7	41,7
Черкаський	41,6	41,5	41,5	41,5	41,5
Чигиринський	44,4	44,2	44,1	44,0	44,0
Чорнобаївський	43,2	42,9	42,8	42,9	42,9
Шполянський	42,8	42,7	42,7	42,8	42,9

*Складено та розраховано за [198, с. 213].

Вантажооборот автотранспортних підприємств, млн т км*

Таблиця Ж.11

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	172,8	181,4	223,1	219,3	185,3
м. Ватутіне	0,9	4,4	1,6	1,7	2,1
м. Золотоноша	18,7	17,8	16,0	30,6	35,4
м. Канів	3,8	4,8	12,5	13,8	15,1
м. Сміла	12,7	10,3	10,7	15,1	14,5
м. Умань	2,4	0,9	1,5	1,7	5,7
Райони					
Городищенський	1,5	0,7	0,5	0,4	0,3
Драбівський	–	–	–	1,4	0,6
Жашківський	–	–	–	–	–
Звенигородський	0,0	–	–	1,6	2,4
Золотоніський	4,1	7,1	4,6	4,7	3,6
Кам'янський	–	–	–	–	–
Канівський	3,8	4,8	12,5	13,8	15,1
Катеринопільський	0,0	–	143,1	171,1	176,1
Корсунь-Шевченківський	–	–	–	–	–
Лисянський	2,9	0,6	0,5	1,2	1,2
Маньківський	7,8	10,2	14,1	20,9	19,2
Монастирищенський	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1
Смілянський	12,7	10,3	10,7	15,1	14,5
Тальнівський	0,5	0,3	0,2	0,9	2,7
Уманський	0,3	0,7	0,2	0,1	0,3
Христинівський	–	–	–	–	–
Черкаський	0,5	0,2	0,2	2,6	9,2
Чигиринський	0,9	0,7	0,3	0,7	–
Чорнобаївський	0,0	–	–	2,9	53,4
Шполянський	2,3	2,2	3,4	3,2	1,8

*Складено та розраховано за [198, с. 151].

Продовження додатка Ж

Забезпеченість населення житлом (у середньому на одну особу), м² загальної площі*

Таблиця Ж.12

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	19,9	20,3	20,1	20,3	20,3
м. Ватутіне	19,5	19,8	20,1	20,2	20,4
м. Золотоноша	20,8	20,8	21,0	21,0	21,2
м. Канів	27,2	27,4	27,6	27,7	28,1
м. Сміла	19,8	19,9	20,1	20,0	20,0
м. Умань	18,4	18,7	17,3	17,3	17,5
Райони					
Городищенський	29,2	29,5	29,9	30,3	30,7
Драбівський	24,1	24,2	24,4	24,7	25,3
Жашківський	29,3	29,5	29,9	30,2	30,6
Звенигородський	29,8	30,1	30,2	30,5	30,9
Золотоніський	31,3	31,6	30,2	30,3	30,8
Кам'янський	29,8	30,4	30,8	31,3	31,7
Канівський	30,5	30,8	32,4	33,2	37,4
Катеринопільський	30,6	30,7	30,9	30,6	30,8
Корсунь-Шевченківський	32,8	33,0	32,4	32,7	33,0
Лисянський	29,0	29,4	29,7	30,1	30,2
Маньківський	30,5	30,5	30,7	31,1	31,2
Монастирищенський	30,4	30,6	29,9	28,5	28,7
Смілянський	29,6	29,8	30,5	31,0	31,3
Тальнівський	30,8	31,2	31,6	31,7	32,0
Уманський	30,9	31,3	31,5	31,8	31,9
Христинівський	26,1	26,2	26,3	26,3	26,4
Черкаський	30,7	30,9	31,7	32,1	32,3
Чигиринський	31,0	31,7	32,7	34,2	36,1
Чорнобаївський	28,7	29,0	29,3	30,5	31,0
Шполянський	28,8	29,4	29,6	29,7	30,0

*Складено та розраховано за [198, с. 252].

**Питома вага житла, прийнятого в експлуатацію індивідуальними забудовниками,
до загального обсягу прийнятого житла, %***

Таблиця Ж.13

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	20,8	7,9	34,0	42,9	72,1
м. Ватутіне	10,4	–	100,0	100,0	100,0
м. Золотоноша	29,8	100,0	50,5	100,0	100,0
м. Канів	50,3	100,0	10,6	100,0	100,0
м. Сміла	100,0	18,4	100,0	39,0	100,0
м. Умань	16,7	58,8	42,4	74,9	65,4
Райони					
Городищенський	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Драбівський	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Жашківський	100,0	100,0	100,0	94,4	100,0
Звенигородський	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Золотоніський	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Кам'янський	54,2	100,0	100,0	100,0	24,0
Канівський	48,5	100,0	60,9	70,7	100,0
Катеринопільський	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Корсунь-Шевченківський	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Лисянський	100,0	100,0	100,0	27,1	100,0
Маньківський	65,8	100,0	64,8	100,0	36,5
Монастирищенський	100,0	100,0	48,2	100,0	100,0
Смілянський	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Тальнівський	100,0	100,0	89,3	100,0	100,0
Уманський	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Христинівський	100,0	100,0	60,8	100,0	100,0
Черкаський	100,0	84,6	93,7	100,0	98,9
Чигиринський	100,0	100,0	100,0	36,1	100,0
Чорнобаївський	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Шполянський	100,0	100,0	100,0	100,0	79,8

*Складено та розраховано за [198, с. 148].

Введення в експлуатацію житла, м² загальної площі*

Таблиця Ж.14

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	50418	85327	56203	43325	44570
м. Ватутіне	4697	–	974	61	938
м. Золотоноша	5233	227	5497	1087	2390
м. Канів	5866	3560	2661	370	3996
м. Сміла	482	1227	800	2941	2117
м. Умань	10588	2761	26933	17689	19876
Райони					
Городищенський	3529	775	3742	718	891
Драбівський	1405	1649	2099	828	2052
Жашківський	4533	1562	1684	3518	2660
Звенигородський	3705	3116	6383	739	2754
Золотоніський	4430	1526	2903	3312	2656
Кам'янський	3732	2825	3407	1058	5106
Канівський	4816	200	2183	1969	6495
Катеринопільський	1909	322	729	1394	1497
Корсунь-Шевченківський	13617	5356	10302	4636	3040
Лисянський	2553	2637	2197	2518	480
Маньківський	3324	1106	3851	1812	1590
Монастирищенський	6929	6946	7649	2346	1233
Смілянський	696	655	4590	1570	1647
Тальнівський	449	1784	2244	937	1823
Уманський	5892	6922	7034	2834	2968
Христинівський	1127	2188	3163	1594	3295
Черкаський	13890	7096	21445	8231	12244
Чигиринський	2001	152	572	2617	1396
Чорнобаївський	2326	989	3330	1766	937
Шполянський	5075	3893	4111	1568	2521

*Складено та розраховано за [198, с. 143].

Пасажирооборот автотранспортних підприємств, млн. пас. км*

Таблиця Ж.15

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	312,6	311,2	342,2	375,2	411,4
м. Ватутіне	16,0	11,1	8,7	4,9	3,7
м. Золотоноша	22,6	23,2	22,6	18,7	18,3
м. Канів	23,4	24,5	37,7	44,7	164,2
м. Сміла	82,8	67,5	61,3	61,8	61,2
м. Умань	56,7	55,9	57,2	65,8	67,7
Райони					
Городищенський	16,4	14,9	16,0	15,7	12,5
Драбівський	17,1	19,5	14,7	17,0	9,4
Жашківський	8,9	8,2	0,7	0,3	0,8
Звенигородський	20,5	21,5	16,0	18,0	18,7
Золотоніський	22,6	23,2	22,6	18,7	18,3
Кам'янський	24,8	23,7	29,1	17,3	18,1
Канівський	23,4	24,5	37,7	44,7	164,2
Катеринопільський	-	-	-	-	-
Корсунь-Шевченківський	21,2	18,5	16,7	16,4	13,7
Лисянський	5,8	3,9	2,7	3,1	1,6
Маньківський	5,3	14,5	20,7	18,5	18,7
Монастирищенський	29,5	32,2	21,7	20,1	20,9
Смілянський	82,8	67,5	61,3	61,8	61,2
Тальнівський	19,8	19,2	17,2	17,2	17,4
Уманський	56,7	55,9	57,2	65,8	67,7
Христинівський	3,6	4,3	3,6	3,2	3,1
Черкаський	35,6	36,5	29,5	47,3	50,4
Чигиринський	8,4	7,8	6,4	6,5	5,9
Чорнобаївський	31,4	20,3	13,7	9,9	9,7
Шполянський	4,4	14,7	25,5	27,0	20,8

*Складено та розраховано за [198, с. 154].

Продовження додатка Ж

Викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел, тис. т*

Таблиця Ж.16

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	37,4	48,7	48,7	46,2	51,9
м. Ватутіне	2,0	1,6	1,2	1,6	1,7
м. Золотоноша	2,2	2,1	2,1	2,1	2,2
м. Канів	1,8	1,8	1,8	1,8	1,5
м. Сміла	6,6	5,4	5,6	5,7	5,9
м. Умань	6,1	5,7	6,0	6,5	6,2
Райони					
Городищенський	2,9	3,1	2,9	3,0	2,9
Драбівський	2,9	2,9	2,8	2,8	2,8
Жашківський	3,4	3,2	3,3	3,6	3,4
Звенигородський	2,9	2,8	2,9	3,1	3,0
Золотоніський	6,4	5,2	5,9	7,0	5,4
Кам'янський	1,9	1,8	2,2	2,2	2,2
Канівський	5,0	7,8	10,9	11,3	14,8
Катеринопільський	1,6	1,6	1,8	1,8	1,9
Корсунь-Шевченківський	3,3	3,0	3,0	3,5	3,3
Лисянський	2,2	2,1	2,1	2,1	1,9
Маньківський	2,2	2,1	2,2	2,4	2,2
Монастирищенський	2,1	2,1	2,4	2,4	2,3
Смілянський	2,7	2,9	2,6	2,3	2,2
Тальнівський	3,9	2,8	3,2	3,4	3,4
Уманський	3,1	2,9	2,9	3,1	3,1
Христинівський	2,8	3,2	3,3	3,2	2,9
Черкаський	6,4	6,5	6,3	6,5	6,8
Чигиринський	1,8	1,9	2,1	2,1	2,1
Чорнобаївський	6,8	7,1	6,9	7,0	6,8
Шполянський	3,6	3,6	3,5	3,5	3,6

*Складено та розраховано за [198, с. 295].

Утворення відходів на підприємствах, т*

Таблиця Ж.17

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	4487	2157	353952	345665	376239
м. Ватутіне	10	3	763	4615	5153
м. Золотоноша	17	12	7985	12107	12263
м. Канів	13	4	7290	70608	65589
м. Сміла	89	125	5124	5749	16688
м. Умань	11	13	5489	3772	4862
Райони					
Городищенський	93	12	1684	3051	2018
Драбівський	1	1	24	2092	1607
Жашківський	1	2	4660	82046	8019
Звенигородський	3	2	91	33472	30402
Золотоніський	10	10	138311	295444	483911
Кам'янський	7	4	53611	92759	6988
Канівський	8	16	518606	564468	330106
Катеринопільський	0	2	843	4023	5134
Корсунь-Шевченківський	8	7	15266	17015	15012
Лисянський	6	1	1941	2124	2239
Маньківський	2	0	61577	60852	88905
Монастирищенський	8	7	15741	18952	12023
Смілянський	1	4	619	2507	630
Тальнівський	2	1	976	225666	202738
Уманський	1	1	256	4473	5989
Христинівський	62	52	235	377	12983
Черкаський	15	20	213943	74560	99436
Чигиринський	376	8	5921	6056	13287
Чорнобаївський	10	11	102462	89218	75908
Шполянський	4	9	9297	16209	17291

*Складено та розраховано за [194, с. 127].

Наявність відходів у спеціально відведених місцях або об'єктах та на території підприємств, т*

Таблиця Ж.18

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	635	524	867100	891837	902232
м. Ватутіне	0	0	112903	113106	117501
м. Золотоноша	3	5	318	152	111
м. Канів	–	0	75691	86323	97085
м. Сміла	198	228	639215	422834	437512
м. Умань	11	2	20677	2223	2165
Райони					
Городищенський	30	11	12	124	43
Драбівський	23	16	80891	82705	82764
Жашківський	0	–	93905	149019	152051
Звенигородський	11	10	406831	427760	425690
Золотоніський	6	1	102388	224050	244830
Кам'янський	16	11	197962	201664	202781
Канівський	1	9	3	–	–
Катеринопільський	–	390	115904	119318	123253
Корсунь-Шевченківський	3	2	126630	128610	131861
Лисянський	5	14	20614	21386	22198
Маньківський	–	4	203	10714	28722
Монастирищенський	317	320	111261	114330	112349
Смілянський	4	35	43	10	17
Тальнівський	1	0	853	18337	26790
Уманський	1	1	3	7	13
Христинівський	24	17	210674	214981	216414
Черкаський	7	5	937825	969704	993759
Чигиринський	740	10	67	4	4679
Чорнобаївський	10	7	50976	45931	47561
Шполянський	2	2	2811	73492	75979

*Складено та розраховано за [194, с. 126].

**Частка оборотної та послідовно використаної води в загальному обсязі використання води
на виробничі потреби, %***

Таблиця Ж.19

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	95	95	95	95	94
м. Ватутіне	...	...	53	–	–
м. Золотоноша	...	...	70	41	63
м. Канів	–	–	–	–	–
м. Сміла	68	78	70	71	71
м. Умань	53	57	58	62	61
Райони					
Городищенський	2	2	3	2	0
Драбівський	42	35	-	-	–
Жашківський	47	46	49	6	–
Звенигородський	81	86	86	84	82
Золотоніський	57	24	35	36	51
Кам'янський	0	0	0	0	1
Канівський	10	12	10	-	33
Катеринопільський	-	-	-	-	–
Корсунь-Шевченківський	66	64	66	56	57
Лисянський	40	-	-	57	–
Маньківський	66	76	78	68	–
Монастирищенський	3	3	75	74	74
Смілянський	19	9	13	23	24
Тальнівський	6	-	94	95	94
Уманський	-	-	-	-	–
Христинівський	-	-	-	-	–
Черкаський	-	-	-	-	–
Чигиринський	-	-	-	-	–
Чорнобаївський	-	-	-	-	59
Шполянський	-	5	46	50	51

*Складено та розраховано за [194, с. 66].

Відтворення лісів, га*

Таблиця Ж.20

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	-	-	-	-	-
м. Ватутіне	-	-	-	-	-
м. Золотоноша	-	-	-	-	-
м. Канів	-	-	-	-	-
м. Сміла	10	29	42	24	63
м. Умань	250	267	216	178	210
Райони					
Городищенський	7	-	20	2	15
Драбівський	-	-	-	-	-
Жашківський	-	-	-	-	-
Звенигородський	210	214	169	171	172
Золотоніський	198	164	186	140	171
Кам'янський	176	194	147	192	120
Канівський	182	211	188	89	170
Катеринопільський	-	-	-	-	-
Корсунь-Шевченківський	126	183	175	134	151
Лисянський	184	170	190	137	152
Маньківський	-	-	-	-	-
Монастирищенський	9	18	20	3	6
Смілянський	257	222	246	203	236
Тальнівський	-	-	-	-	-
Уманський	-	-	-	-	-
Христинівський	-	-	-	-	-
Черкаський	290	168	348	210	271
Чигиринський	180	244	208	161	168
Чорнобаївський	11	12	11	13	15
Шполянський	-	-	-	-	-

*Складено та розраховано за [194, с. 106].

Обсяг реалізованої інноваційної продукції за межі України, тис. грн.*

Таблиця Ж.21

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	430,2	472,9	888,3	589857,5	32469,1
м. Ватутіне	0	0	0	0	852
м. Золотоноша	0	0	0	0	0
м. Канів	0	0	0	0	126
м. Сміла	4285,2	5384,3	7331	5748,3	6966,2
м. Умань	10112,2	10449,3	2288,5	6148,5	2327,4
Райони					
Городищенський	0	0	0	194,1	8710,5
Драбівський	0	0	0	0	0
Жашківський	0	0	0	0	0
Звенигородський	0	0	0	0	0
Золотоніський	0	0	0	0	0
Кам'янський	0	0	0	0	427,8
Канівський	0	0	0	0	0
Катеринопільський	1020,8	0	41610,3	565459,5	796466,7
Корсунь-Шевченківський	389,2	483,4	2059,4	986,5	6948,2
Лисянський	0	0	0	0	0
Маньківський	0	0	0	0	0
Монастирищенський	380,2	362,8	140,1	0	0
Смілянський	0	0	0	0	0
Тальнівський	0	0	0	0	0
Уманський	1235,5	518,4	3118,4	5466	11648
Христинівський	0	0	0	0	0
Черкаський	120,5	0	542,3	135,8	3814,2
Чигиринський	0	0	0	0	0
Чорнобаївський	0	0	0	0	0
Шполянський	0	0	0	93	0

*Складено та розраховано за [195, с. 82 – 85].

Обсяг фінансування інноваційної діяльності, тис. грн.*

Таблиця Ж.22

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	10530	15534	3075,3	2513,6	3515,6
м. Ватутіне	0	0	0	0	423
м. Золотоноша	1020,3	1960,7	119,3	53,8	200,5
м. Канів	0	0	0	14,9	0
м. Сміла	5850,3	5452,3	5016,4	5674,7	8511,4
м. Умань	985,5	1118,7	1499	1410,5	240,1
Райони					
Городищенський	0	0	0	0	6599,8
Драбівський	0	0	0	0	0
Жашківський	0	122,8	0	0	0
Звенигородський	0	0	0	0	0
Золотоніський	0	0	0	191	17,2
Кам'янський	0	0	500,8	0	327,6
Канівський	0	0	0	2618,3	12859,7
Катеринопільський	0	0	57909,5	0	0
Корсунь-Шевченківський	1456	1754	162,5	1497,4	1354
Лисянський	0	0	0	15	421,7
Маньківський	0	0	0	0	0
Монастирищенський	0	6,0	70,8	0	0
Смілянський	0	0	0	0	580,3
Тальнівський	0	0	0	0	37,7
Уманський	0	0	0	0	0
Христинівський	0	0	0	0	0
Черкаський	289	0	482	350,7	373,2
Чигиринський	0	0	0	0	0
Чорнобаївський	0	0	0	0	0
Шполянський	0	0	0	11,8	0

*Складено та розраховано за [195, с. 121].

Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації, одиниць*

Таблиця Ж.23

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	16	15	13	16	17
м. Ватутіне	0	0	0	0	2
м. Золотоноша	3	3	4	5	5
м. Канів	0	0	0	2	1
м. Сміла	5	5	5	8	6
м. Умань	4	4	2	2	3
Райони					
Городищенський	0	0	0	1	2
Драбівський	0	0	0	0	0
Жашківський	1	1	1	0	0
Звенигородський	1	1	0	0	0
Золотоніський	0	0	0	1	0
Кам'янський	0	0	0	0	1
Канівський	0	0	0	1	1
Катеринопільський	1	1	2	1	1
Корсунь-Шевченківський	2	2	3	3	3
Лисянський	0	0	0	1	1
Маньківський	0	0	0	0	0
Монастирищенський	1	1	2	1	1
Смілянський	0	0	0	0	1
Тальнівський	0	0	0	0	2
Уманський	1	1	1	1	1
Христинівський	0	0	0	0	0
Черкаський	0	0	1	2	3
Чигиринський	0	0	0	0	0
Чорнобаївський	0	0	0	0	0
Шполянський	0	0	0	3	2

*Складено та розраховано за [195, с. 122 – 126].

Продовження додатка Ж

Питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %*

Таблиця Ж.24

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	25,1	20,5	12,2	10,3	0,9
м. Ватутіне	0	0	0	0	0,4
м. Золотоноша	0,2	0,1	0,4	1,0	2,2
м. Канів	0	0	0	0	0,1
м. Сміла	2,5	3,1	3,2	2,3	2,4
м. Умань	11,2	10,9	4,5	2,4	1,4
Райони					
Городищенський	0	0	0	10,6	21,2
Драбівський	0	0	0	0	0
Жашківський	0,5	0,5	0,8	0	0
Звенигородський	0	0	0	0	0
Золотоніський	0	0	0	0	0
Кам'янський	0	0	0	0	0,2
Канівський	0	0	0	0	0
Катеринопільський	0,6	0,5	14,5	42,2	50,6
Корсунь-Шевченківський	1,2	1,5	3,6	4,6	7,9
Лисянський	0	0	0	1,8	5,1
Маньківський	0	0	0	0	0
Монастирищенський	2,5	2,1	0,9	3,5	2,2
Смілянський	0	0	0	0	1,1
Тальнівський	0	0	0	0	0
Уманський	2,0	1,6	11,6	9,2	13,6
Христинівський	0	0	0	0	0
Черкаський	0	0	0,8	0,9	0,5
Чигиринський	0	0	0	0	0
Чорнобаївський	0	0	0	0	0
Шполянський	0	0	0	1,0	0,5

*Складено та розраховано за [195, с. 127].

Продовження додатка Ж

Питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %*

Таблиця Ж.25

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	25,1	20,5	12,2	10,3	0,9
м. Ватутіне	0	0	0	0	0,4
м. Золотоноша	0,2	0,1	0,4	1,0	2,2
м. Канів	0	0	0	0	0,1
м. Сміла	2,5	3,1	3,2	2,3	2,4
м. Умань	11,2	10,9	4,5	2,4	1,4
Райони					
Городищенський	0	0	0	10,6	21,2
Драбівський	0	0	0	0	0
Жашківський	0,5	0,5	0,8	0	0
Звенигородський	0	0	0	0	0
Золотоніський	0	0	0	0	0
Кам'янський	0	0	0	0	0,2
Канівський	0	0	0	0	0
Катеринопільський	0,6	0,5	14,5	42,2	50,6
Корсунь-Шевченківський	1,2	1,5	3,6	4,6	7,9
Лисянський	0	0	0	1,8	5,1
Маньківський	0	0	0	0	0
Монастирищенський	2,5	2,1	0,9	3,5	2,2
Смілянський	0	0	0	0	1,1
Тальнівський	0	0	0	0	0
Уманський	2,0	1,6	11,6	9,2	13,6
Христинівський	0	0	0	0	0
Черкаський	0	0	0,8	0,9	0,5
Чигиринський	0	0	0	0	0
Чорнобаївський	0	0	0	0	0
Шполянський	0	0	0	1,0	0,5

*Складено та розраховано за [188, с. 127].

Значення узагальнювальних показників блоку «Економіка» по містах і районах Черкаського регіону*

Таблиця 3.1

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	0,84891	0,70169	0,62098	0,68948	0,70671
м. Ватутіне	0,07470	0,15939	0,16918	0,06370	0,14758
м. Золотоноша	0,03901	0,31201	0,16388	0,21242	0,16102
м. Канів	0,06206	0,23974	0,19661	0,13851	0,28806
м. Сміла	0,14596	0,21033	0,22628	0,13937	0,19227
м. Умань	0,13760	0,21738	0,22288	0,14312	0,24551
Райони					
Городищенський	0,08488	0,16104	0,17745	0,11790	0,15461
Драбівський	0,11624	0,17808	0,18818	0,09084	0,15129
Жашківський	0,15533	0,19947	0,21362	0,14677	0,26082
Звенигородський	0,11779	0,17981	0,18845	0,07195	0,14202
Золотоніський	0,11909	0,21142	0,21616	0,11244	0,23967
Кам'янський	0,09490	0,17195	0,17999	0,07355	0,14408
Канівський	0,40020	0,40020	0,51760	0,24613	0,40010
Катеринопільський	0,09194	0,16700	0,21027	0,06649	0,14589
Корсунь-Шевченківський	0,11139	0,21044	0,26424	0,29568	0,25345
Лисянський	0,08570	0,15970	0,17243	0,05431	0,12925
Маньківський	0,09497	0,18208	0,20700	0,11805	0,22304
Монастирищенський	0,08391	0,16302	0,18160	0,10998	0,17468
Смілянський	0,08599	0,16139	0,17680	0,05611	0,12747
Тальнівський	0,09090	0,17940	0,18249	0,07450	0,17056
Уманський	0,13330	0,26855	0,23314	0,14093	0,29798
Христинівський	0,09574	0,17605	0,19154	0,08772	0,20402
Черкаський	0,16369	0,23407	0,29038	0,16811	0,24351
Чигиринський	0,09253	0,20604	0,23635	0,08271	0,14258
Чорнобаївський	0,12935	0,20247	0,20511	0,11395	0,18466
Шполянський	0,11053	0,19547	0,22043	0,11298	0,19468

*Складено та розраховано за [табл. Ж.1 – Ж.5 додатка Ж].

Значення узагальнювальних показників блоку «Соціальна сфера» по містах і районах Черкаського регіону*

Таблиця 3.2

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	0,75542	0,62787	0,64135	0,64426	0,63664
м. Ватутіне	0,36600	0,26530	0,35139	0,35011	0,31265
м. Золотоноша	0,64169	0,65579	0,60325	0,59579	0,60577
м. Канів	0,70702	0,65518	0,59903	0,61952	0,60570
м. Сміла	0,67724	0,71721	0,70978	0,70905	0,72443
м. Умань	0,69540	0,71767	0,65009	0,63108	0,66786
Райони					
Городищенський	0,36844	0,45260	0,44058	0,42119	0,41423
Драбівський	0,39815	0,44857	0,43255	0,42762	0,40887
Жашківський	0,33159	0,48201	0,43205	0,59682	0,61043
Звенигородський	0,41442	0,46166	0,45741	0,48317	0,51165
Золотоніський	0,55930	0,55767	0,51592	0,53427	0,54136
Кам'янський	0,40681	0,46722	0,44315	0,42914	0,38906
Канівський	0,61011	0,59768	0,57396	0,58942	0,58457
Катеринопільський	0,40403	0,50171	0,45294	0,50541	0,51641
Корсунь-Шевченківський	0,43669	0,47375	0,45123	0,46094	0,47796
Лисянський	0,35091	0,43239	0,43056	0,44175	0,43285
Маньківський	0,33990	0,44286	0,38393	0,34800	0,38699
Монастирищенський	0,39265	0,50572	0,39123	0,44106	0,41191
Смілянський	0,45476	0,55935	0,58067	0,57341	0,58215
Тальнівський	0,34314	0,50550	0,41687	0,45966	0,44536
Уманський	0,37389	0,46994	0,45526	0,46414	0,47368
Христинівський	0,47752	0,51169	0,47808	0,47840	0,48073
Черкаський	0,53043	0,55349	0,55898	0,50591	0,57954
Чигиринський	0,27355	0,35151	0,27017	0,27393	0,35954
Чорнобаївський	0,32399	0,44206	0,38704	0,38760	0,34530
Шполянський	0,36903	0,48816	0,45707	0,45288	0,42416

*Складено та розраховано за [табл. Ж.6 – Ж.10 додатка Ж].

Значення узагальнювальних показників блоку «Інфраструктура» по містах і районах Черкаського регіону*

Таблиця 3.3

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	0,64405	0,63818	0,68871	0,67885	0,75472
м. Ватутіне	0,04356	0,02737	0,24433	0,23848	0,23529
м. Золотоноша	0,13189	0,26444	0,18257	0,28640	0,29295
м. Канів	0,25234	0,35106	0,17452	0,36092	0,41860
м. Сміла	0,28725	0,11120	0,28260	0,12463	0,27795
м. Умань	0,09370	0,16099	0,20069	0,24925	0,23600
Райони					
Городищенський	0,37456	0,36321	0,38483	0,36562	0,34093
Драбівський	0,29393	0,29332	0,30629	0,30146	0,29074
Жашківський	0,37343	0,35998	0,36804	0,35344	0,34194
Звенигородський	0,38448	0,38056	0,39777	0,37040	0,35667
Золотоніський	0,41431	0,40673	0,39325	0,38313	0,35632
Кам'янський	0,28511	0,38549	0,40252	0,37951	0,17250
Канівський	0,28995	0,39074	0,34766	0,35301	0,52341
Катеринопільський	0,37529	0,36859	0,50547	0,51960	0,52835
Корсунь-Шевченківський	0,46627	0,42444	0,44084	0,41214	0,37405
Лисянський	0,36271	0,35900	0,36891	0,16558	0,32971
Маньківський	0,31564	0,38819	0,33181	0,40033	0,20543
Монастирищенський	0,41159	0,40352	0,28588	0,35382	0,32625
Смілянський	0,42422	0,41152	0,43129	0,41582	0,38939
Тальнівський	0,38547	0,39168	0,37802	0,38445	0,36319
Уманський	0,43202	0,42915	0,44126	0,41958	0,38925
Христинівський	0,31196	0,31279	0,24061	0,31530	0,30372
Черкаський	0,44799	0,38014	0,46538	0,44050	0,43364
Чигиринський	0,38763	0,38796	0,40401	0,24061	0,39396
Чорнобаївський	0,37066	0,35942	0,37377	0,37202	0,40010
Шполянський	0,36844	0,37065	0,39041	0,37102	0,29378

*Складено та розраховано за [табл. Ж.11 –Ж.15 додатка Ж].

Значення узагальнювальних показників блоку «Екологія» по містах і районах Черкаського регіону*

Таблиця 3.4

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	0,22838	0,20000	0,27858	0,29364	0,26298
м. Ватутіне	0,59732	0,59972	0,68722	0,57517	0,57369
м. Золотоноша	0,59508	0,59486	0,74044	0,67988	0,72643
м. Канів	0,59830	0,59878	0,57853	0,55640	0,55358
м. Сміла	0,66464	0,67118	0,62470	0,66483	0,68540
м. Умань	0,85539	0,90062	0,87099	0,87641	0,86393
Райони					
Городищенський	0,58952	0,59253	0,61478	0,59886	0,60493
Драбівський	0,67490	0,66196	0,57601	0,57695	0,57778
Жашківський	0,68885	0,68986	0,67250	0,54397	0,55880
Звенигородський	0,90498	0,93225	0,82451	0,83301	0,79746
Золотоніський	0,82767	0,75678	0,72995	0,63408	0,56996
Кам'янський	0,71507	0,73990	0,65242	0,70582	0,64447
Канівський	0,72695	0,75207	0,53306	0,44126	0,60655
Катеринопільський	0,60000	0,45096	0,57244	0,57320	0,57175
Корсунь-Шевченківський	0,81518	0,86446	0,84076	0,80457	0,79309
Лисянський	0,80614	0,71978	0,74555	0,84320	0,70546
Манківський	0,73551	0,75635	0,73622	0,71592	0,55491
Монастирищенський	0,52370	0,49489	0,73931	0,72489	0,73138
Смілянський	0,80997	0,76599	0,82124	0,83786	0,82245
Тальнівський	0,59942	0,59481	0,78893	0,70827	0,70343
Уманський	0,59131	0,59401	0,59275	0,59182	0,59143
Христинівський	0,58405	0,58190	0,54615	0,54849	0,54578
Черкаський	0,77062	0,70127	0,57895	0,55173	0,53808
Чигиринський	0,50626	0,77694	0,76303	0,74908	0,71543
Чорнобаївський	0,57539	0,58194	0,53457	0,54719	0,67485
Шполянський	0,58811	0,60044	0,68298	0,67597	0,67799

*Складено та розраховано за [табл. Ж.16 – Ж.20 додатка Ж].

Значення узагальнювальних показників блоку «Інновації» по містах і районах Черкаського регіону*

Таблиця 3.5

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	0,76064	0,76131	0,47896	0,67176	0,33298
м. Ватутіне	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000	0,03988
м. Золотоноша	0,07309	0,08277	0,08433	0,08642	0,08830
м. Канів	0,00000	0,00000	0,00000	0,03191	0,01524
м. Сміла	0,34786	0,33771	0,21703	0,39106	0,26775
м. Умань	0,44745	0,46760	0,13627	0,11021	0,05643
Райони					
Городищенський	0,00000	0,00000	0,00000	0,07850	0,26519
Драбівський	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000
Жашківський	0,02061	0,02474	0,03302	0,00000	0,00000
Звенигородський	0,01563	0,01667	0,00000	0,00000	0,00000
Золотоніський	0,00000	0,00000	0,00000	0,02404	0,00033
Кам'янський	0,00000	0,00000	0,00216	0,00000	0,02220
Канівський	0,00000	0,00000	0,00000	0,13097	0,26471
Катеринопільський	0,04684	0,02276	0,78846	0,50528	0,51471
Корсунь-Шевченківський	0,08739	0,09142	0,13284	0,14051	0,11165
Лисянський	0,00000	0,00000	0,00000	0,02695	0,04810
Маньківський	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000
Монастирищенський	0,04992	0,05105	0,05513	0,03636	0,02558
Смілянський	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000	0,03142
Тальнівський	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000	0,03014
Уманський	0,06609	0,04858	0,23797	0,07244	0,08556
Христинівський	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000
Черкаський	0,00984	0,00000	0,03836	0,05209	0,05504
Чигиринський	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000
Чорнобаївський	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000
Шполянський	0,00000	0,00000	0,00000	0,05336	0,03188

*Складено та розраховано за [табл. Ж.21 – Ж.24 додатка Ж].

Значення інтегральних показників сталого розвитку по містах і районах Черкаського регіону*

Таблиця И.1

Міста та райони Черкаського регіону	2008	2009	2010	2011	2012
м. Черкаси	0,590420	0,532488	0,516050	0,568692	0,495054
м. Ватутіне	0,037189	0,037007	0,063073	0,049787	0,190118
м. Золотоноша	0,170384	0,305569	0,257268	0,292187	0,283548
м. Канів	0,058107	0,080122	0,065320	0,222870	0,228003
м. Сміла	0,365970	0,328101	0,361266	0,317018	0,371800
м. Умань	0,321440	0,402598	0,321808	0,293406	0,285188
Райони					
Городищенський	0,058592	0,069040	0,071354	0,243357	0,322761
Драбівський	0,062026	0,068885	0,067832	0,058337	0,063582
Жашківський	0,193755	0,226086	0,237415	0,070028	0,078820
Звенигородський	0,192666	0,217874	0,077672	0,063987	0,072956
Золотоніський	0,074429	0,081651	0,079628	0,203714	0,483233
Кам'янський	0,060146	0,074477	0,461554	0,061013	0,169119
Канівський	0,087559	0,093192	0,088749	0,312068	0,455719
Катеринопільський	0,208262	0,199620	0,464948	0,347361	0,410906
Корсунь-Шевченківський	0,276487	0,319783	0,357879	0,363544	0,331649
Лисянський	0,061494	0,070843	0,072779	0,319889	0,228720
Манківський	0,059558	0,074965	0,072048	0,065191	0,062892
Монастирищенський	0,204140	0,242607	0,241874	0,214337	0,213073
Смілянський	0,066936	0,077774	0,081683	0,064553	0,236935
Тальнівський	0,059095	0,073278	0,074329	0,062219	0,225641
Уманський	0,242664	0,274654	0,366432	0,259494	0,308187
Христинівський	0,060831	0,069654	0,065475	0,059177	0,069537
Черкаський	0,196766	0,080846	0,278572	0,254929	0,282912
Чигиринський	0,054856	0,073759	0,072248	0,052748	0,067915
Чорнобаївський	0,061695	0,071526	0,069194	0,061768	0,070338
Шполянський	0,061556	0,073353	0,076884	0,232865	0,220761

*Складено та розраховано за [табл. 3.1 – 3.5 додатка 3].

Види та зміст стратегій забезпечення сталого розвитку міст і районів Черкаського регіону*

Таблиця К.1

Регіони	Вид стратегії	Основні стратегічні цілі	Зміст стратегії
<p>Райони–лідери, з високим рівнем інтегрального показника сталого розвитку (вище 0,4)</p> <p>1) м. Черкаси (0,5) 2) Золотоніський (0,48) 3) Канівський (0,46) 4) Катеринопільський (0,41)</p>	Стратегія інтенсифікації	<p>Збереження існуючих та подальше нарощування темпів зростання рівнів соціального, економічного, екологічного, інноваційного та інфраструктурного розвитку:</p> <p>1) покращення якості життя населення, зменшення соціальної напруги; 2) прискорення структурних перетворень економіки, забезпечення інноваційного розвитку економіки, модернізація транспортної інфраструктури та зв'язку, формування стратегічного потенціалу високопродуктивного агропромислового комплексу; 3) стабілізація екологічної ситуації в регіоні;</p>	<p>Оптимальне використання наявного потенціалу міст і районів за рахунок використання конкурентних переваг та нейтралізації слабких позицій функціонування регіональної системи. Ця стратегія розробляється для економічних суб'єктів, для яких характерне поступальне зростання основних показників, підвищення конкурентоспроможності та подальше посилення системи взаємозв'язків між компонентами регіональної системи. Дана стратегія спроможна забезпечити реалізацію цілей сталого розвитку при стимулюванні власних резервів та залученні інвестицій.</p>

Продовження табл. К.1

Регіони	Вид стратегії	Основні стратегічні цілі	Зміст стратегії
<p>Райони з середнім рівнем сталості розвитку (значення інтегрального показника від 0,2 до 0,4)</p> <p>1) м. Сміла (0,37) 2) Корсунь-Шевченківський (0,33) 3) Городищенський (0,32) 4) Уманський (0,31) 5) м. Умань (0,28) 6) м. Золотоноша (0,28) 7) Черкаський (0,28) 8) Смілянський (0,24) 9) м. Канів (0,23) 10) Лисянський (0,23) 11) Шполянський (0,22) 12) Тальнівський (0,22) 13) Монастирищенський (0,21)</p>	Стратегія активізації	<p>Підтримка та зміцнення досягнутих позицій соціо-еколого-економічного розвитку:</p> <p>1) забезпечення стабільного рівня життя населення, 2) нарощення економічного потенціалу за рахунок розвитку високотехнологічного машинобудування, високопродуктивного агропромислового комплексу, застосування інноваційних ресурсозберігаючих технологій, 3) раціональність природокористування, забезпечення якісного середовища проживання населення;</p>	<p>Збереження досягнутих тенденцій сталого розвитку у ретроспективному періоді та прагнення до підвищення рівня життя населення, збереження і відновлення цілісності природного середовища при нарощенні економічного потенціалу. Тому в стратегічному плані увага повинна бути акцентована на підвищенні соціального, економічного та екологічного добробуту.</p> <p>Виділення пріоритетних цілей сталого розвитку, на досягненні яких акцентується максимальна увага суб'єктів господарювання. Ефективність реалізації такої стратегії залежить, по-перше, від значимості даних пріоритетів для конкретного району та міста і, по-друге, спроможності регіону розвиватися по визначеній траєкторії, не виходячи за порогові значення параметрів незважаючи на зовнішні збурення. Забезпечення даної стратегії потребує інтеграції соціальної, економічної та екологічної складових суб'єктів господарювання, що забезпечить їх сталий розвиток в довгостроковій перспективі на основі впровадження інноваційних технологій.</p>
<p>Райони-аутсайтери з низьким рівнем сталості розвитку (значення інтегрального показника від 0 до 0,2)</p> <p>1) м. Ватутіне (0,19) 2) Кам'янський (0,17) 3) Жашківський (0,08) 4) Звенигородський (0,07) 5) Христинівський (0,07) 6) Чигиринський (0,07) 7) Чорнобаївський (0,07) 8) Драбівський (0,06) 9) Маньківський (0,06)</p>	Стратегія стабілізації	<p>Локалізації впливу деструктивних факторів, стабілізації та поступове нарощення потенціалу розвитку суб'єктів господарювання:</p> <p>1) скорочення соціальних диспропорцій та диференціації доходів населення на основі реформування системи соціального захисту; 2) санація та реструктуризація місцевих підприємств, створення сприятливого інвестиційного клімату для бізнесу формування сучасної ринкової інфраструктури; 3) відновлення порушеної рівноваги екосистеми; зниження негативних процесів деградації навколишнього природного середовища;</p>	<p>Використовується для районів, в яких значні деструктивні чинники привели до порушення соціо-еколого-економічної рівноваги, і потребують зменшення їх впливу, стабілізації регіонального розвитку. Застосовується для швидкого та ефективного виходу регіональної системи з стану ризику та оперативного прийняття заходів, використовуючи внутрішні можливості регіону та зовнішні стабілізатори з врахуванням заходів довгострокової програми стабілізації.</p>

*Складено авторами.

Прогнозні зміни значень показників за компонентами за умови переходу Черкаського регіону на концепцію сталого соціально-економічного розвитку (оптимістичний сценарій)*

Таблиця Л.1

Найменування показників	2008	2009	2010	2011	2012	2015	2017	2020
БЛОК «ЕКОНОМІКА»								
1. Валовий регіональний продукт	19101,00	18707,00	22354,00	27012,00	25931,52	31106,18	41433,44	59120,54
К	1,02	0,98	1,19	1,21	0,96	1,15	1,20	1,30
2. Фінансовий результат до оподаткування	24,40	17,80	33,20	54,40	65,20	110,67	164,54	545,47
К	3,87	0,73	1,87	1,64	1,20	1,23	1,26	1,70
3. Прямі іноземні інвестиції	175,00	168,10	222,50	289,40	285,90	415,63	639,65	1275,31
К	1,50	0,96	1,32	1,30	0,99	1,18	1,35	1,45
4. Оборот роздрібної торгівлі	10336,00	10388,00	12978,00	16344,00	19086,00	32379,40	47377,54	106599,46
К	1,00	1,01	1,25	1,26	1,17	1,25	1,24	1,50
5. Обсяг інвестицій в основний капітал на душу населення	3926,10	2345,80	2174,10	2354,10	2510,00	3561,36	5324,23	9839,18
К	1,22	0,60	0,93	1,08	1,07	1,20	1,30	1,40
Сума	8,62	4,27	6,56	6,49	5,38	6,01	6,35	7,35
БЛОК «СОЦІАЛЬНА СФЕРА»								
1. Рівень безробіття за методологією МОП	8,20	10,80	9,90	9,20	9,00	8,70	7,44	2,88
К	1,09	1,32	0,92	0,93	0,98	0,96	0,90	0,60
1/К	0,91	0,76	1,09	1,08	1,02	1,04	1,11	1,67
2. Середньомісячна номінальна заробітна плата	1459,00	1532,00	1835,00	2155,00	2508,00	3759,95	4972,16	6230,46
К	1,22	1,05	1,20	1,17	1,16	1,15	1,16	1,17
3. Економічно активне населення (у віці 15 – 70 років), тис. осіб	635,00	629,80	627,30	624,10	618,50	619,80	624,50	635,20
К	0,97	0,99	1,00	0,99	0,99	1,01	1,02	1,04
4. Заборгованість із виплати заробітної плати, млн грн	2 6,50	26,90	19,20	11,30	16,10	15,53	8,70	2,85

Продовження табл. Л.1

Найменування показників	2008	2009	2010	2011	2012	2015	2017	2020
К	1,73	1,02	0,71	0,59	1,42	0,87	0,70	0,55
1/К	0,58	0,99	1,40	1,70	0,70	1,15	1,43	1,82
5. Вивільнення працівників, осіб	2455,00	5461,00	1829,00	2449,00	3429,00	2808,16	1769,14	424,59
К	1,06	2,22	0,33	1,34	1,40	0,80	0,70	0,50
1/К	0,94	0,45	2,99	0,75	0,71	1,25	1,43	2,00
Сума	4,62	4,24	7,67	5,69	4,59	5,60	6,15	7,69
БЛОК «ІНФРАСТРУКТУРА»								
1. Вантажооборот автотранспортних підприємства, млн т км	232,20	242,40	432,50	519,60	529,00	642,62	923,77	2350,75
К	0,93	1,04	1,78	1,20	1,02	1,10	1,25	1,45
2. Забезпеченість населення житлом (у середньому на одну особу)	25,90	26,20	26,20	26,40	26,70	35,99	49,49	78,88
К	1,01	1,01	1,00	1,01	1,01	1,18	1,25	1,26
3. Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, км на 1 тис. км ² території	283,00	283,00	283,00	284,00	284,00	344,42	378,86	512,37
К	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,10	1,10	1,15
4. Прийняття в експлуатацію житла, тис. м ² загальної площі	163,00	145,00	187,00	111,00	131,00	184,80	217,32	342,29
К	0,99	0,89	1,29	0,59	1,18	1,20	1,12	1,25
5. Пасажирооборот автотранспортних підприємств	766,8	753,1	763,9	808,8	948,2	1597,75	2534,04	5302,48
К	1,1	0,98213354	1,01434073	1,05877733	1,1723541	1,20	1,30	1,35
Сума	5,02	4,93	6,09	4,86	5,38	5,78	6,02	6,46
БЛОК «ЕКОЛОГІЯ»								
1. Викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення в розрахунку на одну особу, кг	94,70	103,00	107,40	109,40	110,30	94,52	52,93	24,77
К	1,11	1,09	1,04	1,02	1,01	0,85	0,70	0,65
1/К	0,90	0,92	0,96	0,98	0,99	1,18	1,43	1,54
2. Скидання забруднених вод без очищення в поверхневі водні об'єкти, млн м ³	4,00	4,00	4,00	2,00	2,00	1,49	0,78	0,26

Продовження табл. Л.1

Найменування показників	2008	2009	2010	2011	2012	2015	2017	2020
К	1,00	1,00	1,00	0,50	1,00	0,80	0,70	0,60
1/К	1,00	1,00	1,00	2,00	1,00	1,25	1,43	1,67
3. Утворення відходів I класу небезпеки, тн	85,20	87,20	129,60	116,00	112,00	70,06	31,53	4,10
К	1,07	1,02	1,49	0,90	0,97	0,70	0,60	0,40
1/К	0,93	0,98	0,67	1,12	1,04	1,43	1,67	2,50
4. Економія забору води за рахунок оборотного та повторно-послідовного водопостачання, млн.м ³	641,00	590,00	720,00	732,00	745,00	887,30	1220,04	2006,35
К	0,99	0,92	1,22	1,02	1,02	1,05	1,25	1,30
5. Відтворення лісів	2096,00	2166,00	1657,00	1920,00	1935,00	2240,00	2642,70	3313,95
К	1,00	1,03	0,77	1,16	1,01	1,07	1,15	1,20
Сума	4,83	4,85	4,62	6,27	5,05	5,98	6,92	8,21
БЛОК «ІННОВАЦІЇ»								
1. Реалізація інноваційної продукції за межі України, тис. грн	17671,10	57978,30	1174089,20	870756,10	72446,90	125634,08	461705,24	7495207,50
К	0,05	3,28	20,25	0,74	0,08	1,60	2,10	4,50
2. Організації, які виконують наукові та науково-технічні роботи, од.	30,00	28,00	28,00	28,00	25,00	30,00	35,00	47,00
К	0,97	0,93	1,00	1,00	0,89	1,07	1,09	1,21
3. Кількість упроваджених наукових та науково-технічних робіт, од.	1310,00	1155,00	1187,00	289,00	309,00	369,00	455,00	680,00
К	0,98	0,88	1,03	0,24	1,07	1,10	1,11	1,18
4. Фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт, тис. грн	56600,10	54435,70	55271,90	56009,80	55356,60	70881,05	107207,59	209054,79
К	1,29	0,96	1,02	1,01	0,99	1,20	1,25	1,30
5. Обсяги наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій, тис. грн	55965,20	59953,90	58257,30	55021,50	56522,00	77802,12	113785,60	268716,07
К	1,20	1,07	0,97	0,94	1,03	1,20	1,25	1,50
Сума	4,48	7,13	24,27	3,94	4,06	6,17	6,80	9,69
Добуток за компонентами	7039,22	3082,93	34326,92	4445,33	2729,27	7181,72	11071,33	29048,25
Інтегральний показник сталого розвитку	5,88	4,99	8,07	5,37	4,98	5,91	6,44	7,81

*Складено авторами.

Прогнозні зміни значень показників розвитку Черкаського регіону за компонентами сталості (інерційний сценарій)*

Таблиця М.1

Найменування показників	2008	2009	2010	2011	2012	2015	2017	2020
БЛОК «ЕКОНОМІКА»								
Валовий регіональний продукт	19101,00	18707,00	22354,00	27012,00	25931,52	27169,40	29549,70	33489,10
К	1,02	0,98	1,19	1,21	0,96	0,99	1,04	1,04
Фінансовий результат до оподаткування	24,40	17,80	33,20	54,40	65,20	67,30	70,40	81,90
К	3,87	0,73	1,87	1,64	1,20	1,12	1,21	1,24
Прямі іноземні інвестиції	175,00	168,10	222,50	289,40	285,90	291,40	311,40	332,20
К	1,50	0,96	1,32	1,30	0,99	1,01	1,03	1,02
Оборот роздрібно́ї торгівлі	10336,00	10388,00	12978,00	16344,00	19086,00	20855,80	22125,90	24177,60
К	1,00	1,01	1,25	1,26	1,17	1,03	1,03	1,05
Обсяг інвестицій в основний капітал на душу населення	3926,10	2345,80	2174,10	2354,10	2510,00	2823,40	3053,80	3435,10
К	1,22	0,60	0,93	1,08	1,07	1,03	1,04	1,04
Сума	8,62	4,27	6,56	6,49	5,38	5,18	5,35	5,39
1. Рівень безробіття за методологією МОТ	8,20	10,80	9,90	9,20	9,00	8,90	8,70	8,20
К	1,09	1,32	0,92	0,93	0,98	0,99	0,99	0,99
1/К	0,91	0,76	1,09	1,08	1,02	1,01	1,01	1,01
2. Середньомісячна номінальна заробітна плата	1459,00	1532,00	1835,00	2155,00	2508,00	2862,00	3125,40	3566,60
К	1,22	1,05	1,20	1,17	1,16	1,06	1,05	1,06
3. Економічно активне населення (у віці 15 – 70 років), тис. осіб	635,00	629,80	627,30	624,10	618,50	624,90	627,30	635,50
К	0,97	0,99	1,00	0,99	0,99	1,00	1,00	1,00
4. Заборгованість із виплати заробітної плати, млн грн	26,50	26,90	19,20	11,30	16,10	17,90	19,10	21,20
К	1,73	1,02	0,71	0,59	1,42	1,08	1,05	1,04

Продовження табл. М.1

Найменування показників	2008	2009	2010	2011	2012	2015	2017	2020
/К	0,58	0,99	1,40	1,70	0,70	0,92	0,95	0,96
5. Вивільнення працівників, осіб	2455,00	5461,00	1829,00	2449,00	3429,00	3857,20	4171,90	4692,80
К	1,06	2,22	0,33	1,34	1,40	1,05	1,04	1,04
1/К	0,94	0,45	2,99	0,75	0,71	0,95	0,96	0,96
Сума	4,62	4,24	7,67	5,69	4,59	4,94	4,97	5,00
БЛОК «ІНФРАСТРУКТУРА»								
1. Вантажооборот автотранспортних підприємства, млн. ткм	232,20	242,40	432,50	519,60	529,00	603,70	659,20	752,30
К	0,93	1,04	1,78	1,20	1,02	1,03	1,05	1,05
2. Забезпеченість населення житлом (у середньому на одну особу)	25,90	26,20	26,20	26,40	26,70	27,20	29,00	32,80
К	1,01	1,01	1,00	1,01	1,01	1,00	1,03	1,05
3. Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, км на 1 тис. км ² території	283,00	283,00	283,00	284,00	284,00	285,50	297,00	303,70
К	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,03	1,01
4. Прийняття в експлуатацію житла, тис. м ² загальної площі	163,00	145,00	187,00	111,00	131,00	135,20	145,60	162,50
К	0,99	0,89	1,29	0,59	1,18	1,01	1,04	1,04
5. Пасажирооборот автотранспортних підприємств	766,8	753,1	763,9	808,8	948,2	1137,8	1399,5	1777,4
К	1,1	0,98	1,01	1,06	1,17	1,20	1,23	1,27
Сума	5,02	4,93	6,09	4,86	5,38	5,25	5,38	5,42
БЛОК «ЕКОЛОГІЯ»								
1. Викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення в розрахунку на одну особу, кг	94,70	103,00	107,40	109,40	110,30	110,50	112,90	119,70
К	1,11	1,09	1,04	1,02	1,01	1,00	1,01	1,03
1/К	0,90	0,92	0,96	0,98	0,99	1,00	0,99	0,97
2. Скидання забруднених вод без очищення в поверхневі водні об'єкти, млн. м ³	4,00	4,00	4,00	2,00	2,00	2,00	2,00	2,00

Продовження табл.М.1

Найменування показників	2008	2009	2010	2011	2012	2015	2017	2020
К	1,00	1,00	1,00	0,50	1,00	1,00	1,00	1,00
1/К	1,00	1,00	1,00	2,00	1,00	1,00	1,00	1,00
3. Утворення відходів I класу небезпеки, тн	85,20	87,20	129,60	116,00	112,00	118,40	120,80	127,90
К	1,07	1,02	1,49	0,90	0,97	1,02	1,01	1,02
1/К	0,93	0,98	0,67	1,12	1,04	0,98	0,99	0,98
4. Економія забору води за рахунок оборотного та повторно-послідовного водопостачання, млн.м ³	641,00	590,00	720,00	732,00	745,00	838,00	906,40	1019,60
К	0,99	0,92	1,22	1,02	1,02	1,02	1,04	1,02
5. Відтворення лісів	2096,00	2166,00	1657,00	1920,00	1935,00	1978,20	2111,40	2351,80
К	1,00	1,03	0,77	1,16	1,01	1,01	1,05	1,07
Сума	4,83	4,85	4,62	6,27	5,05	5,01	5,06	5,04
БЛОК «ІННОВАЦІЇ»								
1. Реалізація інноваційної продукції за межі України, тис. грн	17671,10	57978,30	1174089,20	870756,10	72446,90	75323,20	79044,20	85398,70
К	0,05	3,28	20,25	0,74	0,08	1,01	1,02	1,03
2. Організації, які виконують наукові та науково-технічні роботи, од.	30,00	28,00	28,00	28,00	25,00	28,50	31,20	35,60
К	0,97	0,93	1,00	1,00	0,89	1,06	1,04	1,08
3. Кількість упроваджених наукових та науково-технічних робіт, од.	1310,00	1155,00	1187,00	289,00	309,00	317,70	338,20	351,40
К	0,98	0,88	1,03	0,24	1,07	1,01	1,03	1,01
4. Фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт, тис.грн.	56600,10	54435,70	55271,90	56009,80	55356,60	57374,90	62746,30	67894,10
К	1,29	0,96	1,02	1,01	0,99	1,02	1,06	1,03
5. Обсяги наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій, тис. грн	55965,20	59953,90	58257,30	55021,50	56522,00	63579,60	68767,70	77354,30
К	1,20	1,07	0,97	0,94	1,03	1,04	1,04	1,04
Сума	4,48	7,13	24,27	3,94	4,06	5,14	5,19	5,18
Добуток за компонентами	7039,22	3082,93	34326,92	4445,33	2729,27	3466,31	3756,47	3818,97
Інтегральний показник сталого розвитку	5,88	4,99	8,07	5,37	4,98	5,17	5,19	5,22

*Складено авторами.

